

prosvetniinformator.wordpress.com

ЗАВОД ЗА ВРЕДНОВАЊЕ КВАЛИТЕТА
ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

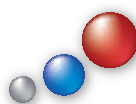

САВЕЗ УЧИТЕЉА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

КЉУЧНА ЗНАЊА ИЗ ПРОШЛОСТИ У НАСТАВНИМ ПРЕДМЕТИМА СВЕТ ОКО НАС И ПРИРОДА И ДРУШТВО КАО ОСНОВА ЗА УЧЕЊЕ ИСТОРИЈЕ

Приручник за учитељице и учитеље

Београд, 2010.

ЗАВОД ЗА ВРЕДНОВАЊЕ КВАЛИТЕТА
ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

САВЕЗ УЧИТЕЉА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

prosvetniinformatorm.wordpress.com

**КЉУЧНА ЗНАЊА ИЗ ПРОШЛОСТИ
У НАСТАВНИМ ПРЕДМЕТИМА СВЕТ ОКО НАС И ПРИРОДА И ДРУШТВО
КАО ОСНОВА ЗА УЧЕЊЕ ИСТОРИЈЕ**

Приручник за учитељице и учитеље

Београд, 2010.

**Кључна знања из прошлости у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво
као основа за учење Историје**

За издавача:

мр Драган Банићевић, директор Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања

Рецензент:

проф. др Љубодраг Димић

Уредници:

Видосава Граховац и Арсен Ђуровић

Ауторски тим:

Гордана Јосимов, Љиљана Новковић, Биљана Стојановић, Арсен Ђуровић, Видосава Граховац, Вељко Банђур

Дизајн и прелом:

Мирослав Јовановић

Ауторски тим посебно се захваљује учитељицама и учитељима који су учествовали на семинарима на којима су издајана кључна знања.

Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања

Фабрисова 10, 11000 Београд

Тел: 011/2067 000

факс: 011 2067 009

e mail: office@ceo.edu.rs

web site: www.ceo.edu.rs

Савез учитеља Републике Србије

Дечанска 6/III, поштански фах 74, 11103 Београд 4

тел: 011 3245 385

факс: 011 3239 697

e mail: kancelarija@savezucitelja.com

web site: www.savezucitelja.com

ISBN 978-86-86715-19-7

САДРЖАЈ

1. АНАЛИЗА ПОТРЕБА НАСТАВНЕ ПРАКСЕ: МЕТОДОЛОШКИ ИЗАЗОВИ САВРЕМЕНЕ НАСТАВЕ, ПРОБЛЕМИ И МОГУЋА РЕШЕЊА	5
1. 1. Зашто овакав приручник?	7
1. 2. Како смо дошли до кључних знања?	12
1. 3. Резултати/исходи учења о прошлости у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво.....	15
2. ИСТОРИОГРАФСКА ОСНОВА УЧЕЊА ДРУШТВЕНИХ НАУКА СВЕТ У НАПИСАНОЈ РЕЧИ – ДРУШТВО У ОГЛЕДАЛУ „ПРОШЛЕ СТВАРНОСТИ“	17
2. 1. Историјска наука	19
2. 2. Приступи историји: извори, методе, историчари	20
2. 3. Време	23
3. РЕЗУЛТАТИ УЧЕЊА И КЉУЧНА ЗНАЊА	25
3. 1. Резултати учења и садржај наставног програма предмета Свет око нас и Природа и друштво од првог до четвртог разреда.....	27
3. 2. Како успоставити везу између резултата учења и садржаја наставног програма	37
4. УСВАЈАЊЕ КЉУЧНИХ ЗНАЊА О ПРОШЛОСТИ: МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП И ПРИМЕРИ.....	73
4. 1. Како реализовати наставу да би ученици усвојили кључна знања о прошлости	75
4. 2. Настава и резултати учења	89
4. 3. Проверавање остварености резултата учења и оцењивање ученика.....	97
4. 4. Резултати учења и образовни стандарди за наставни предмет Историја за крај обавезног образовања.....	105
5. МАЛА И АКЦИОНА ИСТРАЖИВАЊА У НАСТАВИ ИСТОРИЈЕ	109
Списак табела.....	119

**1. АНАЛИЗА ПОТРЕБА НАСТАВНЕ ПРАКСЕ:
МЕТОДОЛОШКИ ИЗАЗОВИ САВРЕМЕНЕ НАСТАВЕ,
ПРОБЛЕМИ И МОГУЋА РЕШЕЊА**

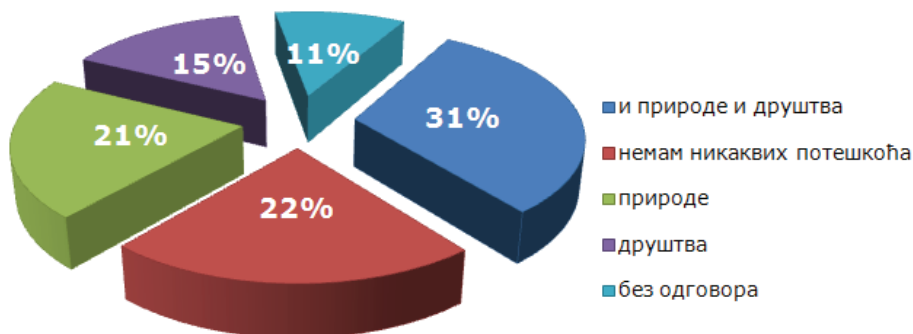
1. АНАЛИЗА ПОТРЕБА НАСТАВНЕ ПРАКСЕ: методолошки изазови савремене наставе, проблеми и могућа решења

- Зашто овакав приручник?
- Како смо дошли до кључних знања?
- Резултати/исходи учења о прошлости у предметима Свет око нас и Природа и друштво

1. 1. Зашто овакав приручник?

Од школске 2006/07. године уведен је нови наставни предмет Природа и друштво који обједињује два наставна предмета: Познавање природе и Познавање друштва, са предвиђеним фондом од 72 часа годишње. Неки програмски садржаји овог предмета су били потпуно нови за учитеље и стварали су недоумице код планирања и реализације програма, избора метода, наставних средстава и вредновања образовних постигнућа ученика. Савез учитеља¹ Републике Србије иницирао је истраживање *Проблеми и могућа решења у планирању и реализацији наставе предмета Свет око нас и Природа и друштво*. Анкетно истраживање је спроведено у сарадњи са Заводом за вредновање квалитета образовања и васпитања на репрезентативном узорку од 120 учитеља из свих региона Србије. На Графикону 1 приказан је главни резултат истраживања.

Графикон 1. Одговор учитеља на питање *При реализацији програмских садржаја највише потешкоћа имам у области:*

Из Графикана 1. се види да 31% учитеља има тешкоћа у реализацији садржаја и из области природе и из области друштва, 21% учитеља има тешкоћа посебно у реализацији садржаја из природе, 15% из области друштва, 11% учитеља нема никаквих тешкоћа, док 22% учитеља није одговорило на питање.

Према мишљењима учитеља, за квалитетну реализацију наставе предмета Свет око нас и Природа и друштво, потребно је:²

1. јасно дефинисати појмове за сваку област предмета
2. дефинисати стандарде знања ученика
3. реструктурирати програмске садржаје

¹ Термини изражени у овој публикацији у граматичком мушком роду подразумевају природни мушки и женски род особа на које се односе.

² Зимски сусрети учитеља Србије 2007. године

Савез учитеља Републике Србије у сарадњи са Заводом за вредновање квалитета образовања, 2008. године спровео је анкетно истраживање о наставним програмима за први циклус основне школе, на репрезентативном узорку (862) учитеља из свих региона Србије. Најважнији резултати приказани су у Табелама 1 и 2.

Табела 1. Одговори учитеља на питање *Да ли постојећи наставни програм даје довољно инструкција учитељу како да га реализује* изражени у процентима

Предмет	1. разред		2. разред		3. разред		4. разред	
	да	не	да	не	да	не	да	не
1. Српски језик	68.18	31.82	71.43	28.57	70.00	30.00	71.43	28.57
2. Математика	69.56	30.44	72.72	27.28	70.00	30.00	65.22	34.78
3. СОН / ПИД	50.00	50.00	45.45	54.55	55.00	45.00	45.83	54.17
4. Ликовна култура	43.48	56.52	46.15	53.85	52.38	47.62	43.48	56.52
5. Музичка култура	63.63	36.36	66.66	33.34	75.00	25.00	61.91	38.09
6. Физичко васпитање	59.09	40.91	68.00	32.00	55.00	45.00	57.14	42.86

Из Табеле 1. се види да постојећи наставни програм предмета Свет око нас и Природа и друштво не даје довољно инструкција учитељу да га реализује. За наставни програм првог разреда 50% учитеља сматра да није довољно инструктиван, 54,55% учитеља сматра да наставни програм другог разреда не даје довољно инструкција, 45% то мисли за програм трећег разреда и 54,17% учитеља за наставни програм Природе и друштва за четврти разред основне школе.

Табела 2. Одговори учитеља на питање *Да ли постојећи наставни програм даје довољно инструкција учитељу о томе шта дете треба да зна, разуме и уме да уради* изражени у процентима

Предмет	1. разред		2. разред		3. разред		4. разред	
	да	не	да	не	да	не	да	не
1. Српски језик	76.00	24.00	70.83	29.17	69.56	30.44	62.50	37.50
2. Математика	76.00	24.00	82.61	17.39	73.92	26.08	70.83	29.17
3. СОН / ПИД	44.00	56.00	45.83	54.17	50.00	50.00	48.00	52.00
4. Ликовна култура	52.00	48.00	62.50	37.50	54.16	45.84	52.00	48.00
5. Музичка култура	52.00	48.00	62.50	37.50	60.87	39.13	60.00	40.00
6. Физичко васпитање	68.00	32.00	65.22	34.78	66.66	33.34	66.66	33.34

Из Табеле 2. се види да постојећи наставни програм за предмете Свет око нас и Природа и друштво не даје довољно инструкција учитељу о томе шта дете треба да зна, разуме и уме да уради. Ако половина и више од половине учитеља нема довољно инструкција о томе шта треба да буду резултати учења, тешко да можемо говорити о ефективној настави и оствареним резултатима.

У Заводу за вредновање квалитета образовања и васпитања 2009. године покренут је пројекат *Базична знања и вештине – основ за учење друштвених наука у другом циклусу обавезног основног образовања* (аутор В. Граховац). Циљ пројекта је био да се успостави основ за објективно мерење остварености циљева образовања и вредновање резултата учења, што би био одговор на потребе образовне праксе. Планирани резултат пројекта био је да се сачини каталог знања и вештина, донесен консензусом стручњака за предмет и научну дисциплину, који би представљао основу за проверу резултата учења у првом циклусу и основу за учење друштвених наука у другом циклусу основне школе.

У сарадњи са Савезом учитеља Републике Србије испитана су мишљења учитеља о томе која знања у наставном предмету Природа и друштво су кључна знања и основа за учење историје у старијим разредима. У периоду јануар - март 2009. године реализовано је укупно седамнаест семинара методом фокус група учитеља у свим регионима Србије (учествовало је око 500 учитеља). На основу рефлексije сопствене праксе и садржаја наставног програма учитељи су издвајали кључна знања из прошлости која су основа за учење предмета Историја у старијим разредима. На семинарима су учитељи у малим групама издвајали кључна знања вођени следећим питањима: *Шта ученик треба да зна, разуме и уме да уради? Шта је стварно важно знати? Шта је кључно за предмет? Шта је из програма предмета важно дубоко разумети да би било добра подлога за даље учење? Која специфична знања и вештине треба поставити као циљеве учења јер су важна за даље учење и ефикасно деловање у животу?* Резултати рада малих група усаглашавани су и на крају је на нивоу целе групе успостављан консензус. Резултати грађења консензуса у току рада са фокус групама приказани су у Табели 3.

Током рада на пројекту, Национални просветни савет је 6. 10. 2009. године донео одлуку о усвајању наставних програма за предмете Свет око нас за први и други разред и Природа и друштво за трећи разред основног образовања и васпитања. Садржаји наставних програма нису промењени већ су допуњени садржајима из области заштите околине.

Табела 3. Кључна знања из прошлости у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво: заједничка табела кључних знања око којих постоји сагласност учитеља.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ	ХРОНОЛОГИЈА време, континуитет, промена	ИСТОРИЈСКО- ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР	ДОГАЂАЈ	ЛИЧНОСТ
• трагови прошлости/ историјски извори - зна шта су сведоци прошлости људског друштва - зна на основу чега се проучава прошлост - уме да наведе, именује и разликује трагове прошлости - на примеру из окружења препознаје и именује материјалне, писане и усмене изворе - уме да опише трагове прошлости своје породице • културно-историјски споменик - зна значење појма - зна неколико културно- историјских споменика свог краја • архив - зна где се чувају трагови прошлости • музеј - зна где се чувају трагови прошлости	• редослед, пре – после • ближа, далека и даља прошлост • деценија, век, миленијум - зна колико траје деценија, век, миленијум - оријентише се на линији времена - уме да одреди ком веку припада одређена година - уме да обележи на временској линији век или годину дешавања - зна редослед важних догађаја	• град и село - разликује село, место, град, изглед насеља. • завичај - зна назив завичаја, место, општину, регију где се налази - уме на географској карти да покаже завичај (уме на карти да пронађе своје место и околину, завичај, регион) - уме да опише особине насеља у завичају - уме да наведе чиме су се бавили људи у завичају у прошлости • регија - зна име града, седишта регије, уме да га пронађе на мапи • држава - зна назив државе у којој живи - разуме значење појма држава - разликује завичај и државу - зна на карти да покаже Балканско полуострво и место Србије	Именује следеће догађаје без детаља: • досељавање Словена 7. век • стварање прве српске државе Рашке • настанак средњовековне самосталне државе -12. век владавина Немањића • доношење Душановог законика • Косовски бој – година • Први српски устанак – почетак и крај • Други српски устанак – почетак и крај • Први светски рат – почетак и крај • Други светски рат – почетак и крај • настанак краљевине СХС • настанак и крај СФРЈ	• Стефан Немања • Растко Немањић • Стефан Немањић • Кнез Лазар • Кнегиња Милица • Цар Душан • Милош Обреновић • Карађорђе • Вук Караџић • Краљ Петар Први Карађорђевић • Тито • Никола Тесла • Доситеј Обрадовић

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ	ХРОНОЛОГИЈА време, континуитет, промена	ИСТОРИЈСКО- ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР	ДОГАЂАЈ	ЛИЧНОСТ
		- зна на карти Европе да покаже Србију - уме да покаже суседне земље на карти - уме да покаже простор српске државе у 12. веку - у стању је да разуме да су границе променљиве • симболи државе - разуме значење појма симбол - зна заставу, грб и химну своје домовине - разуме значење појма домовина	• настанак и крај СЦГ • настанак РС • зна догађаје из прошлости свог места	

1. 2. Како смо дошли до кључних знања?

Резултати рада 17 фокус група учитеља били су основа за припрему упитника за наставнике Историје. Сprovedено је емпиријско истраживање са циљем да се постигне пуни консензус о томе која знања и вештине треба да буду резултат учења предмета Свет око нас и Природа и друштво као основа за учење Историје. Истраживање ставова наставника Историје о кључним знањима реализовано је у јуну 2009. године на репрезентативном узорку од 159 наставника историје из 126 основних школа из свих региона Србије. Упитником смо желели да испитамо шта наставници Историје мисле о томе која знања и вештине треба да буду резултат учења предмета Природа и друштво на крају првог образовног циклуса да би били основа за учење Историје у наредним разредима. У упитнику су наведена знања и вештине око којих су се учитељи сагласили на семинарима Савеза учитеља Републике Србије. Од наставника је тражено да процене колико су та знања и вештине важне за наставак школовања и за свакодневни живот, другим речима, шта треба очекивати да ученик зна и разуме када заврши четврти разред основне школе. Одговори наставника приказани су у Табели 4.

Табела 4. Одговори наставника Историје о томе која знања и вештине су основа за учење Историје, изражени у процентима.³

Резултати/исходи учења	0	1	2	3
1. Зна шта су трагови прошлости људског друштва.	1. 89	72. 96	17. 61	6. 29
2. Зна на основу чега се проучава прошлост људског друштва.	1. 89	66. 04	21. 38	8. 81
3. Уме да наведе (именује и разликује) трагове прошлости.	1. 26	43. 40	37. 74	16. 35
4. На примеру из окружења препознаје и именује материјалне писане и усмене изворе.	1. 89	50. 31	36. 48	10. 06
5. Уме да опише трагове прошлости своје породице.	1. 89	39. 62	41. 51	16. 35
6. На примеру породице уме да одреди претке и потомке.	0. 63	58. 49	28. 30	11. 95
7. Зна шта је културно-историјски споменик.	0. 63	59. 12	31. 45	8. 18
8. Зна неколико културно-историјских споменика свог краја.	1. 89	46. 54	39. 62	10. 06
9. Зна где се чувају трагови прошлости (архив, музеј).	1. 26	52. 20	33. 96	10. 69
10. Разуме редослед догађаја: уме да одреди шта је било пре, после.	0. 63	66. 67	26. 42	5. 66
11. Зна да се прошлост дели на ближу, далеку и даљу.	3. 14	61. 01	27. 04	6. 92
12. Зна основне временске одреднице и како се људи оријентишу у времену.	1. 26	49. 69	37. 11	11. 95
13. Зна шта је деценија, век, миленијум.	0. 63	76. 73	13. 84	6. 92
14. Зна колико траје деценија, век, миленијум.	0. 63	76. 10	13. 84	8. 81
15. На временској линији уме да одреди и обележи век и годину догађаја.	3. 14	31. 45	42. 77	21. 38
16. Уме да одреди којем веку припада одређена година.	3. 14	45. 91	33. 96	16. 35

³ Легенда

0 - Знања и вештине који нису потребни за наставак школовања и свакодневни живот

1 - Основна знања и вештине које треба да имају скоро сви ученици

2 - Средњи ниво знања и вештина које треба да имају просечни ученици

3 - Знања и вештине које треба да имају само најбољи ученици

Резултати/исходи учења	0	1	2	3
17. Зна основне културне и друштвене карактеристике (територија, владари, насеља, становништво, култура, делатности...) различитих историјских периода.	4.40	9.43	36.48	47.80
18. Зна које групе људи постоје (породица, школа, насеље), њихове карактеристике и правила понашања у њима.	1.26	32.70	45.28	19.50
19. Разуме зашто се људи удружују у различите групе, као и права и обавезе чланова групе.	2.52	17.61	43.40	35.22
20. Зна основне типове насеља (село, град) и наводи њихове карактеристике (територија, рељеф, становништво, делатност).	1.26	37.74	42.77	18.24
21. Разликује село, место, град, изглед насеља.	0.63	70.44	23.27	5.03
22. Зна назив свог завичаја као и место, општину, регију где се налази.	0.63	85.53	10.69	3.14
23. Уме на географској карти да покаже свој завичај.	1.26	72.33	23.27	3.14
24. Уме да опише особине насеља у завичају.	1.26	31.45	51.57	15.72
25. Разуме повезаност природно-географских фактора (рељеф, вода, клима) и делатности људи.	1.89	15.72	39.62	42.14
26. Разликује производне и непроизводне људске делатности, зна њихову улогу и значај за живот људи.	1.89	15.09	41.51	40.88
27. Разуме повезаност и међузависност различитих врста људских делатности.	3.77	8.81	40.25	45.28
28. Уме да наведе чиме су се бавили људи у завичају у прошлости.	3.14	36.48	45.28	15.09
29. Зна како се људи оријентишу у простору и уме да одреди стране света.	0.63	72.96	22.01	3.77
30. Зна име града које је седиште регије, уме да га пронађе на мапи.	1.89	50.94	35.85	9.43
31. Зна назив државе у којој живи.	-	88.68	6.92	3.14
32. Разуме значење појма држава.	3.77	35.85	40.25	19.50
33. Разуме значење појма домовина.	-	54.72	30.19	13.84
34. Разликује завичај и државу.	1.26	56.60	30.82	10.69
35. Уме да користи план и географску карту (уме да пронађе тражене информације на плану и карти).	1.89	25.79	44.03	27.04
36. Зна географски положај и основне одреднице државе Србије (територија, границе, главни град, симболи, становништво).	1.89	44.03	33.96	20.13
37. Уме на географској карти Европе да покаже Балканско полуострво и место Србије.	1.26	58.49	31.45	8.18
38. Уме на географској карти Европе да покаже Србију.	0.63	67.92	23.27	7.55
39. Уме на географској карти Европе да покаже суседне земље Србије.	1.89	49.06	34.59	11.95
40. Уме на географској карти да покаже простор српске државе у 12. веку.	7.55	16.35	40.88	34.59
41. Разуме да су се границе држава мењале у прошлости.	2.52	40.25	45.28	11.32

Резултати/исходи учења	0	1	2	3
42. Зна који су симболи државе Србије.	1. 89	54. 72	35. 22	6. 92
43. Зна важне догађаје и личности из националне прошлости.	0. 63	34. 59	49. 06	13. 84
44. Зна поводе и последице важних историјских догађаја.	3. 14	13. 21	39. 62	41. 51
45. Зна редослед најважнијих догађаја из прошлости.	2. 52	20. 75	35. 85	38. 99
46.1. Зна када су се Словени доселили на Балканско полуострво.	1. 89	40. 25	38. 99	18. 24
46.2. Зна када је настала средњовековна самостална држава.	3. 14	32. 70	42. 77	20. 75
46.3. Зна када је донесен Душанов законик.	4. 40	20. 75	36. 48	37. 11
46.4. Зна када је био Косовски бој.	1. 26	62. 89	28. 30	6. 92
46.5. Зна када је почео и када се завршио Први српски устанак.	1. 26	59. 75	27. 04	11. 32
46.6. Зна када је почео и када се завршио Други српски устанак.	1. 26	58. 49	26. 42	13. 21
46.7. Зна када је почео и када се завршио Први светски рат.	1. 26	58. 49	27. 67	11. 95
46.8. Зна када је почео и када се завршио Други светски рат.	1. 26	59. 75	25. 16	13. 21
46.9. Настанак краљевине СХС.	2. 52	28. 93	41. 51	25. 79
46.10. Настанак и крај СФРЈ.	5. 66	20. 13	44. 03	28. 93
46.11. Зна неколико најважнијих догађаја из прошлости свог места.	1. 26	33. 33	45. 28	17. 61
47.1. Стефан Немања	1. 26	65. 41	25. 79	6. 29
47.2. Растко Немањић	-	73. 58	18. 87	7. 55
47.3. Стефан Немањић	1. 89	50. 94	35. 22	10. 69
47.4. Кнез Лазар	-	66. 67	24. 53	8. 18
47.5. Кнегиња Милица	2. 52	44. 03	43. 40	10. 06
47.6. Цар Душан	0. 63	67. 92	23. 90	7. 55
47.7. Милош Обреновић	0. 63	62. 89	27. 67	8. 81
47.8. Карађорђе	-	69. 18	20. 75	10. 06
47.9. Вук Караџић	0. 63	73. 58	18. 24	6. 92
47.10. Краљ Петар Први Карађорђевић	1. 26	44. 03	38. 36	15. 09
47.11. Тито	1. 26	40. 25	42. 14	15. 09
47.12. Никола Тесла	-	63. 52	26. 42	10. 06
47.13. Доситеј Обрадовић	1. 26	44. 65	37. 11	16. 98

Стручни тим, који су чинили професор методологије и методике наставе историје, професорка и наставница разредне наставе, професорка историје, специјалиста школске психологије и професор методике наставе Природе и друштва, анализирао је квалитативне и квантитативне податке прикупљене од учитеља и наставника историје и сачинио листу резултата учења о прошлости у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво.

1. 3. Резултати/исходи учења о прошлости у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво

1. Зна да се прошлост људског друштва проучава на основу историјских извора
2. Именује и разликује историјске изворе
3. Уме на примеру из окружења да препозна и именује историјске изворе: материјалне, писане и сећања
4. Зна где се чувају историјски извори (архив, музеј, библиотека)
5. Уме да опише трагове прошлости своје породице
6. Зна основне временске одреднице и како се људи оријентишу у времену
7. Уме да одреди редослед догађаја: шта је било пре а шта после
8. Зна редослед најважнијих догађаја из прошлости
9. На временској линији уме да одреди и обележи век и годину догађаја
10. Зна основне типове насеља (село, град)
11. Зна назив насеља и државе у којој живи
12. Зна географски положај и основне одреднице државе Србије (територија, границе, главни град, симболи, становништво)
13. Уме да пронађе тражене информације на географској карти Србије
14. Уме на географској карти Европе да покаже Србију
15. Разуме повезаност природно-географских фактора (рељеф, вода, клима) и делатности људи
16. Разуме да су се територије и границе држава мењале кроз време
17. Зна које друштвене групе постоје (породица, школа...) и њихове карактеристике
18. Зна зашто се људи удружују у различите групе, као и права и обавезе чланова групе
19. Разуме повезаност и међузависност различитих врста људских делатности
20. Зна основне карактеристике друштва у прошлости (територија, становништво, делатности, насеља, култура)
21. Зна значајне личности из националне прошлости
22. Зна значајне догађаје из прошлости

На основу анализе резултата емпиријског истраживања (факторска анализа) и процене стручног тима, резултати учења организовани су у четири области које су важне као основа за учење историје: Историјски извори, Хронологија, Историјски простор и Људи и догађаји.

Историјски извори

1. Зна да се прошлост људског друштва проучава на основу историјских извора
2. Именује и разликује историјске изворе
3. Уме на примеру из окружења да препозна и именује историјске изворе: материјалне, писане и сећања
4. Зна где се чувају историјски извори (архив, музеј, рукописна одељења библиотеке)
5. Уме да опише трагове прошлости своје породице

Хронологија⁴

6. Зна основне временске одреднице и како се људи оријентишу у времену
7. Уме да одреди редослед догађаја: шта је било пре а шта после
8. Зна редослед најважнијих догађаја из прошлости
9. На временској линији уме да одреди и обележи век и годину догађаја

Историјски простор

10. Зна основне типове насеља (село, град)
11. Зна назив насеља и државе у којој живи
12. Зна географски положај и основне одреднице државе Србије (територија, границе, главни град, симболи, становништво)
13. Уме да пронађе тражене информације на географској карти Србије
14. Уме на географској карти Европе да покаже Србију
15. Разуме повезаност природно-географских фактора (рељеф, вода, клима) и делатности људи
16. Разуме да су се територије и границе држава мењале кроз време

Људи и догађаји

17. Зна које друштвене групе постоје (породица, школа, насеље) и њихове карактеристике
18. Зна зашто се људи удружују у различите групе, као и права и обавезе чланова групе
19. Разуме повезаност и међузависност различитих врста људских делатности
20. Зна основне карактеристике друштва у прошлости (територија, становништво, делатности, насеља, култура)
21. Зна значајне личности из националне прошлости
22. Зна значајне догађаје из прошлости

Наведени резултати/исходи учења и кључна знања у складу су са предлогом Образовних стандарда за Природу и друштво и допринеће њиховој реализацији.

⁴ Резултат број 16. – Разуме да су се територије и границе држава мењале кроз време и резултат број 20. – Зна основне карактеристике друштва у прошлости (територија, становништво, делатности, насеља, култура) повезане су са Хронологијом, али су из дидактичких разлога груписане у област Историјски простор и Људи и догађаји.

2. ИСТОРИОГРАФСКА ОСНОВА УЧЕЊА ДРУШТВЕНИХ НАУКА

2. СВЕТ У НАПИСАНОЈ РЕЧИ – ДРУШТВО У ОГЛЕДАЛУ „ПРОШЛЕ СТВАРНОСТИ“

- Историјска наука
- Приступ и историји: извори, методе, историчари
- Време

2. 1. Историјска наука

Заћи у анализу „прошле стварности“ значи понижање мислима у време које смо давно оставили иза нас, време које се у односу на савременике мери миленијумима. Зашто заправо помињемо савременике и прошлост доводимо у везу са садашњошћу? Више је разлога за то. Пођимо редом. Најважније је свакако разумети основне појмове којима се на одређен начин дефинише предмет истраживања историјске науке која се бави прошлошћу људског друштва у његовом тоталитету. По томе се она као таква разликује од сродних дисциплина, попут социологије⁵ или антропологије⁶, на пример, које се људским друштвом баве из једног другог, рекли бисмо ужег стручног угла. То свакако повећава одговорност историчара у покушају да спозна „прошлу стварност“ смештену у одређени временски и просторни оквир, али истовремено тражи од њега и прецизност у промишљању и одређењу оног што представља предмет проучавања и његов коначни резултат (историјска истина на основу јасно израженог суда), до кога долази после мукотрпног и често неизвесног истраживања доступних историјских извора. Другим речима, следећи Ранкеову мисао (метод историографског сазнања) „како је у истину било“, на путу историографских проучавања и саопштавања резултата (сазнања), подастрети су бројни проблеми: методолошки и теоријски, али и они који су субјективног карактера и који се директно доводе у везу са самосвешћу историчара (истраживача) и његове (не)способности да остане у сфери научности, односно да непристрасно суди о минулим временима (процесима, појавама и догађајима, личностима). Још већи је изазов када се коначни резултат историчара обликован у форми синтезе нађе у функцији израде наставних програма: од обавезног до средњошколског нивоа образовања. С разлогом се ово питање само по себи намеће, поготово када се налазимо пред израдом једног тако важног приручника, који би требао да омогући наставницима разредне наставе да свој рад у стручном смислу подигну на виши ниво.

У наслову и у неколико уводних реченица увели смо синтагму „прошла стварност“, као полазиште у тумачењу кључног појма – историја, односно нашег схватања и тумачења предмета проучавања историје као друштвене науке, пројектоване на ниво основног образовања. Зашто је важно истаћи ово одређење? Из простог разлога што је предмет проучавања историчара прошлост људског друштва која се као таква не може накнадно мењати, већ о њој, као продукт мисаоног процеса изграђујемо јасне представе о минулим временима. Суштину мисаоног процеса у промишљању прошлости људског друштва представља анализа историјских процеса, појава и догађаја али и личности који су их својом активношћу обележиле. Али ту морамо за тренутак да застанемо и да искорачимо из класичног оквира тумачења оног чиме

⁵ Основно значење појма социологија као сложенице две речи (латинске *societas* – удружење, заједница, друштво и грчке *logos* – реч, говор, наука) је наука о друштву. Као модерна наука развила се средином 19. века. Предмет истраживања ове дисциплине представља утврђивање улоге човека у друштву (шта је човек), друштво и друштвени односи, облици државе и друштвене групе и установе. О томе више: *Социолошки речник* (приредили А. Мимица, М. Богдановић), Завод за уџбенике, Београд 2007, 536-579.

⁶ Научна дисциплина Антропологија настала је као филозофска дисциплина која се бавила „суштином човека“. Током 19. и 20. века ова као и друге дисциплине свој предмет истраживања проширила је и на савремено доба проучавајући савремено друштво. У зависности од ужег предмета истраживања разликујемо Физичку, Културну, Политичку и Социјалну антропологију. Посебно су за образовање значајна сазнања до којих долази Културна антропологија која проучава културу одређених народа и друштвених група.

се бави историја као научна дисциплина. То чинимо из разлога што је на овом месту битно указати на нешто што представља континуитет у људском друштву (самим тим и историјским проучавањима) исказано временском одредницом односно појмом: прошло, садашње и будуће. Управо су ова три појма важна и за одређење оног чиме се бави историја као наука односно садржаји предмета у основној школи (Познавање друштва односно Историја), који помажу ученицима уз инструктивни напор наставника да разумеју и тумаче најважније моменте из прошлости људског друштва. Преточено у „језик“ науке односно свакодневног живота, то значи да постоји непрекинути „ланац“ који повезује прошло, садашње и будуће, тако да оно што је садашње постаје прошло а оно што је будуће постаје временом садашње и потом прошло. За проучавање историје друштва, а поготово за схватање историјског времена код деце, од пресудне је важности указати на везу која постоји између ова три појма. Ако сведемо тумачење историје у контексту изучавања наставног програма само на прошлост, онда остајемо недоречени и непрецизни, и наравно отежавамо развој историјске свести (као најважније компоненте друштвене свести) код ученика, што као практичну последицу има стварање празнина у ученичком знању и вештинама, које на том узрасту морају бити већ тада изграђене.

Други, не мање важан разлог за овакав методолошки приступ је сазнање до кога смо дошли анализирајући наставни програм за предмет *Природа и друштво* за четврти разред основне школе,⁷ који показује одређене непрецизности и недостатке (нису прецизно дефинисани циљеви и исходи, у методолошком упутству су нејасне инструкције), што је значајно утицало, а и данас утиче у доброј мери, да се код ученика не формирају јасне представе о историји људског друштва, јер нису утврђене категорије кључних појмова без којих је тешко разумети димензију историјског времена и простора, у оквиру којих се развијају одређена друштва односно државе (у постојећем програму дефинисане као завичај). Насупрот томе, понуђено је обиље фактографије које као такво додатно оптерећује наставнике и збуњује ученике, јер они изучавање друштва схватају као просту репродукцију наученог. Све то наравно има одређене импликације и на касније изучавање предмета Историја. То се јасно види и из резултата истраживачког пројекта којег смо спровели у периоду 2000 - 2009. године, а који показују да ученицима нису довољно јасни одређени појмови (историја, наука, предмет, друштво, држава, архив, музеј, итд.), који су веома важни за изучавање садржаја наставног програма за предмет Историја⁸. Тако се заправо компликује процес учења који успорава напредак у учењу и троши се истовремено непотребно енергија ученика, што за последицу има смањивање мотивације за рад и свођење трајно усвојених знања и вештина на минимум. У таквој ситуацији није лако ни наставницима ни ученицима, јер су упркос огромним напорима и позитивној енергији коју улажу, често у прилици да остану недовршени па и недоречени у реализацији наставног програма. Стога ћемо покушати да анализом основних категорија којима оперише научна историографија (посебно методологија историје као њен део) и сродне јој дисциплине (социологија, етнологија и антропологија), отворимо перспективу у изучавању садржаја који се односи на историју људског друштва (део предмета Познавање природе и друштва), смештену у одговарајући временски и просторни оквир.

2. 2. Приступи историји: извори, методе, историчари

Историјска наука своја знања о прошлости људског друштва темељи на проучавању историјских извора или како их често недовољно непрецизно називају траговима или остацима прошлости.⁹ Модерна историјска наука конституисана је као и друге друштвене науке током 19. века, када се заправо усавршава критички метод.¹⁰ Под предметом изучавања ове дисциплине

⁷ Програм је објављен у Правилнику о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања, 2006. године и 2009. године.

⁸ Истраживањем су обухваћени ученици 5. разреда основне школе, дакле на почетку изучавања новог предмета Историја. Од 245. испитаних ученика, само њих 12 умело је, на пример, да дефинише појам архива, односно њих 46 појам музеја.

⁹ О томе више : J. Black, D. M. MacRaid (2007), *Studying History*, Third Edition, Palgrave MacMillan, New York, 89-90.

¹⁰ Један од најзаслужнијих за развој историјске науке у овом периоду био је Леополд Ранке (1795-1886), професор на Берлинском универзитету (1825-1871). Основу његовог метода сачињавала је критичка анализа језика и садржаја извора. Први је увео семинаре у настави

налазе се знања која се по садржају могу издвојити у три групе: систем представа о стварности човековог друштвеног живота кроз време – **историја**, познавање начина долажења до сазнања – **методологија** – **учење о методу** и објашњење смисла „заната“ историчара – **теорија историјске науке**¹¹. Издвајањем и појашњењем ова три кључна појма: **историја**, **методологија** и **теорија историјске науке**, појаснили смо заправо појам **научне историографије** чији су они саставни део. Потреба за сазнањем и стварањем целовите слике појава и процеса који су се десили у прошлости и који се не могу накнадно мењати, како смо напред већ истакли, јесу вечити изазов историчара, који поткован теоријским и методолошким знањима покушава да критиком извора (унутрашњом и спољашњом) понире дубоко у вишеслојну прошлост, градећи при томе јасне представе (сазнања) о историјским догађајима, појавама и процесима али и личностима као њиховим актерима. Резултат напора историчара је изграђивање историјске свести и историјског мишљења, које одређују дубину захвата у истраживању и грађење поузданих знања о прошлом (негдашњем) на основу објашњења и тумачења доступних му извора.

Тако формирана разноврсна знања о друштву настала током вишемиленијског развоја неопходно је прилагодити условима основног и средњошколског образовања. Тај својеврсни трансфер прецизно (неспорно) утврђених знања повезан је са функцијом подршке процесу социјализације генерација ученика које сваке године стасавају, обезбеђујући тематски ограничен фонд наставних тема (и наставних јединица) које се односе на област друштвених наука¹². Управо се на том „терену“ препознаје предмет проучавања научне дисциплине коју називамо **методика наставе**.¹³ Ова дисциплина (за све наставне предмете) развија се тек крајем 19. и почетком 20. века, када се појављује прва генерација приручника ове врсте у Србији из пера практичара. Крајем 20. века проширује се у теоријском и методолошком смислу предмет проучавања методике наставе историје у Србији искорачењем односно отклоном од утицаја тзв. совјетске школе. Он обухвата, поред проучавања циљева и исхода у образовно-васпитном процесу, облике и методе рада, примену истраживачког метода и, као посебно важно, садржаје наставног програма и израду дидактичких материјала. Све је то дакле у функцији изграђивања основних хуманистичких и етичких вредности и уважавања различитости (мултикултуралности и мултиконфесионалности пре свега).

2. 2. 1. Историјски извори: појам и подела

Сагласно свом предмету истраживања и теоријско-методолошком моделу који је упоредо развијала са едуковањем нове генерације историчара, значајан простор посветила је проучавању и класификацији историјских извора, уважавајући промене које су настале у друштву и све већи број извора који настаје као продукт модернизације привредног и друштвеног живота. То истичемо имајући у виду озбиљан проблем пред којим су се историчари у поступку истраживања нашли: разноврсност извора сада мерена милионима примерака. Поглед на прошлост уз помоћ статистике открива нам када је у питању настанак и увећавање писаних извора готово шокатну чињеницу. Тако, на пример, у периоду од 1475. до 1640. године штампано је само у Енглеској 30.000 књига, да би се у наредна два века тај број увећао на више милиона примерака. О другим изворима насталим у том периоду нема статистичких података, јер су се они умножавали сваког дана али нажалост изостала је брига друштва да их сачувају од уништења. Закаснило оснивање архива као државних установа у Европи који би се превасходно бавили заштитом овог културног добра, друга је карактеристика тог времена, и имала је крајње

историје на универзитету. Основу историјског метода који се примењује у истраживању „посредника“ (историчара) који омогућавају непосредан додир са проучаваним процесима и појавама и налази их у историјским изворима.

¹¹ А. Митровић, *Пропитивање*, Клио, Београд 1996.

¹² Опсег знања која се преносе ученицима лимитиран је наставним програмом са једне односно достигнућима матичне дисциплине (науке) на другој страни. Због тога су и одабрани садржаји тако структурирани да пружају уопштenu и скраћену верзију оног што називамо историјским процесима, појавама и догађајима.

¹³ О развоју методике наставе више у: А. Ђуровић, *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905-1914*, Историјски институт, Београд 2004.

негативне ефекте у погледу обима и врсте сачуваних извора.¹⁴ Отуда је од изузетне важности у наставном процесу довести у везу ова два појма: извори и архиви.¹⁵ Стога ћемо се у својој анализи прво одредити према значењу појма а потом и класификацији извора.¹⁶

Говорећи о методологији историјске науке истакли смо да је један од њених главних проблема којима се бави везан за покушај откривања (проналажења) и критичког тумачења (анализе) историјских извора (трагова и сећања). **Историјски извори** су тако постали посредници, односно веза између доба у коме се проучава и проучаваног доба, садашњости и прошлости. Другим речима, помоћу њих остварујемо увид у прошлу стварност (негдашње), али и, што је много важније, критичким методом (унутрашња и спољашња критика извора) утврђује се вредност извора (аутентичност и веродостојност) и из њих се издвајају чињенице и врши уопштавање. У основи овог сложеног методолошког поступка на путу ка историјском сазнању, налази се јасно наглашена потреба за утврђивањем историјске истине и проучавањем друштва у његовом тоталитету.

Подела историјских извора

Различити методолошки модели истраживања примењивани су у оквиру методологије историје у покушају да се изврши класификација извора, која би одговарала садржају самог извора и методу коју развија матична дисциплина. Најпрецизнији у том смислу био је Андреј Митровић који је изворе класификовао по начину сведочења. Он је на основу вишедеценијског бављења овом проблематиком издвојио пет врста извора:

1. **писани:** документи и традиција
2. **материјални:** остаци и објекти
3. **сликовни:** покретни и непокретни
4. **тонски:** музика и говори
5. **људи:** сведоци и они који су познавали сведоке¹⁷.

Оваква подела је заправо и најближа оној коју дефинише савремена методологија историјске науке, јер обухвата све сегменте друштвеног и привредног живота. Усвајање ових кључних појмова (поделе извора), обезбеђује наставницима и ученицима да у свакодневном раду на разноврсним садржајима (текстовима) који се налазе у оквиру наставног предмета Природа и друштво, лакше разумеју сврху изучавања историје као науке и наставног предмета (Историја) с којим ће се ученици касније срести у вишим разредима основне школе. Међутим, имајући у виду узраст и интелектуални потенцијал ученика и садржаје који се обрађују из предмета Природа и друштво, сматрамо да је за постизање основног циља и исхода у настави за ову категорију ученика довољно усвојити поделу извора на: **1. писане, 2. материјалне, 3. сећања људи:** сведоци и они који су познавали сведоке.

Све ово наводимо управо из разлога да би се обезбедио континуитет у образовно-васпитном процесу, односно да би се интегрисала знања и вештине ученика као трајна категорија. Дакле, да би се избегло бескорисно учење за један час, потребно је вешто осмишљеним методама и облицима рада обезбедити у настави такве услове који ће као исходе имати трајно усвојена знања и вештине код ученика, тако да у њиховој свести граде јасне представе о прошлости, обезбеђујући им да стечена знања и вештине примене у конкретној ситуацији (пракси) односно у раду са изворима и другим врстама дидактичког материјала.

¹⁴ Архив је специјализована установа у области културе која врши стручни надзор над архивском грађом ван архива, преузима, чува, обрађује, публикује и излаже грађу (сталне и тематске изложбе) и чини је тако доступном културној и научној јавности. Мали број земаља имао је у Европи архивске установе још у средњем веку. Међу њима налазио се и Португал који је управо у том периоду основао своју прву установу за заштиту архивске грађе. О томе више: А. Ђуровић, *Архиви у Европи: Torre do Tombo, Национални архив Португала у Лисабону*, у: Шумадијски анали, 5, Историјски архив Шумадије у Крагујевцу, Крагујевац 2009, 179-189.

¹⁵ Не чувају се само извори у архивима (општим и специјализованим - војска, полиција) већ и у музејима и рукописним одељенима библиотеке.

¹⁶ Сам појам извора (архивске грађе) дефинисан је врло прецизно Законом о културним добрима. Архивску грађу чине писани, цртани, штампани, фонографисани, филмовани или на други начин забележени материјал који садржи податке од значаја за проучавање друштва.

¹⁷ А. Митровић, *Филм и историја*, у: Зборнику *Филм и историја на међународном симпозијуму у Београду*, Београд 1978. Значајна су још два Митровићева дела из ове области: *Ћудљива муза*, Ваљево 1994, *Проштивање*, Клио, НИУ Војска, Београд 1996, као и дело С. Ђирковића, *О историографији и методологији*, Историјски институт, Београд 2007.

2. 3. Време

Једна од најважнијих категорија којима оперише историјска наука односно методика наставе историје је несумњиво време. Када то кажемо не мислимо само на различите начине рачунања времена у прошлости већ на основни појам од чијег прецизног тумачења и разумевања зависи и способност ученика да се током изучавања одређених предмета у основној и касније средњој школи лакше сналазе односно оријентишу у времену односно простору. Посебно је ова осетљивост наглашена код категорије ученика који тек започињу процес образовања и васпитања (од 1. до 4. разреда основне школе). Таквом утиску доприноси и сазнање да су тек после Другог светског рата интензивирани истраживања у области педагошке психологије. Проблем је утолико већи јер се истраживања односе на време уопште а много мање на историјско време.¹⁸ Сама чињеница да деца тек са једанаест година почињу да овладавају системом рачунања времена још више усложњавају овај проблем и изискују посебну пажњу наставника који раде са овим узрастом ученика. То значи да се са великим опрезом мора приступати у раду са ученицима када имамо намеру да им приближимо историјску димензију времена (дужа историјска раздобља), јер је у питању сложен поступак схватања који подразумева поступност и стрпљивост, јер је процес схватања времена „постепен, раван, нескоковит и континуиран“.¹⁹ Зато је од пресудне важности да разумемо с колико се потешкоћа сусрећу ученици (од 1. до 4. разреда основне школе) у процесу учења односно разумевања историјског контекста у коме време има значајну улогу.

Да би се уопште ученици могли увести у комплексан проблем схватања и тумачења оног што називамо историјска наука односно њени садржаји (историја друштва на локалном, националном и општем-глобалном нивоу) прилагођени и преточени у основни школски документ – наставни програм, неопходно је било објаснити сам појам (наука, предмет) али и метод, предмет истраживања и улогу коју у том сазнајном процесу има историчар и извори, чијом се критичком анализом долази до резултата (оног што називамо историја друштва), и који се исказују у различитим формама историјског казивања (есеј, расправа, монографија, синтеза). На другој страни, критичким објављивањем необјављених извора у форми тематских зборника докумената (о развоју привреде, друштва, историје институција и установа), поред приближавања научној и културној јавности извори постају неизоставно и употребљиво штиво за наставу многих предмета: од матерњег језика, природе и друштва, веронауке, грађанског васпитања до историје у вишим разредима основне школе. Непосредним радом са овом врстом извора у исто време унапређује се основна култура чувања докумената и омогућава се ученицима непосредни „додир“ са историјом и њеним производима.

¹⁸ О томе више : А. Пешикан, *Схватање историјског времена код деце*, у: *Настава историје*, 3, Нови Сад 1996, 110-130.

¹⁹ Исто, 111. Тако су деца тек у десетој години живота у могућности да разумеју просторно проширење времена изван њиховог места становања, као и прве облике историјске периодизације (на основу очигледних средстава).

Литература:

1. Пешикан А., *Схватање историјског времена код деце*, у: Настава историје, 3, Нови Сад 1996, 110-130.
2. Митровић А., *Пропитивање*, Клио, Београд 1996.
3. Митровић А., *Филм и историја* у: Зборнику *Филм и историја на међународном симпозијуму у Београду*, Београд 1978.
4. Митровић А., *Будљива муза*, Ваљево 1994.
5. Ђуровић А., *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905-1914*, Историјски институт, Београд 2004.
6. Ђуровић А., *Архиви у Европи : Torre do Tombo, Национални архив Португала у Лисабону у : Шумадијски анали*, 5, Историјски архив Шумадије у Крагујевцу, Крагујевац 2009, 179-189.
7. Граховац В., Бечановић Б., *Приручник за наставнике за 5. разред основне школе*, Клет, Београд 2008.
8. Black J., D. M. MacRaild (2007), *Studying History*, third edition, Palgrave MacMillan, New York, 89-90.
9. Lawn M., (2009), *Modelling the Future, Exhibitions and the Materiality of Education*, Symposium Books, London-New York.
10. *Кључни појмови за крај основног образовања, Историја* (група аутора), Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Београд 2008.
11. Ђирковића С., *О историографији и методологији*, Историјски институт, Београд 2007.
12. Самарџић Р., *Писци српске историје*, (приредио Н. Самарџић), *Александрија*, Београд 2009.
13. *Социолошки речник*, (приредили А. Мимица, М. Богдановић), Завод за уџбенике, Београд 2007.
14. Haydn T., Arthur J., Hunt M., Stephen A., (2008), *Learning to Teach History in the Secondary School*, third edition, Routledge, Oxon.

3. РЕЗУЛТАТИ УЧЕЊА И КЉУЧНА ЗНАЊА

3. 1. РЕЗУЛТАТИ УЧЕЊА И САДРЖАЈ НАСТАВНОГ ПРОГРАМА ПРЕДМЕТА СВЕТ ОКО НАС И ПРИРОДА И ДРУШТВО ОД ПРВОГ ДО ЧЕТВРТОГ РАЗРЕДА

• Историјски извори• Хронологија• Историјски простор• Људи и догађаји	}	Садржај наставног програма

У овом поглављу наведени су резултати учења који су настали на основу емпиријског истраживања и експертског суђења. За сваки резултат учења издвојени су садржаји важећег наставног програма (по разредима) којима је могуће остварити конкретан резултат учења предмета Свет око нас и Природа и друштво. Резултати учења организовани су у четири области:

1. Историјски извори
2. Хронологија
3. Историјски простор
4. Људи и догађаји.

Намера нам је да укажемо на одабир и поступну изградњу кључних знања која би ученици требало да усвоје до краја четвртог разреда, као основу за учење Историје. Резултати учења и садржаји наставног програма организовани су у табеле које могу да помогну учитељима да планирају наставни рад и доследно „воде“ ученике кроз процес учења усмерен на резултате.

Табела 5. **Историјски извори** и садржаји наставног програма Свет око нас и Природа и друштво по разредима

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма			
		1. разред	2. разред	3. разред	4. разред
1.	Зна да се прошлост људског друштва проучава на основу историјских извора	Празници и обичаји	Правила понашања у групи... обичаји, традиција и празници	Како откривамо прошлост	Трагови прошлости (своје породице, насеља, краја у коме живим)
2.	Именује и разликује историјске изворе	-	-	Трагови прошлости (врсте)	Трагови прошлости (своје породице, насеља, краја у коме живим) Стварање што објективније слике о догађајима о прошлости коришћењем различитих историјских извора
3.	Уме на примеру из окружења да препозна и именује историјске изворе: материјалне, писане и сећања	-	-	Мој завичај и његова прошлост – културна и историјска (... занимања, одевање, исхрана, традиционалне светковине, игре и забава...)	Трагови прошлости (пратити трагове прошлости своје породице, насеља, краја у коме живим)
4.	Зна где се чувају трагови прошлости (архив, музеј)	-	-	Чувамо и негујемо остатке прошлости	Трагови прошлости (пратити трагове прошлости своје породице, насеља, краја у коме живим...)
5.	Уме да опише трагове прошлости своје породице	Групације људи у окружењу и моје место у њима: породица, рођаци...	Правила понашања у групи... обичаји, традиција и празници	Мој завичај и његова прошлост – културна и историјска (начин живота, производња и размена добара, занимања, одевање, исхрана, традиционалне светковине, игре и забава...)	Трагови прошлости (пратити трагове прошлости своје породице, насеља, краја у коме живим)

Табела 6. **Хронологија** и садржаји наставног програма Свет око нас и Природа и друштво по разредима

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма			
		1. разред	2. разред	3. разред	4. разред
6.	Зна основне временске одреднице и како се људи оријентишу у времену	Сналажење у времену – када је шта било: дан, седмица	Мерење времена (појам сата и коришћење часовника) Временске одреднице: дан, седмица, месец, година	Временске одреднице (датум, година, деценија, век)	Временска линија (одредити векове...)
7.	Уме да одреди редослед догађаја: шта је било пре, после	Сналажење у времену – када је шта било: сада, пре, после; јуче, данас, сутра	Сналажење на временској ленти	Некад и сад Повезаност догађаја из прошлости са местом и временом догађања	Лоцирање догађаја – датума (сналазити се на временској линији: лоцирати догађаје, датуме) Хронологија различитих научних открића
8.	Зна редослед најважнијих догађаја из прошлости	Временске одреднице: пре, сада, после	Сналажење на временској ленти	Некад и сад Повезаност догађаја из прошлости са местом и временом догађања	Лоцирање догађаја – датума (сналазити се на временској ленти: лоцирати догађаје, датуме, одредити време, животно доба својих родитеља и њихових предака, одредити неке познате неких знаменитих (познатих личности и одредити њихове савременике из истих и различитих области као и претходнике и следбенике из истих области (ликовне ствараоце, музичке, књижевнике, спортисте, глумце...))

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма			
		1. разред	2. разред	3. разред	4. разред
9.	Зна основне временске одреднице и како се људи оријентишу у времену	-	Прошлост, садашњост, будућност Сналажење на временској ленти	Прошлост, садашњост, будућност	Прошлост, садашњост, будућност Сналазити се на временској линији: лоцирати догађаје, датуме, одредити време, животно доба својих родитеља и њихових предака, одредити неке познате личности и одредити њихове савременике из истих и различитих области као и претходнике и следбенике из истих области (ликовне ствараоце, музичке, књижевнике, спортисте, глумце...)

Табела 7. **Историјски простор** и садржаји наставног програма Свет око нас и Природа и друштво по разредима

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма			
		1. разред	2. разред	3. разред	4. разред
10.	Зна основне типове насеља (село, град)	Амбијент у коме живим: дом, улица, школа, насеље	Насеља (појам и врсте насеља некад и сад)	Мој завичај некад и сад Село и град	Начин живота у средњем веку на територији Србије: село - град
11.	Зна назив насеља и државе у којој живи	Амбијент у коме живим: дом, улица, школа, насеље	Живимо у насељу	Мој завичај	Основне одреднице државе Србије
12.	Зна географски положај и основне одреднице државе Србије (територија, границе, главни град, симболи, становништво)	-	-	-	Основне одреднице државе Србије (територија, границе, становништво, главни град, симболи)
13.	Уме да пронађе тражене информације на географској карти Србије	-	-	Оријентација помоћу плана насеља Оријентација на географској карти Србије	Основне одреднице државе Србије (територија, границе, становништво, главни град, симболи) Стратешки положај Србије
14.	Уме на географској карти Европе да покаже Србију	-	-	-	Стратешки положај Србије – физичко-географски и саобраћајно-географски (на Балканском полуострву, Европи и свету).
15.	Разуме повезаност природно – географских фактора (рељеф, вода, клима) и делатности људи	Елементи културе живљења: становање, исхрана, одевање	Човек ствара, услови за живот и рад, потребе људи, производи људског рада	Међусобни утицај човека и окружења Мој завичај и његова прошлост – културна и историјска (начин живота, производња и размена добара, занимања...)	Природно-географске одлике Србије: рељеф, клима и воде наше домовине.

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма			
		1. разред	2. разред	3. разред	4. разред
16.	Разуме да су се границе територије мењале кроз време	-	Насеља (појам и врсте насеља некад и сад)	Некад и сад Мој завичај и његова прошлост	На временској ленти хронолошки одредити развој (континуитет и дисконтинуитет државе Србије и упознати се са њеним владарима почев од лозе Немањића до данас)

Табела 8. Људи и догађаји и садржаји наставног програма Свет око нас и Природа и друштво по разредима

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма			
		1. разред	2. разред	3. разред	4. разред
17.	Зна које друштвене групе људи постоје (породица, школа, насеље) и њихове карактеристике	Групације људи у окружењу и моје место у њима: породица, рођаци, суседи, вршњаци, суграђани...	Живимо у насељу (групе људи, улоге појединца и група)	Становништво нашег краја (сличности, разлике, суживот)	Становништво Србије; структуре становништва: (старосна, образовна, национална, верска, језичка)
18.	Зна зашто се људи удружују у различите групе, као и права и обавезе чланова групе	Групације људи у окружењу и моје место у њима: породица, рођаци, суседи, вршњаци, суграђани... Дечја права (уважавање различитости и права других)	Правила понашања у групи (права и одговорности припадника групе, обичаји, традиција и празници некад и сад)	Становништво нашег краја (сличности, разлике, суживот) Дечја права, правила група, (познавање, уважавање и живљење у складу са њима)	Грађење демократских односа (упознати правила која регулишу узајамна права и обавезе грађана) – Очување националног идентитета и уграђивање у светску културну баштину (неговање идентитета, развијање толеранције и свести о припадности мултиетничком, мултикултуралном и мултиконфесионалном свету Ми смо деца једног света – Конвенција о правима детета (ОУН, УНИЦЕФ, УНЕСКО, Савет Европе, „Радост Европе“)

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма			
		1. разред	2. разред	3. разред	4. разред
19.	Разуме повезаност и међузависност различитих врста људских делатности	Групе људи у окружењу	Човек ствара (услови за живот и рад, потребе људи, производи људског рада)	Производне и непроизводне делатности људи и њихова међузависност	Делатности људи у различитим крајевима Србије Производња и услуге, пласман и тржиште, понуда и потражња, трговина и потрошња
20.	Зна основне карактеристике друштва у прошлости (територија, становништво, делатности, насеља, култура)	Празници и обичаји	Правила понашања у групи (...обичаји, традиција и празници некад и сад)	Некад и сад Мој завичај и његова прошлост	Начин живота у средњем веку, информисати се о различитим животним ситуацијама људи у средњем веку на територији Србије: село – град, живот некад и сад (становане, исхрана, рад, дечје игре, школовање...) Развој модерне српске државе (период 19. и 20. века)

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма			
		1. разред	2. разред	3. разред	4. разред
21.	Зна значајне личности из националне прошлости	Празници	Празници некад и сад	Знаменити људи нашег краја (просветитељи, песници, писци, сликари, научници)	Одредити неке познате савременике, на временској ленти обележити животни период неких знаменитих личности и одредити њихове савременике из истих и различитих области, као и претходнике и следбенике из истих области
22.	Зна значајне догађаје из прошлости	Празници	Празници некад и сад	- Мој завичај и његова прошлост -Повезаност догађаја из прошлости са местом и временом догађања	Прошлост српског народа (упознати се са значајним догађајима из националне прошлости: сеобе Срба, простор на коме су Срби живели, Први и Други српски устанак... Уочити везу између историјских збивања у свету и кос нас (Први и Други светски рат...)

3. 2. КАКО УСПОСТАВИТИ ВЕЗУ ИЗМЕЂУ РЕЗУЛТАТА УЧЕЊА И САДРЖАЈА НАСТАВНОГ ПРОГРАМА

- Резултати учења
- Садржаји наставног програма
- Кључна знања
- Активности ученика
- Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима

У овом поглављу покушали смо да одговоримо на питање: *О чему све треба да размишља наставник када се припрема и изводи наставу предмета Свет око нас и Природа и друштво?* За сваки резултат/исход учења наведени су: садржаји наставног програма, кључна знања која ученици треба да усвоје, активности ученика којима је могуће остварити резултате учења и веза са другим наставним предметима у истом разреду. Табеле су организоване по областима учења које су важне као основа за учење Историје. Кључна знања по разредима означена су различитим бојама: **први разред - црвеном бојом**, **други разред - плавом бојом**, **трећи разред - љубичастом бојом** и **четврти разред - зеленом бојом**.

Основна идеја којом су се руководили аутори ове публикације јесте да се кључна знања на крају првог циклуса основног образовања односе на резултате кумулираног учења, у коме су садржаји и процеси систематски надграђивани, повезивани, често коришћени и употребљиви. Кључна знања за сваки разред наведена су тако што су поново уписана знања из претходних разреда која се односе на исти резултат учења. Желимо да упутимо поруку наставницима да је обавезни део квалитетног рада у настави да се кључна знања из претходних разреда понове, провери да су их ученици разумели и након тога уводе нова знања која произилазе из садржаја наставног програма за одређени разред.

Табела 9. **Историјски извори**- први разред²⁰

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
1.	Зна да се прошлост људског друштва проучава на основу историјских извора	Празници и обичаји	значајан дан обичај	- доношење фотографија са породичних прослава - описивање значајних дана помоћу фотографије -групписање фотографија према врстама прослава које су на њима приказане - описивање обичаја везаних за приказане празнике	<u>Ликовна култура</u> - групни рад: израда тематског плаката „Прослављамо...” (назив једног празника) - лепљење групписаних фотографија одређене прославе своје породице - цртање карактеристичних обележја за сваки од празника <u>Музичка култура</u> -певање карактеристичних песама за одређене прославе
5.	Уме да опише трагове прошлости своје породице	Групације људи у окружењу и моје место у њима: породица, рођаци...	слике, фотографије, цртежи	-прикупљање фотографија чланова своје породице - описивање изгледа чланова породице помоћу фотографије - описно одређивање времена настанка фотографије - причање на основу примера цртежа из детињства	<u>Ликовна култура:</u> - израда колажа од фотографија на тему „Моја породица “ <u>Српски језик:</u> - говорна вежба: „Моја мама, тата, бака, деда... када су били деца“

²⁰ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

Табела 10. **Историјски извори** - други разред²¹

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
1.	Зна да се прошлост људског друштва проучава на основу историјских извора	Правила понашања у групи... обичаји, традиција и празници	значајан датум / одређен дан обичај празник	- прикупљање фотографија, прича, исечака из новина о празницима који се прослављају - препознавање и именовање празника на основу фотографија и текстова - одређивање датума када се празници прослављају - уочавање сличности и разлика у прослављању празника различитих група људи на основу фотографија, прича, исечака из новина - описивање обичаја за одређене празнике - разговор са бакама и декама о томе како су некада славили празнике	<u>Ликовна култура</u> - прављење тематског разредног паноя поводом неког празника <u>Математика</u> - писање редних бројева <u>Српски језик</u> - разговор са старијим члановима породице
5.	Уме да опише трагове прошлости своје породице	Правила понашања у групи... обичаји, традиција и празници	слике, фотографије, цртежи писани документ, предмети	- прикупљање и доношење писаних докумената (писмо, крштеница, ћачка књижица, дневник...), фотографија и личних и употребних предмета неких чланова своје породице - описивање неких животних ситуација из прошлости чланова породице помоћу слика, писаних докумената и предмета	<u>Народна традиција, Ликовна култура:</u> - постављање изложбе употребних и личних предмета из прошлости <u>Српски језик:</u> - састављање речника на тему: занати - алати, игре – играчке, музика – инструменти

²¹ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

Табела 11. **Историјски извори** -трећи разред²²

Број	Резултати учења	Садржај наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
1.	Зна да се прошлост људског друштва проучава на основу историјских извора	Како откривамо прошлост	слике, фотографије, пртежи писана документа, предмети сећања	- обилазак непосредног окружења - уочавање, препознавање и именовање објеката, грађевина, предмета, писаних докумената, слика - разговор са старијом особом о њеном животу у прошлости	<u>Ликовна култура:</u> - моделовање „Грађевине некад и сад - од тврђаве до куће“ <u>Народна традиција:</u> - кућа некада <u>Физичко васпитање:</u> - обилазак насеља / краја
2.	Именује и разликује историјске изворе	Трагови прошлости (врсте)	писани извори, материјални извори, сећања	- класификовање и именовање историјских извора по заједничким карактеристикама (материјални, писани, усмена предања/сећање) - препознавање и именовање материјалних историјских извора (предмети и грађевине) - препознавање и именовање писаних историјских извора (писма, књиге, новине) - препознавање и именовање усмених предања /сећања (казивања, приче, песме)	<u>Српски језик:</u> - вођење интервјуа са старијом особом са записивањем - читање и анализа народних умотворина (епске песме, обичајне, успаванке, жетелачке, бројалице, народне приче, бајке) <u>Музичка култура</u> - певање народних песама

²² Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

Број	Резултати учења	Садржај наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
3.	Уме на примеру из окружења да препозна и именује историјске изворе: материјалне, писане и сећања	Мој завичај и његова прошлост (свакодневни живот-занимања, одевање, исхрана, традиционалне светковине, игре и забава...)	писани извори, материјални извори, сећања, књиге, грађевине, споменици, употребни предмети	-квиз знања: „Трагови прошлости“ (капитени екипа извлаче слику неког трага прошлости и постављају га на одређено место у табели (материјални, писани, сећање) -погађање скривеног предмета на основу описа	<u>Српски језик:</u> - писмени састав: „Мој завичај у прошлости“ <u>Ликовна култура:</u> - цртање скривеног предмета
4.	Зна где се чувају трагови прошлости (архив, музеј, библиотека)	Чувамо и негујемо остатке прошлости	архив, музеј, библиотека	-посета институцијама у насељу у којима се чувају трагови прошлости (библиотека, музеј, архив) -препознавање и именовање историјских извора који се налазе у посећеним институцијама (књиге, предмети, документи) -уочавање значаја чувања историјских извора	<u>Српски језик:</u> - читање писаних извора у посећеним институцијама <u>Ликовна култура:</u> - илустровање предмета виђених у музеју <u>ЧОС:</u> - израда листе правила понашања и њихова примена у институцијама које посећујемо
5.	Уме да опише трагове прошлости своје породице	Мој завичај и његова прошлост културна и историјска (начин живота, производња и размена добара, занимања, одевање, исхрана, традиционал. светковине, игре и забава...)	писани извори, материјални извори, сећања, књиге, грађевине, споменици, употребни предмети	-Истраживачки задатак: разговор са најстаријим чланом породице о: начину живота, школовању, исхрани, људским делатностима, превозу, одевању... - описивање живота људи нашег завичаја у прошлости на основу истраживачких задатака - прављење етно-кутка прикупљањем предмета и рукотворина из прошлости	<u>Народна традиција:</u> - прикупљање рецепата и припрема традиционалних јела <u>Ликовна култура:</u> - ткање, израда ћилима <u>Физичко васпитање:</u> - играње традиционалних дечјих игара - играње народног кола из краја <u>Музичка култура:</u> - прикупљање, упознавање и свирање на музичким инструментима из прошлости <u>Од играчке до рачунара:</u> - прикупљање материјала о прошлости краја / завичаја са Интернета

Табела 12. **Историјски извори** -четврти разред²³

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
1.	Зна да се прошлост људског друштва проучава на основу историјских извора	Трагови прошлости (своје породице, насеља, краја у коме живим)	слике, фотографије, цртежи писана документа, предмети сећања историјски извори	Истраживачки рад / мини пројекат на различите теме о прошлости, нпр. „Прошлост мога краја / породице / школе...“ коришћењем различитих историјских извора: - прикупљање материјала различитих историјских извора (слике, фотографије, цртежи, текстови, предмети, интервју...) - обрада и селекција података - израда тематског панона „Прошлост мога краја / породице / школе“	<u>Српски језик</u> - записивање података добијених из различитих историјских извора <u>Од играчке до рачунара:</u> - прикупљање информација о историјским изворима електронским путем - прављење одељеног панона коришћењем фотографија, текстова, цртежа
2.	Именује и разликује историјске изворе	Трагови прошлости (своје породице, насеља, краја у коме живим). Стварање што објективније слике о догађајима о прошлости коришћењем различитих историјских извора	писани извори, материјални извори, сећања подела историјских извора	- класификовање историјских извора на основу начина њиховог настанка - именовање материјалних, писаних извора и сећања	<u>Ликовна култура</u> - израда тематског панона „ Историјски извори“

²³ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
3.	Уме на примеру из окружења да препозна и именује материјалне, писане и усмене изворе	Трагови прошлости (пратити трагове прошлости своје породице, насеља, краја у коме живим)	писани извори, материјални извори, сећања, књиге, грађевине, споменици, употребни предмети	- препознавање и именовање: материјалних, писаних и усмених трагова прошлости краја у коме живимо	<u>ЧОС</u> - обилазак завичаја (једнодневни излет)
4.	Зна где се чувају трагови прошлости (архив, музеј)	Трагови прошлости (пратити трагове прошлости своје породице, насеља, краја у коме живим...)	архив, музеј, библиотека	- посета и упознавање са радом установа (изложба, припрема, истраживачки рад)	<u>Народна традиција</u> Науке, установе и друштва који се баве чувањем и неговањем традиције и културе
5.	Уме да опише трагове прошлости своје породице	Трагови прошлости (пратити трагове прошлости своје породице, насеља, краја у коме живим)	писани извори, материјални извори, сећања, књиге, грађевине, споменици, употребни предмети	Истраживачки рад: - прикупљање фотографија, предмета, казивања старијих чланова породице - одређивање предака и потомака у породици помоћу фотографија - описивање својих предака (изглед, живот, предмети које су користили) - упоређивање живота предака са временом у коме сада живи његова породица - описивање и казивање прошлости на основу конкретног трага (нпр. фотографија људи из места крајем 19. века – одевање људи; изглед кућа; превозна средства...)	<u>Ликовна култура:</u> - израда породичног стабла

Табела 13. Хронологија - први разред²⁴

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
6.	Зна основне временске одреднице и како се људи оријентишу у времену	Сналажење у времену – када је шта било: дан, седмица	дан седмица	- играње игре „Дан и ноћ“ - именовање делова дана (јутро, пре подне, подне, вече и поноћ) помоћу: цртежа, слика, описивања различитих активности током дана, поздрава... - именовање назива дана у седмици дидактичким играма, активностима током седмице, распоредом часова...	<u>Ликовна култура:</u> - цртање различитих активности током дана <u>Математика:</u> - јединице за мерење времена <u>Музичка култура:</u> - певање песме „Седмица“ <u>Физичко васпитање:</u> - игра „Дан и ноћ“ <u>Српски језик:</u> - употреба одговарајућих поздрава за различита доба дана и њихово правилно записивање
7.	Уме да одреди редослед догађаја: шта је било пре, после	Сналажење у времену – када је шта било: сада, пре, после; јуче, данас, сутра	пре сада после јуче данас сутра	- означавање делова дана / дана у седмици на линији времена - наводи и одређује своје активности (током дана и седмице) служећи се линијом времена - одређивање: шта је било пре, шта је сада, шта ће бити после, шта је било јуче, шта је данас, а шта ће бити сутра, на примерима активности током дана, распореда часова...	<u>Математика:</u> - израда линије времена/ бројевна права <u>Ликовна култура:</u> - илустровање дневних и недељних активности (стрип) <u>Српски језик:</u> - говорна вежба: описивање дневних и недељних активности

²⁴ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
8.	Зна редослед најважнијих догађаја из прошлости	Временске одреднице: пре, сада, после	пре сада после	- именовање делова дана, назива дана у седмици и утврђивање њиховог редоследа помоћу: бројевне праве, дидактичких игара о активностима током седмице, распоредом часова... - придруживање илустроване активности из живота на одговарајуће место на временској линији	<u>Математика:</u> - бројевна права - јединице за мерење времена <u>Грађанско васпитање:</u> - ко сам ја? – (хронологија) <u>Српски језик</u> - усмено изражавање – „Мојих седам година“ <u>Ликовна култура:</u> - ликовно изражавање на тему: „Кад порастем бићу...“
9.	На временској линији уме да одреди и обележи век и годину догађаја		пре после претходник следбеник	- одређивање на временској линији: који дан у седмици је био пре, а који после, који је претходни, а који следи	<u>Математика</u> - бројевна права - претходник, следбеник

Табела 14. **Хронологија** – други разред²⁵

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
6.	Зна основне временске одреднице и како се људи оријентишу у времену	Временске одреднице: дан, седмица, месец, година	дан седмица месец година (називи месеца у години) годишња доба	- уочавање трајања и именовање месеца у години - уочавање трајања године и годишњих доба - оријентација у времену помоћу календара	<u>Математика:</u> - решавање задатака са јединицама за мерење времена: дан, седмица, месец, година <u>Ликовна култура:</u> - израда тематског панора: „Годишња доба“ <u>Физичко васпитање:</u> - игра „Царе, царе, колико је...?”
7.	Уме да одреди редослед догађаја: шта је било пре, после	Сналажење на временској линији	пре сада после јуче данас сутра линија времена прошлост садашњост будућност	- означавање редоследа месеци у години и годишњих доба на линији времена - одређивање који је месец био пре, који после, који припадају прошлости, а који будућности у односу на садашње	<u>Математика:</u> - израда линије времена - јединице за мерење времена (месеци у години)

²⁵ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
8.	Зна редослед најважнијих догађаја из прошлости	Сналажење на линији времена	пре сада после линија времена прошлост садашњост будућност	- одређује редослед догађаја (током месеца, године, годишњих доба) - почетак и крај школске године, распусти, празници, рођендани... - наводи догађаје који припадају прошлости, садашњости, будућности	<u>Српски језик:</u> - говорне и писане вежбе са садржајима значајних догађаја током године <u>Ликовна култура:</u> - илустровање значајних активности током године
9.	На временској линији уме да одреди и обележи век и годину догађаја	Прошлост, садашњост, будућност Сналажење на линији времена	пре после претходник следбеник линија времена прошлост садашњост будућност	- придруживање назива месеца у години на одговарајуће место на линији времена - одређује редослед догађаја (током месеца, године, годишњих доба) служећи се линијом времена : почетак и крај школске године, распусти, празници, рођендани...	<u>Математика:</u> - израда линије времена/ бројевна права

Табела 15. Хронологија - трећи разред²⁶

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
6.	Зна основне временске одреднице и како се људи оријентишу у времену	Временске одреднице (датум, година, деценија, век)	дан седмица месец година (називи месеца у години) годишња доба датум деценија век	- уочавање трајања деценије и века - записивање датума и уочавање којој деценији и веку припадају	<u>Српски језик:</u> - правопис – правилно писање датума <u>Математика:</u> - јединице за мерење времена (година, деценија, век) - писање римских бројева
7.	Уме да одреди редослед догађаја: шта је било пре, после	Некад и сад Повезаност догађаја из прошлости са местом и временом догађања	пре сада после јуче данас сутра линија времена прошлост садашњост будућност некад сад	- уочавање и одређивање редоследа година у оквиру деценије и деценија у оквиру века - одређује и описује шта се догодило некад, а шта сада; шта се дешавало у прошлости, шта се дешава у садашњости, шта ће се тек десити у будућности током једне деценије или века	<u>Српски језик:</u> - усмено и писмено изражавање на тему: „Моја прва деценија“ и „Прошлост мог завичаја“ <u>Математика:</u> - упоређивање бројева до 1000

²⁶ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
8.	Зна редослед најважнијих догађаја из прошлости	Некад и сад Повезаност догађаја из прошлости са местом и временом догађања	пре сада после линија времена прошлост садашњост будућност некад сад	- наводи догађаје из свог живота и прошлости завичаја – одређује када су се догодили и утврђује њихов редослед	<u>Српски језик:</u> - описивање догађаја из прошлости и одређивање места и времена догађања
9.	На временској линији уме да одреди и обележи век и годину догађаја	Прошлост, садашњост, будућност	пре после претходник следбеник линија времена прошлост садашњост будућност некад сад	- одређује редослед догађаја (током деценије и века) служећи се линијом времена - прикључује илустроване догађаје адекватном месту на временској линији	<u>Ликовна култура:</u> - илустровање догађаја из личне прошлости или прошлости завичаја

Табела 16. **Хронологија** - четврти разред²⁷

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
6.	Зна основне временске одреднице и како се људи оријентишу у времену	Линија времена (временски одредити векове...)	дан седмица месец година (називи месеца у години) годишња доба датум деценија век временске одреднице	- именовање временских одредница и одређивање њиховог трајања - именовање средстава која људи користе за оријентацију у времену (датум, календар, линија времена) - обележавање на линији времена свих временских одредница	<u>Математика:</u> - јединице за мерење времена - упоређивање бројева - бројевна права - израда модела линије времена за годину, деценију, век
7.	Уме да одреди редослед догађаја: шта је било пре, после	Лоцирање догађаја- датума Хронологија различитих научних открића	пре сада после јуче данас сутра линија времена прошлост садашњост будућност некад сад лоцирање догађаја: откриће авиона, филма, телефона, рачунар	- одређивање године и века рођења неких чланова породице, значајних догађаја у породици, значајних проналазака (телефон 1876, филм 1895, авион – 1903, рачунар 1950) - утврђивање редоследа догађаја: који се десио пре, а који после	<u>Математика</u> - упоређивање стотина и хиљада <u>Српски језик</u> Проналажење информација у средствима масовних комуникација (године неких проналазака)

²⁷ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
8.	Зна редослед најважнијих догађаја из прошлости	Лоцирање догађаја- датума (сналазити се на временској линији: лоцирати догађаје)	пре сада после линија времена прошлост садашњост будућност некад сад године значајних догађаја: Косовски бој (1389), почетак Првог српског устанка (1804), Првог светског рата (1914)	- именовање догађаја и одређивање године када су се догодили (Косовски бој, почетак Првог српског устанка и Првог светског рата) - означавање године догађаја на линији времена - утврђивање редоследа догађаја - уочавање који су се догађаји дешавали пре, а који после; који су претходили ком догађају, а који су следили	<u>Математика:</u> - упоређивање бројева коришћењем бројевне праве <u>Српски језик</u> - проналажење информација у средствима масовних комуникација о значајним догађајима (година Косовског боја, почетак Првог српског устанка и Првог светског рата)

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
9.	На временској линији уме да одреди и обележи век и годину догађаја	Прошлост, садашњост, будућност Временска лента (временски одредити векове...) Лоцирање догађаја- датума (сналазити се на временској ленти: лоцирати догађаје, датуме, одредити време, животно доба својих родитеља и њихових предака, одредити неке познате неких знаменитих (познатих личности и одредити њихове савременике из истих и различитих области као и претходнике и следбенике из истих области (ликовне ствараоце, музичке, књижевнике, спортисте, глумце...))	пре после претходник следбеник линија времена прошлост садашњост будућност некад сад Свети Сава, Јефимија, почетак писмености и књижевности, Вук Караџић, Доситеј Обрадовић, културна и просветна реформа, Никола Тесла, Михајло Пупин, Милутин Миланковић, научна и технолошка достигнућа, развој телефонског саобраћаја, Надежда Петровић, Живојин Мишић, Краљ Александар, Карађорђевић	- уписивање одређене године и века на линији времена - одређивање године и века неких догађаја из прошлости и личности које су их обележиле: Свети Сава, Јефимија - почетак писмености и књижевности; Вук Караџић, Доситеј Обрадовић - културна и просветна реформа; Никола Тесла, Михајло Пупин, Милутин Миланковић - научна и технолошка достигнућа, Надежда Петровић, Живојин Мишић, Краљ Александар Карађорђевић - политичка, државна и научна елита - означавање на временској линији године и века наведених догађаја из прошлости и личности које су их обележиле	<u>Српски језик</u> - проналажење информација у средствима масовних комуникација о догађајима из прошлости и личностима које су их обележиле

Табела 17. Историјски простор - први разред²⁸

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
10.	Зна основне типове насеља (село, град)	Амбијент у коме живим: дом, улица, школа, насеље	село град	- описивање насеља у коме живимо - одређивање насеља где живимо: село / град	<u>Ликовна култура:</u> - илустровање улице и места/ насеља у коме живимо <u>Српски језик</u> - описивање улице и места/насеља у коме живимо
11.	Зна назив насеља и државе у којој живи	Амбијент у коме живим: дом, улица, школа, насеље	назив насеља адреса	- именује улицу и место/насеље у коме живи	<u>Српски језик</u> - правопис: писање властитих именица и адресе
15.	Разуме повезаност природно-географских фактора (рељеф, вода, клима) и делатности људи	Елементи културе живљења: становање, исхрана, одевање	река планина равница	- описивање изгледа непосредног окружења насеља у коме живи - описивање начина живота људи у зависности од непосредног окружења	<u>Ликовна култура:</u> - пејзаж околине насеља <u>Српски језик:</u> - говорна и писана вежба о непосредном окружењу

²⁸ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред - плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред - зелена боја

Табела 18. Историјски простор - други разред²⁹

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
10.	Зна основне типове насеља (село, град)	Насеља (појам и врсте насеља некад и сад)	село град насеља	- класификовање насеља према карактеристикама (делатност људи, изглед насеља, број становника...) на село и град - описивање начина живота људи у селу - описивање начина живота људи у граду	<u>Ликовна култура:</u> - моделовање изгледа насеља и његове околине: пластелин, амбалажа... <u>Физичко васпитање /</u> - шетња кроз насеље и околину, излет <u>Српски језик:</u> - говорна и писана вежба „Мој град/ село“
11.	Зна назив насеља и државе у којој живи	Живимо у насељу	назив насеља адреса	- именује место/насеље у коме живи	<u>Српски језик:</u> - писање властитих именица
15.	Разуме повезаност природно-географских фактора (рељеф, вода, клима) и делатности људи	Човек ствара, услови за живот и рад, потребе људи, производи људског рада	река планина равница	- уочавање изгледа околине насеља - набрајање послова којима се људи баве у селу / граду - уочавање веза између географских фактора и делатности људи	<u>Српски језик:</u> - описивање послова којима се људи најчешће баве у насељу и околини <u>Ликовна култура</u> - цртање послова људи у насељу и околини - прављење плаката
16.	Разуме да су се границе територије мењале кроз време	Насеља (појам и врсте насеља некад и сад)	варош ³⁰	- описивање изгледа насеља у прошлости по: величини, броју становника, делатностима људи на основу слика, фотографија, текстова... - уочавање сличности и разлика изгледа насеља некад и сад	<u>Физичко васпитање</u> - обилазак насеља у циљу уочавања делова града који су настали у различитим временским периодима

²⁹ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

³⁰ Варош је вишезначна реч мађарског порекла и значи град; значење речи се мењало кроз историју.

Табела 19. **Историјски простор** - трећи разред³¹

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
10.	Зна основне типове насеља (село, град)	Мој завичај Село и град	село град насеље завичај	- уочавање различитих насеља у завичају (рурални и урбани део)	<u>Ликовна култура</u> - графички приказ различитих насеља у завичају - „Пејзаж завичаја“ - сликање
11.	Зна назив насеља и државе у којој живи	Мој завичај	назив насеља адреса назив општине назив краја/завичаја назив завичаја у прошлости	- именује назив насеља, општине, краја / завичаја у коме живи у садашњости и прошлости	<u>Српски језик</u> - употреба великог почетног слова у једночланим и вишечланим географским именима
13.	Уме да пронађе тражене информације на географској карти Србије	Оријентација помоћу плана насеља Оријентација на географској карти Србије	географска карта	- именује делове географске карте (назив, знаци, боја и легенда) - одређивање положаја свог насеља, краја/завичаја на географској карти	

³¹ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред - плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред - зелена боја

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
15.	Разуме повезаност природно-географских фактора (рељеф, вода, клима) и делатности људи	Међусобни утицај човека и окружења Мој завичај и његова прошлост – културна и историјска (начин живота, производња и размена добара, занимања.	река планина равница	- уочавање изгледа околине у завичају - набрајање делатности којима се људи сада баве - уочавање узрочно-последичних веза између географских фактора и делатности људи - набрајање делатности којима су се људи некада бавили	<u>Српски језик:</u> - описивање послова којима су се људи најчешће бавили у завичају некада <u>Ликовна култура</u> - цртање или моделовање кућа које припадају различитим природно-географским амбијентима <u>Народна традиција:</u> - стари занати
16.	Разуме да су се границе територије мењале кроз време	Некад и сад Мој завичај и његова прошлост	варош	- описивање изгледа завичаја у прошлости по: броју и типу насеља, броју становника, делатностима људи на основу слика, планова града, фотографија, текстова... - уочавање сличности и разлика изгледа завичаја некад и сад	<u>Физичко васпитање</u> - обилазак завичаја у циљу уочавања делова који су настали у различитим временским периодима

Табела 20. Историјски простор- четврти разред³²

Број	Резултати учења	Садржај наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
10.	Зна основне типове насеља (село, град)	Начин живота у средњем веку на територији Србије: село - град	село град насеља завичај	- уочавање и именовање типова насеља у средњем веку на територији Србије	<u>Ликовна култура:</u> - моделовање средњовековне тврђаве
11.	Зна назив насеља и државе у којој живи	Основне одреднице државе Србије (назив)	адреса назив насеља назив општине назив краја/завичаја назив завичаја у прошлости назив државе данас назив државе у прошлости	- именује назив државе у којој живи у садашњости и прошлости	<u>Српски језик:</u> - правопис: употреба великог почетног слова у писању географских имена
12.	Зна географски положај и основне одреднице државе Србије (територија, границе, главни град, симболи, становништво)	Основне одреднице државе Србије (територија, границе, становништво, главни град, симболи)	територија граница главни град симболи становништво држава	- одређивање положаја територије, границе и главног града државе - описивање изгледа грба и заставе државе Србије - именовање химне државе Србије - упознавање са бројем и структуром становника државе Србије	<u>Музичка култура:</u> - слушање и певање химне „Боже правде“ <u>Ликовна култура:</u> - цртање грба и заставе Србије <u>Физичко васпитање:</u> - описивање ситуација у којима се користе симболи државе (химна, грб и застава)

³² Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред - плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред - зелена боја

Број	Резултати учења	Садржај наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
13.	Уме да пронађе тражене информације на географској карти Србије	Основне одреднице државе Србије (територија, границе, становништво, главни град, симболи)	географска карта државе Србије територија граница главни град симболи: грб и застава	- одређивање положаја територије, границе и главног града на географској карти државе Србије - уочавање важних међународних саобраћајница које пролазе кроз Србију на географској карти државе Србије	<u>Српски језик:</u> - говорна и писана вежба на тему: „Моја домовина“
14.	Уме на географској карти Европе да покаже Србију	Стратешки положај Србије физичко-географски и саобраћајно-географски (на Балканском полуострву, Европи и свету)	Србија	- одређивање положаја Србије на географској карти Европе - осмишљавање дидактичке игре у групама: „Путујемо Дунавом, Оријент-експресом, балоном...“ (препознавање европских држава, њихових обележја, музике, културе, језика, хране...)	<u>Страни језици:</u> - поздрави, карактеристичне речи <u>Музичка култура:</u> - слушање песама из разних европских земаља

Број	Резултати учења	Садржај наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
15.	Разуме повезаност природно-географских фактора (рељеф, вода, клима) и делатности људи	Природно-географске одлике Србије: рељеф, клима и воде наше домовине Делатност људи у различитим крајевима Србије (равничарским, котлинским, брдско – планинским, у граду)	река планина равница	- уочавање узрочно-последичних веза између природно-географских услова и делатности људи на територији државе Србије - израда истраживачког рада / мини пројекта на различите теме „Живот и рад људи у планинским / равничарским пределима“ - прикупљање података и материјала (слике, фотографије, цртежи, текстови, географска карта, новински чланци, интернет...) - обрада и селекција података - израда тематског паноа „Живот и рад људи у планинским / равничарским пределима“ - обликовање знања кроз радионицу: „Туристички водич вам представља...“ (реклама, презентација понуде одређеног краја, живота и рада људи тог краја, производа, природних лепота, обичаја и традиције)	<u>Од играчке до рачунара</u> - израда тематског плаката и лифлета <u>Ликовна култура</u> - израда сувенира <u>Музичка култура</u> - слушање и извођење музике из разних крајева Србије <u>Народна традиција</u> - преношење садржаја народне традиције из различитих крајева државе Србије
16.	Разуме да су се границе територије мењале кроз време	На временској ленти хронолошки одредити развој (континуитет и дисконтинуитет државе Србије и упознати се са њеним владарима почев од лозе Немањића до данас)	држава границе територија	- графичко приказивање територије и границе државе Србије у различитим временским периодима – на линији времена означити време када је долазило до промена величине територија и граница државе Србије– прикључивање графичког приказа територије и границе државе Србије у различитим временским периодима на одговарајућа места на линији времена	

Табела 21. Људи и догађаји - први разред³³

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
17.	Зна које друштвене групе људи постоје (породица, школа, насеље) и њихове карактеристике	Групације људи у окружењу и моје место у њима: породица, рођаци, суседи, вршњаци, суграђани...	породица рођаци вршњаци суседи	- препознавање и именовање група људи у непосредном окружењу - уочавање ко чини породицу, рођаке, суседе, вршњаке - одређивање група којима припадамо и наше улоге у тој групи	<u>Математика:</u> - груписање објеката на основу неког заједничког својства <u>Ликовна култура:</u> - ликовно изражавање на тему: „Моја породица“ „Мој разред“ „Аутопортрет“ и постављање одељенског паноя
18.	Зна зашто се људи удружују у различите групе, као и права и обавезе чланова групе	Групације људи у окружењу и моје место у њима: породица, рођаци, суседи, вршњаци, суграђани... Дечја права (уважавање различитости и права других)	правила понашања (у породичном дому, у школи и насељу)	- описивање улога чланова у групи (породица, рођаци, вршњаци, суседи) - препознавање потреба људи и њихова повезаност у групу у циљу задовољења тих потреба (породични дом – спавање, хигијена, храна, љубав; стамбена зграда – место, поправка, уређење, помоћ, школа – учење, дружење, прославе, игра...) - исказивање основних правила понашања у различитим групама (породица, одељење, школа, насеље) - практиковање / примена договорених правила понашања у групама којима припадамо	<u>Грађанско васпитање:</u> - дидактичке игре за груписање („Слични, различити“, „Велики ветар дува“...) <u>Српски језик:</u> - правила неких дечјих игара <u>Физичко васпитање:</u> - креирање нове дечје игре и правила за ту игру <u>ЧОС:</u> - доношење одељенских правила <u>Ликовна култура:</u> - израда паноя „Одељенска правила“

³³ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
19.	Разуме повезаност и међузависност различитих врста људских делатности	Групе људи у окружењу	занимања људи	- именовање различитих занимања људи из окружења - описивање послова које обављају људи различитих занимања - уочавање повезаности људи различитих занимања кроз примере (ко је све учествовао да би имали ужину, ручак, обезбеђено учење у школи...)	<u>Ликовна култура – групни рад</u> - цртање људи различитих занимања и њихова међусобна повезаност (припрема obroka у школи, прављење куће, у самоуслуги...)
20.	Зна основне карактеристике друштва у прошлости (територија, становништво, делатности, насеља, култура)	Празници и обичаји	празници: рођендан, Нова година, Свети Сава, Дан школе, обичај	- именовање празника (рођендан, Нова година, Дан школе, школска слава) - описивање обичаја карактеристичних за одређене празнике - уочавање сличности и разлика везаних за обичаје различитих празника	<u>ЧОС</u> - обележавање празника: Нова година, Дан школе, школска слава
21.	Зна значајне личности из националне прошлости	Празници	Свети Сава – личност из прошлости чије име носи школа	- упознавање са пореклом Растка Немањића (породица, место где је живео) -упознавање са основним подацима из живота личности чије име носи школа)	<u>Ликовна култура</u> - портрет Светог Саве - портрет личности из прошлости чије име носи школа
22.	Зна значајне догађаје из прошлости	Празници	значајни породични догађаји из прошлости	- именовање значајних догађаја у оквиру породице (рођендани, породичне славе...)	<u>Српски језик:</u> - усмено и писмено изражавање на тему „Празници у мојој породици“

Табела 22. Људи и догађаји - други разред³⁴

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
17.	Зна које друштвене групе људи постоје (породица, школа, насеље) и њихове карактеристике	Живимо у насељу (групе људи, улоге појединца и група)	породица, рођаци, вршњаци, суседи суграђани	- уочавање улоге групе људи у заједници - уочавање заједничких карактеристика једне групе људи у непосредном окружењу (породични дом, школа, насеље) - препознавање повезаности различитих група становника насеља	<u>Ликовна култура</u> - групни рад: Село граду – град селу
18.	Зна зашто се људи удружују у различите групе, као и права и обавезе чланова групе	Правила понашања у групи (права и одговорности припадника групе...)	култура живљења: правила понашања (породица, школа насеље) права обавезе	- уочавање потреба и интересовања због којих се људи удружују - уочавање заједничких карактеристика чланова група којима припадамо (сродност, делатност, старост, место становања...) - уочавање улоге појединца у оквиру групе и подела послова - разликовање права од обавеза и уочавање њихове међузависности - уочавање потребе и значаја доношења правила у оквиру групе	<u>Грађанско васпитање:</u> - израда разредног панона са темом „Имам права – али и обавезу“ <u>Ликовна култура:</u> - цртање на тему „Моји послови у породичном дому/ школи“

³⁴ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
19.	Разуме повезаност и међузависност различитих врста људских делатности	Човек ствара (услови за живот и рад, потребе људи, производи људског рада)	занимања људи размена	- именовање основних потреба људи за живот и рад - уочавање значаја поделе послова ради задовољења потреба (различита занимања) - именовање различитих производа људског рада - уочавање значаја размене добара за живот људи - уочавање повезаности различитих група становника насеља кроз размену добара (становници село – град...)	<u>Српски језик:</u> - говорна и писана вежба „Кад порастем бићу...” - игра пантомиме <u>Ликовна култура</u> - различите униформе – различита занимања - израда алата - вајање
20.	Зна основне карактеристике друштва у прошлости (територија, становништво, делатности, насеља, култура)	Правила понашања у групи (... обичаји, традиција и празници некад и сад)	празници: рођендан, Нова година, Свети Сава Дан школе обичај моје насеље празници у насељу	- именовање празника породичних, школских и насеља - упознавање са обележавањем и прослављањем различитих празника - уочавање сличности и разлика међу начинима прослављања празника некад и сад	<u>ЧОС:</u> - израда разредног паноа „Празници у мојој породици / школи / насељу некада“

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
21.	Зна значајне личности из националне прошлости	Празници некад и сад	Свети Сава личност из прошлости чије име носи школа значајне личности насеља	- упознавање са биографијом две или три значајне личности насеља - уочавање активности по којима су неке личности значајне за окружење	<u>Српски језик:</u> - читање одговарајућих текстова <u>Ликовна култура:</u> - израда тематског панора
22.	Зна значајне догађаје из прошлости	Празници некад и сад	значајни породични догађаји из прошлости значајни догађаји из прошлости насеља	- упознавање са два значајна догађаја из прошлости која се обележавају у насељу	<u>ЧОС:</u> - учествовање у манифестацији локалне заједнице

Табела 23. Људи и догађаји - трећи разред³⁵

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
17.	Зна које друштвене групе људи постоје (породица, школа, насеље) и њихове карактеристике	Становништво нашег краја / завичаја (сличности, разлике, суживот)	породица рођаци вршњаци суседи суграђани становништво нашег краја	- уочавање разлике међу групама људи у крају према језику - препознавање и поштовање обичаја и традиције различитих група људи у крају - посета прославама и манифестацијама које организују различите групе људи (фолклорне игре и песме, позоришне преставе, изложбе...)	<u>Музичка култура:</u> - слушање народних песама и кола различитих група људи из краја <u>Ликовна култура:</u> - приказивање шара и мотива из фолклора различитим техникама народа из краја (орнаментика) <u>Народна традиција:</u> - обележавање празника и обичаја различитих група у крају <u>Грађанско васпитање:</u> - уважавање различитости и особености; уочавање и превазилажење стереотипа
18.	Зна зашто се људи удружују у различите групе, као и права и обавезе чланова групе	Дечја права, правила група (познавање, уважавање и живљење у складу са њима)	правила понашања (у породичном дому, у школи и насељу) права, обавезе, суграђани сличности и разлике уважавање права детета и обавезе	- уочавање сличности и разлика појединаца по изгледу, осећањима, жељама, интересовањима и потребама - упознавање са „Букваром дечјих права“ - дискусија о оствареним и неоствареним правима детета - уочавање правила која регулишу живот у заједници	<u>Грађанско васпитање:</u> - појединац и заједница: права и одговорности, договарање

³⁵ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
19.	Разуме повезаност и међузависност различитих врста људских делатности	Производне и непроизводне делатности људи и њихова међузависност	занимања људи размена производне и непроизводне делатности	- набрајање послова којима се људи баве и уочавање њиховог значаја за живот људи - груписање делатности према пословима које људи обављају (производне и непроизводне) - уочавање које све различите врсте делатности учествују у настанку неког производа (од њиве до трпезе, од воћа до сока, од рудника до аутомобила...) - графичко приказивање повезаности и међузависности различитих људских делатности	<u>Народна традиција</u> - занати некад и сад - традиционални занати село – град <u>Ликовна култура:</u> - илустровање послова које обављају родитељи, родбина, суседи... и груписање на разредном паноу према врстама делатности (производне и непроизводне)
20.	Зна основне карактеристике друштва у прошлости (територија, становништво, делатности, насеља, култура)	Мој завичај и његова прошлост – културна и историјска (начин живота, производња и размена добара, занимања, одевање, исхрана, традиционалне светковине, игре и забава...)	празници: рођендан, Нова година Свети Сава Дан школе обичај моје насеље празници у насељу прошлост насеља и завичаја	-истраживачки рад на тему: „Прошлост мог завичаја/краја“ -гост – предавач „Овако се некада живело у нашем крају“ -приредба и изложба на тему „Певамо, играмо, одевамо се, слаavimo и забављамо се као наши преци“	<u>Народна традиција:</u> - традиционални занати (воденичар, ткач, обућар, јорганџија...) Посета музеју <u>ЧОС:</u> - припрема приредбе

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
21.	Зна значајне личности из националне прошлости	Ликови из наших народних песама, приповедака и бајки – повезаност догађаја из прошлости са местом и временом догађања Знаменити људи нашег краја (просветитељи, песници, писци, сликари, научници)	Свети Сава – личност из прошлости чије име носи школа значајне личности насеља значајне личности завичаја	- час у библиотеци / читаоници / музеју - истраживачки радови на тему: „Знаменити људи нашег завичаја“	<u>Народна традиција:</u> - упознавање са фолклорним текстовима (бајке, легенде, приче, песме, пословице) <u>Од играчке до рачунара:</u> - коришћење програма за писање текста, снимање и штампање - проналажење података
22.	Зна значајне догађаје из прошлости	Значајни догађаји из прошлости краја/завичаја	значајни породични догађаји из прошлости значајни догађаји из прошлости насеља значајни догађаји из завичаја	- упознавање са два значајна догађаја из прошлости која се обележавају у завичају	<u>ЧОС:</u> Учествовање у манифестацији завичаја

Табела 24. Људи и догађаји - четврти разред³⁶

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
18.	Зна зашто се људи удружују у различите групе, као и права и обавезе чланова групе	Грађење демократских односа (упознати правила која регулише узајамна права и обавезе грађана) Ми смо деца једног света – Конвенција о правима детета (ОУН, УНИЦЕФ, УНЕСКО, Савет Европе, „Радост Европе“)	правила понашања (у породичном дому, у школи и насељу) права, обавезе сличности и разлике уважавање права детета и обавезе Конвенција о правима детета положај детета у прошлости (право на образовање, употребу језика и образовање на матерњем језику, припадност одређеној верској заједници)	- упознавање са основним правима и обавезама грађана државе Србије - упознавање са значајем постојања различитих међународних институција које се баве правима свих људи и деце света (ОУН, УНИЦЕФ, УНЕСКО, Савет Европе) - упознавање са Конвенцијом о правима детета - дискусија на тему: „Положај детета некад и сад“	<u>Српски језик, Ликовна култура, Грађанско васпитање, Од играчке до рачунара</u> - истраживачки задатак: упознавање и презентовање докумената који регулишу права детета - мултимедијално представљање међународних организација ОУН, УНИЦЕФ, УНЕСКО, Савет Европе

³⁶ Легенда: кључна знања су означена различитим бојама по разредима

1. разред - црвена боја
2. разред- плава боја
3. разред - љубичаста боја
4. разред- зелена боја

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
19.	Разуме повезаност и међузависност различитих врста људских делатности	Производња и услуге, пласман и тржиште, понуда и потражња, трговина и потрошња Делатности људи у различитим крајевима Србије	занимања људи размена производне и непроизводне делатности производња и услуге, понуда и потражња, производња и потрошња	- мини пројекат: од произвођача до потрошача - рад у групама: 1. произвођачи 2. услужне делатности 3. маркетинг (понуда и потражња) 4. трговина 5. потрошачи	<u>Од играчке до рачунара:</u> - израда рекламе <u>Математика:</u> - израда графикона
20.	Зна основне карактеристике друштва у прошлости (територија, становништво, делатности, насеља, култура)	Начин живота у средњем веку, информисати се о различитим животним ситуацијама људи у средњем веку на територији Србије: село – град, живот некад и сад (становање, исхрана, рад, дечје игре, школовање...) Развој модерне српске државе (период 19. и 20. века)	празници: рођендан, Нова година, Свети Сава Дан школе обичај моје насеље празници у насељу прошлост насеља и завичаја начин живота у време Немањића (свакодневни живот у средњовековном граду Србије, образовање, занимања, друштвена структура, исхрана, забавни живот...)	- истраживачки рад/ мини пројекат на различите теме: „Живот и рад људи у време Немањића од 12. до 14. века“ „Живот и рад људи у време Карађорђевића“ „Живот и рад људи у време Обреновића“ - прикупљање података и материјала (слике, фотографије, цртежи, текстови, географска карта, новински чланци, интернет...) - обрада и селекција података	<u>Од играчке до рачунара:</u> - прикупљање података - графичко уређење текста - ППТ презентација <u>Српски језик:</u> - читање текстова историјске садржине

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
21.	Зна значајне личности из националне прошлости	Одредити неке познате савременике, на временској ленти обележити животни период неких знаменитих личности и одредити њихове савременике из истих и различитих области, као и претходнике и следбенике из истих области	Свети Сава личност из прошлости чије име носи школа значајне личности насеља значајне личности завичаја значајне личности државе Србије 1. Стефан Немања 2. Растко Немањић- Свети Сава 3. Стефан Душан 4. Кнез Лазар 5. Ђорђе Петровић Карађорђе 6. Кнез Милош Обреновић 7. Вук Караџић 8. Краљ Александар Карађорђевић	Истраживачки рад на тему: Живот и значај... 1. Стефан Немања 2. Растко Немањић - Свети Сава 3. Стефан Душан 4. Кнез Лазар 5. Карађорђе Петровић 6. Кнез Милош Обреновић 7. Вук Караџић 8. Краљ Александар Карађорђевић	<u>Од играчке до рачунара:</u> - прикупљање података - графичко уређење текста - ППТ презентација <u>Српски језик:</u> - Читање текстова различитих жанрова - писање дијалога - играње по улогама (представљање одређених историјских личности) <u>Ликовна култура:</u> Израда костима и сценографије

Број	Резултати учења	Садржаји наставног програма	Кључна знања	Активност ученика	Хоризонтална повезаност са другим наставним предметима
22.	Зна значајне догађаје из прошлости	Прошлост српског народа (упознати се са значајним догађајима из националне прошлости: сеобе Срба, простор на коме су Срби живели, Први и Други српски устанак... Учити везу између историјских збивања у свету и кос нас (Први и Други светски рат...) Развој модерне српске државе (српска револуција 1804-1835) – период 19. и 20. века	значајни породични догађаји из прошлости значајни догађаји из прошлости насеља значајни догађаји из завичаја значајни догађаји државе Србије: Косовски бој Стварање модерне српске државе, српска револуција 1804 -1835, Међународно признање 1878. Светски ратови Србија у Европи Европска унија	- истраживачки рад/ мини пројекат на различите теме: Косовски бој Први српски устанак Други српски устанак Први светски рат Други светски рат	<u>Од играчке до рачунара:</u> - прикупљање података - графичко уређење текста - ППТ презентација <u>Српски језик:</u> - читање текстова различитих жанрова са историјским садржајем

4. УСВАЈАЊЕ КЉУЧНИХ ЗНАЊА О ПРОШЛОСТИ: МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП И ПРИМЕРИ

4. 1. КАКО РЕАЛИЗОВАТИ НАСТАВУ ДА БИ УЧЕНИЦИ УСВОЈИЛИ КЉУЧНА ЗНАЊА О ПРОШЛОСТИ

- Исходи/результати учења по областима
- Инструктивни текст за наставнике: објашњења историјских садржаја
- Активности ученика и наставника

У овом одељку су за наведене резултате учења објашњени историјски појмови и појаве које су важне за разумевање прошлости и дати практични предлози наставницима за реализацију наставе усмерену на резултате учења.

4. 1. 1. ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ/трагови прошлости

4. 1. 1. а Исходи/результати учења:

- Зна да се прошлост људског друштва проучава на основу историјских извора
- Именује и разликује историјске изворе
- На примеру из окружења препознаје и именује материјалне, писане и усмене изворе
- Зна где се чувају историјски извори (архив, музеј)
- Уме да опише трагове прошлости своје породице
- Зна неколико културно-историјских споменика свог краја

4. 1. 1. б Инструктивни текст за наставнике

Историјски извори су остаци, сведочанства из прошлости људског друштва. То је све оно што је човек направио и користио, а о чему знамо на основу цртежа, слика, бележака, сачуваних остатака.

Историјске изворе делимо на: материјалне, писане и сећања (људи сведоци и они који су познавали сведоке /усмено предање)

- Материјални историјски извори су остаци које је човек користио, у којима је живео, које је направио: одело, накит, посуђе, куће, цркве, манастири, слике, фотографије, алатке, оружје, итд.
- Писани историјски извори су све оно што је човек оставио у писаном облику као што су писма, дописнице, разгледнице, књиге, рачуни, новине, итд.
- Сећања/усмено предање су: приче, обичаји, загонетке, песме које се усменим путем преносе са генерације на генерацију.

Где се чувају историјски извори?

Историјски извори се чувају:

- на местима где су настали, као на пример тврђаве, манастири, цркве, куће, споменици;
- у архивима, музејима, библиотекама, породицама.

Чему служе историјски извори?

Историјски извори служе за реконструисање прошлости. На основу писаних и материјалних трагова људи проучавају живот човека у прошлости, владаре, ратове, државе и народе.

Кључни појмови: историјски извори (материјални, писани и усмено предање/ сећање, архив, музеј, манастир, споменик.

4. 1. 1. в Активности ученика и наставника:

- У склопу припреме за час наставник упућује ученике да од куће донесу личне предмете које су користили у својој прошлости, као на пример играчке, бенкице, књиге, али и фотографије, музичке касете, сликовнице...
- На нивоу одељења, на часу, ученици са наставником разврставају предмете на материјалне и писане трагове;
- Индивидуално, сваки ученик разврстава своје трагове прошлости на материјалне и писане при чему наставник усмерава ученике и пружа им помоћ;
- Ученици на часу анализирају фотографију (као један од извора за реконструисање прошлости) из своје прошлости или прошлости своје породице. Приликом анализе визуелних извора препоручујемо следећа питања за ученике:
 - Шта тачно видите на фотографији (опишите)?
 - Шта мислите, који је догађај забележен на фотографији?
 - Шта мислите, када је фотографија настала?
 - Ко су људи на фотографији?
 - Шта можемо рећи о људима на фотографији?
- Наставник задаје домаћи задатак: ученик треба да реконструише личну прошлост на основу трагова које је донео или на основу разговора са родитељима, старијом браћом или сестрама, баком и деком;
- Наставник припрема ученике за посету месту где се чувају трагови прошлости њиховог места или краја – архив, музеј...
- Наставник може са ученицима да ради мале пројекте на нивоу мањих група или индивидуално или на нивоу разреда. Теме могу бити:
 - на индивидуалном нивоу: прошлост моје породице/прошлост куће у којој живи моја породица
 - на нивоу мале групе: прошлост школе/прошлост цркве/музеја/споменика у месту пребивалишта...
 - на нивоу одељења: прошлост краја/места...

При изради пројеката наставник упућује ученике да наводе трагове, доказе, на основу којих су реконструисали прошлост.

4. 1. 2. ХРОНОЛОГИЈА

4. 1. 2. а Исходи/результати учења:

- Зна основне временске одреднице и како се људи оријентишу у времену
- Зна шта је деценија, век, миленијум
- Зна колико траје деценија, век, миленијум
- Уме да одреди редослед догађаја: шта је било пре а шта после
- Зна редослед најважнијих догађаја из прошлости
- На временској линији уме да одреди и обележи век и годину догађаја
- Уме да одреди којем веку припада одређена година

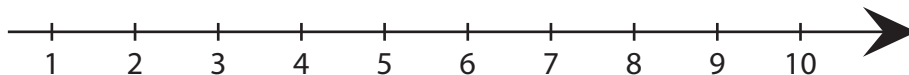
4. 1. 2. б Инструктивни текст за наставнике

За проучавање прошлости људског друштва важно је **време**³⁷. Време нам показује када се одиграо неки догађај, када је живела нека личност, када је изграђена нека црква, школа, болница...

Време одређујемо минутима, сатима, данима, месецима, годинама, деценијама, вековима, миленијумима... Подсетимо се:

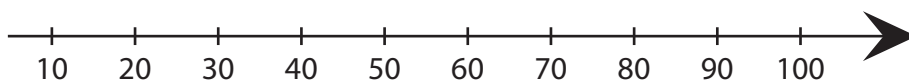
- Година траје 365/366 дана. Почиње 1. јануара а завршава се 31. децембра.
- Деценија траје 10 година. Почиње првом а завршава се десетом годином.

Линија времена на којој је представљена деценија.

- Век је временско раздобље од 100 година. Почиње првом и завршава се стотом годином.

Линија времена на којој је представљен век.

2001. _____ 2100.

Линија времена којом је представљен XXI век.

Временски оквири могу да се раде и без цртања линије времена, временски оквиру могу да се приказују и кроз табеле. У Табели 25 приказане су значајне године у прошлости Србије.

³⁷ Време (старосл. врѣмѧ; lat. tempus; грч. χρόνος) је један од основних појмова у науци, религији и филозофији. Време се често описује као линеарни континуум, неповратни след који се протеже према назад (у прошлост) и према напред (у будућност).

Табела 25. Србија у временлову

Назив државе	Време постојања
Република Србија	мај 2006.
Србија део државне заједнице Србија и Црна Гора	2003 -2006.
Србија део Југославије:	1918 -2003.
Краљевина СХС,	1918 -1929.
Краљевина Југославија,	1929 -1941.
Демократска Федеративна Југославија, Федеративна Народна Република Југославија,	1945.
Социјалистичка Федеративна Република Југославија,	1945 -1963.
Савезна Република Југославија	1963 -1992.
	1992 -2003.
Краљевина Србија	1882 -1918.
Кнежевина Србија - независна и међународно призната држава	1878 -1882.
Кнежевина Србија - аутономна држава у оквиру Османског - Турског царства	1830 -1878.
Србија – географски појам у Османском царству <i>Важни догађаји из времена када је Србија била само географски појам у Османском царству:</i> Турци освајају Србију – пад Смедерева Први српски устанак Други српски устанак Стицање аутономије Турски војници напуштају српске градове	XV -XIX века 1459. 1804 -1813. 1815. 1830. 1867.
Српска деспотовина	1402 - 1459.
Вазална кнежевина Србија	1389 -1402.
Моравска Србија	1371 -1389.
Српско царство	1346 -1371.
Србија као краљевина	1217 -1346.
Србија као кнежевина	од половине XII века до 1217.

Ова табела намењена је наставницима као подсетник. Ученици би требало да знају само одреднице које су означене црвеном бојом.

Препорука наставницима: када са ученицима радите ову временску табелу пожељно је да имате географску карту Србије, као и карте свих држава које се спомињу у овој временској табели. Тада ученике доводимо у ситуацију да време повезују са простором и на тај начин им приближавамо податке из табеле.

Временска табела може и овако да изгледа:

Табела 26. Године, догађаји и личности

Година	Догађај	Личност
1856.	Рођење човека који је изумео пренос електричне енергије на даљину	Никола Тесла
1889.	Пројектован челични торањ највећи на свету	Густав Ајфел
1891.	Откривена кошарка као допунски спорт за играче америчког фудбала	Џејмс Нејсмит, канадски тренер
1928.	Откривен пеницилин	Александар Флеминг
1895.	Пројекција немог филма у Гранд кафеу у Паризу	Браћа Лимијер
1927.	Снимљен први звучни филм „Џез певач“ („The Jazz Singer“)	Ал Џонсон
1931.	Снима се први филм са музиком и звучним ефектима	Чарли Чаплин

Напомена: у овој табели најважнији догађаји су откриће пеницилина и откриће преноса електричне енергије.

4. 1. 2. в Активности ученика и наставника

Примери за трагове прошлости и хронологију су исти и треба ученику да укажу на повезаност трагова прошлости и времена.

- У склопу припреме за час наставник упућује ученике да обнове временске одреднице које су учили у претходним разредима и подсећа их да од куће поново донесу личне предмете које су користили у својој прошлости, као на пример играчке, бенкице, књиге, али и фотографије, музичке касете...
- Индивидуално, сваки ученик разврстава своје трагове прошлости на материјалне и писане и слаже их по хронолошком редоследу; наставник усмерава ученике и пружа им помоћ;
- Ученици на часу анализирају фотографију из своје прошлости или прошлости своје породице и одређују време настанка фотографије као и време догађаја који је забележен на фотографији;
- Наставник задаје домаћи задатак који гласи: ученик треба да на основу домаћег задатка у коме је реконструисао сопствену прошлост а на основу трагова које је донео и на основу разговора са родитељима, старијом браћом или сестрама, баком и деком, направи временску линију која ће имати на крају стрелицу као путоказ за будућност, а на почетку линије треба да упише годину свог рођења. Поред тога на линији треба да унесе значајне године из своје прошлости (као на пример годину када је проходао/ла, када је добио/ла брата или сестру, када је пошао/ла у школу...), као и годину која представља садашњост;

- Наставник у склопу вежби може са ученицима да ради мале пројекте који могу да се раде на нивоу мањих група или индивидуално или на нивоу разреда. Теме могу бити:
 - на индивидуалном нивоу - *прошлост моје породице/прошлост куће у којој живи моја породица кроз време* – могу да се праве албуми са наглашеним годинама настанка фотографија...
 - на нивоу групе – *прошлост школе/прошлост цркве/музеја/споменика...*
 - на нивоу одељења – *прошлост краја/места...* При изради пројекта наставник упућује ученике да наводе годину, век или миленијум из кога потичу трагови прошлости на основу којих су реконструисали прошлост. Табела 27. Повезивање личности, година и простора

Личност	Име и презиме	Година рођења	Држава рођења
ја			
мама			
брат			
сестра			
тата			
бака			
дека			

Табела 28. Повезивање година, догађаја и личности

Година	Догађај	Личност
1371.	Маричка битка Турци освајају Македонију	Вукашин и Угљеша Мрњавчевић
	Крај Српског царства	Цар Стефан Урош Немањић
	Настанак Моравске Србије	Кнез Лазар Хребељановић

4. 1. 3. ИСТОРИЈСКИ ПРОСТОР

4. 1. 3. а Исходи/резултати учења:

- Зна основне типове насеља (село, град)
- Зна назив насеља и државе у којој живи
- Зна географски положај и основне одреднице државе Србије (територија, границе, главни град, симболи, становништво)
- Уме да пронађе тражене информације на географској карти Србије
- Уме на географској карти Европе да покаже Србију
- Разуме повезаност природно-географских фактора (рељеф, вода, клима) и делатности људи
- Разуме да су се територије и границе држава мењале кроз време

4. 1. 3. 6 Инструктивни текст за наставнике

Насељавање Словена на Балканско полуострво

Долазак Срба на Балканско полуострво је кључни моменат за учење националне историје. Од овог догађаја почиње национална прошлост. Због многих непознатих чињеница, за ученике четвртог разреда је довољно да знају да су Срби Балканско полуострво населили у 7. веку и да је прва српска династија била Властимировићи. Овде је важно ученицима, на савременој географској карти, показати територију Украјине, као прапостојбине, као и простор између Саве и Јадранског мора, простор на коме су настале прве српске области које су имале карактеристике државе. Када се говори о Србији из периода Немањића, важно је да ученици имају испред себе карту и да сваки ученик покаже на карти Србију у 12. веку, Србију из времена Стефана Немање, Србију у 14. веку – из доба царства и Моравску Србију.

Насељавање Срба на Балканско полуострво

Срби припадају Словенима, групи народа која је живела северно од планине Карпати, вероватно у данашњој Украјини. Због мочварног тла, мало обрадиве земље и пренасељености, Словени су кренули у сеобу, у потрагу за бољим условима живота. Група Словена која је кренула према југу и дошла до обала Јадранског, Јонског и Егејског мора названа је Јужни Словени. Овој словенској групи припадају и Срби. Срби су се населили на Балканско полуострво у 7. веку. Населили су територију између Саве и Јадранског мора. Ту су створили своје прве државе. Међу првим државама била је и Србија, која се простирала на територији оивиченој рекама Лимом, Ибром, Моравом и Дрином. Први кнез код Срба је био кнез Властимир који је засновао најстарију српску династију³⁸. По кнезу Властимиру, династија је названа Властимировићи. На Балканском полуострву, Срби су затекли многе народе, међу којима и Грке, а у њихово суседство доселили су се Бугари и Мађари.

Сеоба Срба

У прошлости људског друштва било је много сеоба. Селили су се појединци, породице, грађани и сељани, а некад су и читави народи прелазили са једне територије на другу. До сеоба долази из многих разлога, као што су велике природне несреће (суше, земљотреси, поплаве), епидемије смртоносних болести, глад, потрага за плоднијом земљом, ратови и верски прогони. Сеобе су почеле са појавом првог човека и трају још увек.

Продор Турака, њихов начин ратовања, њихово опхођење према становништву довело је до померања народа Балканског полуострва ка северу и западу. Тако су продор Турака и сеобе промениле етнички изглед Балканског полуострва. Период масовних сеоба Срба почео је средином XV века. Срби су насељавали Угарску, а касније и Хабзбуршку монархију, Млетачку републику и Дубровник.

Током сеоба, Срби су населили на северу Барању, Срем, Бачку и Банат, а на западу Славонију, Лику, Кордун и Далмацију. Земљу са које су одлазили Срби, насељавало је ново становништво које је долазило са црногорских брда, из Херцеговине и Босне. Османлије су од краја XVII века почели да на простор Косова и Метохије насељавају исламизовано арбанашко (албанско) становништво са пештерске висоравни и са простора данашње северне Албаније.

Сеоба која је оставила један од најдубљих трагова у историјској свести српског народа је **Велика сеоба 1690. године**. Током ове сеобе Срби су стигли до Будима, Сент Андреје и Коморана. Ова места се данас налазе у Републици Мађарској, а један број Срба и данас живи у овим градовима.

Препорука: Ученици треба да знају појам сеобе, Велику сеобу Срба и правце којима су се Срби кретали, као и узроке сеоба.

³⁸ Династија – породица која има наследно право на власт у једној земљи. Власт се обично наслеђује с оца на сина или међу браћом.

4. 1. 3. в Активности ученика и наставника

Основна активност ученика и наставника је коришћење карте, сналажење на карти и уочавање промена граница.

- Наставник може са ученицима и да уради кратку вежбу
 - пронађите на историјској карти Српско царство, место у коме живите или место које је у близини места у коме живите
 - сналажење на карти, како историјској тако и на савременој географској карти;
 - налажење места која су Срби насељавали као Карловац, Карловци, Сомбор, Сент Андреја, Госпић...
- Анализирати слику Паје Јовановића „Сеоба Срба“; поставити ученицима питања која су наведена за визуелне изворе да би се повезали историјски извори, простор и време.

4. 1. 4. ЉУДИ И ДОГАЂАЈИ

4. 1. 4. а Исходи/резултати учења:

- Зна значајне личности из националне прошлости
- Зна значајне догађаје из прошлости
- Зна које друштвене групе постоје (породица, школа, насеље) и њихове карактеристике
- Зна зашто се људи удружују у различите групе, као и права и обавезе чланова групе
- Разуме повезаност и међузависност различитих врста људских делатности
- Зна основне карактеристике друштва у прошлости (територија, становништво, делатности, насеља, култура)

4. 1. 4. б Инструктивни текст за наставнике

Ђорђе Петровић Карађорђе

„О Карађорђевом пореклу се мало зна. По предању, његов деда се доселио у Вишевац, село код Крагујевца. Ђорђе се и родио у Вишевцу као прво дете Петронија и Марице, у породици која је, притиснута тешком оскудицом, једва преживљавала. Немаштина је ту скромну породицу присиљавала да се често сели *трбухом за крухом*. По оцу је добио презиме Петровић, а од мајке је наследио радиност (...)“ Преузето: Драгољуб М. Кочић, *Кратка повест Првог српског устанка*, Београд, 2004.

„(...) Ђорђе је био чужак; седео је данима а да не проговори ни речи, већ само грицкајући нокте; понекад, кад му се неко обрати, он окрене главу не одговарајући ништа; уз вино језик би му се одрешило. Ако је био весео повео би коло; на раскош и сјај није давао ништа. Одело му је било као и у других сељака. На глави шубара; на ногама опанци, или некад чизме; сељачка кошуља, јелек, чакшире, појас... иза кога је вирио страховити пиштољ, за који се не памти да је икад промашио.“ Текст преузет: Феликс Каниц, *Србија*, 1. књига, стр. 338, Београд 1991.

Милош Обреновић

„Рођен је у селу Средња Добриња у ужичком крају. Његова мати Вишња прво је била удата у Брусницу, а кад јој је умро муж преудала се у Добрињу, за Теодора Михаиловића. Милошеви родитељи су живели у крајњој оскудици и он је са браћом, од ране младости, служио као најамник чувајући стоку и надничећи. Служећи многе, често рђаве газде, отишао је у Брусницу код свог полубрата Милана, који је већ постао угледан трговац. Тад је и узео презиме Обреновић, по Милановом оцу Обрену. (...)“ Преузето: Драгољуб М. Кочић, *Кратка повест Првог српског устанка*, Београд, 2004.

„(...) Кнез Милош је био средњег раста, чврсте грађе, округла, румена лица и смеђе косе. Био је веома енергичан и покретан. Био је неписмен. Стекао је огромно богатство и био је један

од најбогатијих људи на Балкану. (...)“ Текст преузет: Р. Љушић, *Историја за 7. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2003, стр. 130.

Повратак Турака 1813. године донео је нове невоље Србима. Живот је постао тежак и неиздржљив. Због тога Срби поново узимају пушке у руке и дижу нови устанак. Био је то II српски устанак. За вођу је изабран Милош Обреновић.

Устанак је подигнут у Такову, у пролеће 1815. године „(...) Милош на Цвети у јутру дође у Таково (...) и стане се већ јавно договарати с народом (...) и повичу, да нема другог спасенија, него да се бију с Турцима, (...) Милош отиде, (...) те се обуче у војводске аљине и припаше оружје сребрно, па онако накићен изађе међу момке носећи у руци свој војводски барјак (...) говорећи *Ево мене, а ето вам рата с Турцима* (...).“ Текст преузет: Р. Љушић, *Детинци, материце оци, читанка са радном свеском из историје за 7. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2003, стр. 72.

Током устанка Срби су однели више победа. Милош Обреновић је преговарао са Турцима. Обезбедио је да га признају за кнеза, и да се успостави заједничка српска и турска власт. Од тог тренутка наступили су нови дани за Србију.

Битка на Косову

Битка на Косову одиграла се између турске (османске) и српске војске. Турска војска, предвођена султаном Муратом, упутила се 1389. године ка областима кнеза Лазара и Вука Бранковића. Област кнеза Лазара називала се Моравска Србија а Вук Бранковић је био господар области на Косову. У сусрет султановој војсци кретала се српска војска предвођена кнезом Лазаром. Битка се одиграла на Косову пољу у близини Приштине, на територији Вука Бранковића, 15. (28. по новоме) јуна 1389. године. Током битке погинуло је много великаша и ратника на обе стране. Убијени су султан Мурат и кнез Лазар. Султана је убио српски ратник Милош Обилић, а потом је заробљен кнез Лазар и убијен. Битка је завршена тако што су оба владара настрадала и што је наследник султана Мурата, Бајазит наредио повлачење турске војске са Косова поља.

Данас о Косовском боју мало знамо јер је сачувано мало историјских извора. Током времена, у недостатку историјских извора, око Косовске битке, рађала се легенда која је била пуна измишљених ликова и појединости. Тако је настала косовска легенда. За многа каснија поколења Косовска битка је представљала преломни догађај у којем је нестало Српско царство (Српско царство је нестало 1371. године после смрти цара Уроша, сина цара Душана). Легенда кнеза Лазара назива царом, Вука Бранковића издајником, а Милоша Обилића храбрим ратником.

Вук Бранковић се после Косовске битке опирао турској власти због чега је заробљен и убијен у турској тамници. Међу српским великашима Вук Бранковић се најдоследније опирао Турцима после Косовске битке. Ипак је од каснијих поколења неправедно проглашен главним кривцем за српске поразе.

Српско царство је престало да постоји 1371. године када је умро последњи српски цар, Урош. После његове смрти царство се распало јер су обласни господари почели да издвајају своје области из граница царства. После овог догађаја настала је и Моравска Србија, област кнеза Лазара Хребељановића, област Вука Бранковића и многих других великаша.

Турски султан Мехмед II Освајач је покорио Србију половином XV века. Он је после освајања Смедерева, српске престонице, 1459. године, потпуно освојио Србију. Овим догађајем завршен је средњовековни период развоја српске државе чије темеље су поставили Немањићи, пре свега Стефан Немања. Од тада до друге половине XIX века Србија је географски појам у Османском – Турском царству.

Ученици треба да знају да се одиграла Косовска битка, годину одигравања, као и да царство није нестало на Косову, а Турци нису покорили Србију Косовском битком.

Српска револуција

Српска револуција је дугогодишњи процес током кога су се одиграли догађаји који су имали велики значај за развој Србије као модерне државе. Започела је **1804. године Буном на дахије** а потом је прерасла у оружани сукоб, познат под именом **Први српски устанак (1804-1813)**. Током овог процеса одиграо се и **Други српски устанак 1815. године**. Српска револуција је окончана **1835. године** доношењем **Сретењског устава**. Сретењски устав је у Србији укинуо феудалне друштвене односе и омогућио је да се Србија развија као модерна држава.

Табела 29. Српска револуција

СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА			
РАТНИ ПЕРИОД (1804 -1815)			МИРНОДОПСКИ ПЕРИОД (1815 -1835)
БУНА НА ДАХИЈЕ И ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК (1804 -1813)	ХАЏИ ПРОДАНОВА БУНА (1814)	ДРУГИ СРПСКИ УСТАНАК (1815)	ПРВА ВЛАДАВИНА МИЛОША ОБРЕНОВИЋА (1815 -1835 -1839)

Догађаје у Српској револуцији обележиле су и многе знамените личности српске историје, а посебно Ђорђе Петровић Карађорђе и Милош Обреновић.

Српска револуција је имала карактер и ослободилачке борбе и друштвене (социјалне) револуције. Ослободилачки карактер је имала зато што је током револуције вођена борба за ослобођење од османске власти. Иако није довела до потпуног ослобођења, ова борба је била значајна јер је њен резултат било стицање аутономије у оквиру Османског царства. Србима је аутономија призната султановим хатишерифима из 1830. и 1833. године.³⁹

Друштвени (социјални) карактер револуција је имала јер је резултирала укидањем феудалних друштвених односа. Српски сељак је постао слободан и могао је да буде власник земљишног поседа. Током Српске револуције положени су темељи модерне српске државе.

Овде је важно да се ученици сусретну са појмом Српска револуција и да знају да је током ове револуције српски сељак постао слободан власник своје земље, као и да је Србија била аутономна кнежевина у Турском царству. То значи да је признавала власт султана, плаћала тачно утврђен порез, а да је о унутрашњем уређењу сама одлучивала. Од наставника се очекује да ученицима објасни појам револуција⁴⁰ као и појам аутономија⁴¹, односно да прикаже из угла који је разумљив и прихватљив ученицима овог узраста.

Ученике не треба оптерећивати појединостима већ овај период приказати кроз биографије Карађорђа и Милоша Обреновића.

Свакодневни живот Срба у средњем веку

„Срби су се у средњем веку дуго држали своје традиционалне словенске хране. У столећима по досељењу на Балкан о њој нема података. Има их више од времена Стефана Немање, а у 13. и 14. веку уочљиви су утицаји с грчког Истока и латинског Запада.

³⁹ Аутономија је право на самостално унутрашње уређење државних послова. Хатишериф је највиши правни акт у Турској, са потписом султана.

⁴⁰ Реч револуција значи преврат. Револуција је радикална промена друштвених односа. У политичком смислу револуција означава корениту промену друштвеног уређења.

⁴¹ Аутономија потиче од грчке речи αὐτονομία - самозакоње; ауто-сам и номос- закон и значи самосталност управљања у оквиру једне државе.

Међу намирницама, неке су биле биљног, а неке животињског порекла. У прве је спадао, пре свега, хлеб. Добијао се од житарица, од којих су гајене: пшеница, јечам, просо, раж, овас, спелта и сирак. Ради постизања већих приноса, а вероватно и из других разлога, приликом сетве често се мешало семе две врсте житарица. Тако се од пшенице и јечма добијала „сумјесица“, од пшенице и ражи „суражица“. Семе очишћених житарица земљорадници су држали у исплетеним кошевима, дрвеним сандуцима, врећама, у својим кућама, или у земљи у озиданим јамама. (...)

(...) Да би се добио хлеб, жито се морало најпре самлети. Млело се у малим, кућним, ручним жрвњевима, воденицама и млиновима. (...) Од брашна се месио хлеб, погача и двопек. (...) Виши облик кулинарске вештине била је пита, од развученог теста, испуњена сиром или месом. (...)

(...) Поред хлеба, у немањихкој Србији биле су биљног порекла и друге важне намирнице, пре свега поврће и воће. (...) Поврће се назива заједничким именом зеље. У њега су спадали купус, црни и бели лук, ротква, репа, бундева, бостан. Лук и ротква називали су се љуто зеље. Од махунарица највише су се гајили сочиво или леће, затим боб, грашак, чак и мак. (...)

У средњовековној Србији успевало је развође воће (...). Ораха је нарочито било у Метохији; ту се и развило познато насеље Ораховац. (...) У Србији су гајене још крушке, трешње, вишне, јабуке, шљиве, оскоруше (...).

Од хране животињског порекла, на првом месту долазило је месо. (...) У средњовековној Србији највише су се гајиле овце, свиње, затим говеда, коњи, козе, биволи, перната живина. (...) Средњовековни човек доста је користио месо од дивљачи. Ловио је дивље свиње, дивокозе, срне, јелене, зечеве, а од птица: дивље патке, гуске, јаребице, голубове. За владаре и властелу лов је био омиљена забава, прилика за физичку вежбу, ствар престижа. (...)

После меса, најзначајнији производ животињског порекла био је сир. У српским документима назива се „сир“ и „сирење“. Највећи произвођач сира било је влашко становништво. (...)

Важан чинилац у исхрани била је риба. Ловила се на мору, у великим и малим рекама, као и на језерима, која се у старим ћириличним текстовима називају „блата“. (...)

(...) Поред јела, у средњовековну исхрану улазила су и пића. Најважнија је била пијаћа вода. Добијала се са извора и из бунара. У повељама се извори најчешће називају студенци. (...)

(...) Од алкохолних пића, на првом месту било је вино. (...) Напоменућемо да је било најотменије пиће средњег века. (...) Омиљено пиће била је и медовина, особито у планинским крајевима, у којима није било винове лозе. (...) У средњовековној Србији справљало се и пиво.

(...) Храна се припремала на огњишту (...). Налазило се у кухињи или кући, која је била главни део зграде. Изнад огњишта висио је катао, учвршћен гвозденим веригама. На огњишту се пекао хлеб, кувало се јело, око њега су се грејали укућани, крај њега су и спавали. (...) Жене су припремале храну и прале судове.

Обедовало се за столом (...). Код средњовековне господе столови су били застрти столњацима. Они су имали и салвете за руке. Нису су сви имали столове. У најстарије време се сигурно јело са земље. (...)

Текст је преузет из књиге *Приватни живот у српским земљама средњег века*, коју је приредила Смиља Душанић Марјановић (113-133).

Свакодневни живот Срба у Османском царству

На селу се живело од земљорадње и узгајања стоке. Земља се обрађивала примитивно. Приходи су били мали, једва довољни да се прехрани породица и обезбеде порези султану и спахији. Радни дан је почињао са првим зрацима сунца, а на спавање се одлазило рано, углавном са првим мраком. Живот се одвијао у кући и око ње, на имању.

Куће су биле мале са само једном просторијом, најчешће направљене од дрвета. У унутрашњости куће, на средини просторије налазило се огњиште, оивичено већим комадима камења. Око огњишта била је синија и трonoшци. Синије су били ниски столови направљени од дрвета. Постављали су се само током јела, а онда би их склањали уз зид или качили на њега. Седелo се на малим ниским столицама, трonoшцима. Јело се из једне чиније, најчешће само једном кашиком, тако што би укућани захватили из ње храну један за другим. Тањир, као ни виљушке, нису постојали. Нису постојали ни кревети. Спавало се на поду, где се простирала слама или асура. Са повећавањем броја чланова у домаћинству, око куће су градили мање, једноставне зграде, вајате. Обично је око куће било толико вајата колико и ожењених мушкараца у породици. У вајатима би муж са својом супругом и децом само спавао, док су сви заједно боравили и јели у кући. Изглед сеоских кућа се мења од XIX века. Граде се куће са две, а неке имају и три просторије. Почињу да се користе и први кревети.

(Текст је прилагођен на основу књиге *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, приредио Александар Фотић, Београд 2005).

Турци су градска насеља која су настајала у подножју војних утврђења називали касабима. Варошима (варош је реч мађарског порекла и у преводу значи подграђе) су називали градове који су били насељени претежно хришћанским становништвом.

У касабима је највише живело трговаца и занатлија. Биле су подељене на **махале** (градске четврти), које су биле повезане уским и кривудавим сокацима (тадашњи назив за улице). Главна трговачка улица у касабима се звала чаршија. У њој су се налазиле бројне радње и дућани, углавном груписане према врсти заната.

Од краја XVI века градови на српском простору све више добијају оријентални изглед. Муслиманске махале се развијају око џамија са високим минаретима, а сваки град је имао чесме и фонтане, као и јавна купатила (хамаме). Већи градови су имали ханове и каравансараје. Биле су то зграде намењене за смештај путника и трговаца. Куће су се градиле у оријенталном стилу. Обично су имале само приземље, док су богатији грађани имали и куће на спрат. Биле су окружене великим двориштем са уређеном баштом са доста цвећа и зеленила. Према улици, кућа је била сакривена од погледа странаца високом оградом, а на зидовима су били мали прозори са густим дрвеним решеткама. У приземљу се налазила кухиња и остава, док је на спрату централна просторија била диванхана, која је служила за окупљање породице и пријем гостију. Диванхана се налазила у мушком делу спрата – селамлуку, док су женске одаје биле одвојене и звале су се харемлук. Ипак, највећи број кућа у граду су биле мале приземне зграде, које су доста личиле на сеоске куће. Грађене су од дрвета, са само једном просторијом и отвореним огњиштем и са врло скромним покућанством. (Текст је прилагођен на основу књиге *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, приредио Александар Фотић, Београд 2005).

4. 1. 4. в Активности ученика и наставника

- Сналажење на карти, како историјској тако и на савременој географској карти;
- Проналажење сличности и разлика између онога што је записао народни певач и текста из уџбеника. Посебно је важно тражити од ученика да уоче разлике у тумачењима историје у народним песмама и у уџбенику: Косовски бој, кнез Лазар и Вук Бранковић;
- Приказати Косовску битку из угла историје и књижевности што нас упућује на повезивање садржаја различитих предмета и сагледавање једног догађаја из различитих перспектива;
 - Драматизација песме *Кнежева вечера* или *Замишљени разговор кнеза Лазара и Вука Бранковића*;
 - Косовска битка или ликови Косовске битке могу да буду тема за радове ученика на

часовима ликовне културе;

- Ако постоји могућност наставник може да пусти део из филма *Косовски бој* и да подстакне разговор на ову тему.
- Ученици сами истражују прошлост свог места у време Српске револуције: наводе догађај, годину, личност и сведочанство на основу кога су реконструисали прошлост.
- Догађаји из прошлости могу да се обраде и преко личности:
 - Ученици анализирају слике (портрете) личности
 - Ученици читају текстове о личностима и праве кратке изводе
 - Ученици на основу текста и слике праве приказ историјске личности
 - Ученици извлаче непознате речи и на часу заједно са наставником проналазе значење тих речи
 - Улога историјске личности у одређеним догађајима и њен значај за историју Срба
 - Ученици праве линију времена личности поштујући хронолошки принцип

Литература:

1. Благојевић Милош и Дејан Медаковић, *Историја српске државности*, књига 1, Нови Сад, 2000.
2. Благојевић Милош, *Немањићи и Лазаревићи*, Београд, 2004.
3. Вулетић А., Мијаиловић Ј., *Између посела и балова*, Београд, 2005.
4. Димић Љ, Стојановић Д., Јовановић М., *Србија 1804 -2004*, Београд 2005.
5. Димић Љубодраг, *Историја српске државности – Србија у Југославији*, књига 3, Нови Сад 2001.
6. Живојиновић Р. Драгољуб, *Краљ Петар I Карађорђевић*, 1-3., Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.
7. Ђуровић Арсен, *Модернизација образовања у Краљевини Србији*, Београд, 2004.
8. Исић Момчило, *Основно школство у Србији 1918-1941*, Београд, 2005.
9. Јиречек Константин, *Историја Срба*, Београд, 1981.
10. Кочић М. Драгољуб, *Кратка повест Првог српског устанка*, Београд, 2004.
11. Сарамандић Љ. и Максимовић Н., *Тамо далеко*, Београд, 2006.
12. Љушић Радос, *Вожд Карађорђе*, Београд, 2003.
13. Љушић Радос, *Србија у XIX веку*, књига 1, НИУ „Војска“, Београд, 1994.
14. Љушић Радос, *Историја српске државности – Србија и Црна Гора*, књига 2, Нови Сад, 2001.
15. Љушић Радос, *Кнегиња Љубица*, Београд 1991.
16. Михаљчић Раде, *Крај Српског царства*, Београд, 1975.
17. Младеновић Божица, *Србија у Великом рату*, Београд, 2008.
18. Петрановић Бранко, *Историја Југославије 1918-1988*, Нолит, Београд, 1980.
19. Самарцић Радован, *На рубу историје*, Београд 1994.
20. Ранке Леополд, *Српска револуција*, Београд, 1991.

4. 2. НАСТАВА И РЕЗУЛТАТИ УЧЕЊА

- Настава прилагођена различитим узрастима
- Настава усмерена на циљеве
- Јасно дефинисање најважнијег садржаја и корака: структурирана и вођена настава
- Настава у којој се указује на повезаност наставног градива
- Настава у којој се поучава како се учи
- Настава у којој се планира утврђивање градива
- Настава у којој се примењује кооперативно учење
- Настава као прилагођено поучавање
- Настава са јасним редоследом наставних активности

У овом одељку бавимо се питањем: *Каква би требало да буде настава за ученике од првог до четвртог разреда основне школе уколико желимо да остваримо резултате учења?*

4. 2. 1. Настава прилагођена различитим узрастима

Табела 30. Настава на узрасту од 7 до 11 година

Настава на узрасту од 7 до 11 година	
Наставни принципи у пракси	Како?
Употребите конкретна средстава и помагала, посебно када се ради о комплекснијем материјалу.	• Обезбедите временске линије за лекције из историје • Обезбедите тродимензионалне моделе и макете, нпр. грађевина из прошлих времена
Континуирано дајте могућност ученицима да манипулишу објектима, предметима и да проверавају своје идеје.	• Прикажите артефакте (алат, одећу, продукте заната...) како бисте илустровали живот и занимања људи у прошлости
Проверите да ли су лекције и задати делови за читање и учење концизни и добро организовани.	• Користите материјале који приказују развој идеја корак по корак. • Дајте ученицима да читају кратке текстове или књиге са кратким логичним поглављима.
Од ученика тражите да раде са три до четири елемента, или корака или нова појма, не више.	• Задајте ученицима текстове са три до четири нова појма и тражите да издвоје нове појмове. • Илуструјте или објасните догађаје или појаве у три до четири корака.
Користите познате и ученицима блиске примере као основу за разумевање комплексних идеја.	• Упоредите примере из живота ученика сада и у прошлости (одевање, исхрана, школовање, рад и занимања одраслих...).
Дајте могућност ученицима да класификују објекте и идеје од једноставнијих ка сложенијим.	• Користите скице, схеме, редослед, рангирање, сличности и разлике да објасните везу новог и непознатог градива са претходним знањем.
Постављајте провокативна питања и проблеме који траже логичко или аналитичко мишљење.	• Омогућите слободно излагање идеја. • Фокусирајте дискусију и постављајте отворена питања како би стимулисали излагање и образлагање идеја.

4. 2. 2. Настава усмерена на циљеве: фокусирано учење

Најбоље резултате у савладавању наставног градива показују ученици чија пажња је добро усмерена на циљеве учења.

Резултати истраживања

Истраживања показују да се резултати постижу ако је процес учења усклађен са циљевима наставе. Усмерено учење или процес учења који је координиран са постављеним циљевима може се назвати „фокусираним“ или „усмереним учењем“.

У пракси

Обим савладаног градива одговара времену проведеном у учењу као и степену усмерености, односно, фокусираности на процес учења. Фокусирано учење је као пројектовани правац у образовању. Наиме, њиме се одређује шта је то што деца треба да савладају до одређеног узраста или разреда у школи, а потом се усмерава пажња на то градиво, посвећује време и напор да се градиво савлада. Вештина којом наставници воде наставу и њихова способност да заокруже савладано градиво на најсврхисходнији могући начин у великој мери утиче на ефикасност времена проведеног у учењу. Ученици који активно учествују у овако обликованом образовном процесу, где им је пажња тачно усмерена на одређене циљеве, много брже напредују у остваривању постављених циљева.

4. 2. 3. Јасно дефинисање најважнијег садржаја и корака: структурирана и вођена настава

Јасно структурирана и вођена настава подразумева прецизно дефинисање најважнијег градива и кораке за систематско савладавање.

Резултати истраживања

Велики број истраживања показује да метод тзв. непосредног (директног) поучавања, односно, јасно структурирана и вођена настава и индивидуализован приступ, значајно помаже процесу савладавања градива. Овај метод подразумева добро систематизован редослед наставних јединица, јасна објашњења приликом увођења новог градива и вештина, пружање повратне информације ученицима као и подстицање ученика на самосталан рад. Карактеристичан профил наставника опредељеног за „непосредно“ поучавање одликују јасноћа, индивидуализовано обраћање, поједностављење излагања, усмереност на одређени задатак, ентузијазам и флексибилност, спремност да се прихвате идеје ученика које су релевантне за садржај и процес учења.

У пракси

Примена метода тзв. „непосредног поучавања“, који се први пут појављује на почетку прошлог века, јесте метод који многи заправо очекују да се нађе у учионици. Када се добро користи, овај метод увек доноси значајне резултате. У настави, где се цео разред третира као колективни „слушалац“, лекције често могу бити претешке за оне који спорије уче, док се онима који брже савладавају ново градиво може чинити да има превише понављања. У последње две деценије све више теорија заговара давање веће слободе ученицима у планирању и извођењу наставе тако да они могу да „науче како се учи“. Ево неколико примера како се ово може постићи:

1. Свакодневна кратка контрола наученог, исправљање домаћег задатка и ако је потребно, поново предавање/поучавање истог;
2. Постепено излагање новог градива и вештина;
3. Усмерен и добро вођен практични рад ученика;
4. Коментар домаћег задатка са препоруком шта и како поправити;
5. Подстицање ученика на самосталан рад на часу и код куће;
6. Понављање ради контроле наученог градива једном недељно, једном месечно.

4. 2. 4. Настава у којој се указује на повезаност наставног градива

Указивање ученицима на повезаност савладаног градива са оним које следи значајно продубљује и проширује њихов сазнајни процес.

Резултати истраживања

Више десетина истраживања су показала да када се објасни повезаност наученог са оним што тек треба да се учи на часу, ученици могу да повежу старо са новим и то им помаже да боље разумеју и запамте ново градиво. На сличан начин кад се унапред укаже на најважније делове новог градива, помаже се ученицима да се боље концентришу на суштину.

У пракси

Припремни део са објашњењима унапред помаже ученицима да се боље концентришу на суштину. Боље разумевање логичког следа у настави има и мотивациони утицај за ученике. Ако ученици само редом уче изоловане појмове не повезујући их међусобно, тако стечено знање се не може тумачити у контексту него остаје негде само за себе и наизглед небитно. Али, кад се ученицима даје нека врста „менталне мапе“ на којој могу да виде шта су до тада научили, где су у одређеном тренутку, и у ком правцу иду даље, онда се могу избећи не само неугодна изненађења, него се на тај начин помаже ученицима да себи постављају реалније циљеве. Слични резултати се могу постићи и одређивањем блиских циљева учења, провером постигнутог у односу на очекивања кроз кратко понављање и проверавање наученог пре учења новог градива, јер се на тај начин ученицима пружа могућност да стекну увид у суштину оног што ће им у току предавања новог градива бити објашњено. Од огромне користи је и кад се ученицима укаже и покаже на примеру како се на основу одређеног градива које се предаје може решити проблем ван учионице или нека ситуација у којој се у једном тренутку у животу ученици могу наћи. Наставницима су на располагању мапе, графикони, нацртане скале, што често вреди више од речи, а ученици их лакше памте.

4. 2. 5. Настава у којој се поучава како се учи

Препуштање ученицима да сами изаберу и поставе циљеве у учењу и прате процес свог учења и пажљиво праћење напретка увек доноси добре резултате у учењу.

Резултати истраживања

Осамдесетих година прошлог века теоретичари образовања су улагали напоре да подстакну да се ученици обуче да сами прате свој напредак, да развијају свест о сопственим мисаонима процесима (метакогнитивност). На тај начин се подстиче код ученика амбиција да успе, и развија се независност. Стицање знања и вештина је важно, али у овом приступу већи значај се придаје поучавању ученика да планира, прати и управља својим радом и процесом учења. Један од најважнијих предуслова ефикасног самосталног учења је могућност увида у процес који се „одвија у глави“. Истраживања су показала да неким ученицима недостаје способност контроле сопственог мисаоног процеса и да им се мора показати како се учи да би касније могли сами да прате свој напредак. Велики број истраживања је доказао да једном научена вештина учења доноси резултате.

У пракси

Ученици који су упознати са различитим начинима учења могу самостално да прате остваривање постављених циљева. Осим тога, ученици који на овај начин уче истовремено су самосвеснији, показују већи степен самоконтроле и имају бољи увид у сопствену личност. Могуће фазе у поучавању „стратегија“ за учење:

1. Приказ одређеног модела понашања тако што наставник указује и на примеру показује карактеристике жељеног понашања/става.
2. Усмерено, односно, вођено вежбање ученика да уз помоћ наставника објасне како су дошли до решења.
3. Самостална примена наученог, уз образложење зашто је баш то примењено.
4. Реципрочно поучавање“ кад ученици преузимају улогу наставника тако што сами формулишу питања за проверу разумевања одређеног текста који по њиховом избору читају други ученици. Ученици се у овим улогама мењају тако да се сви опробају у улози наставника. На тај начин ученици савладавају вештину самосталног планирања и контроле свог рада.

Они који поучавају највише науче управо кроз процес поучавања.

4. 2. 6. Настава у којој се планира утврђивање градива

Планирано постепено утврђивање градива је најбољи начин савладавања новог градива.

Резултати истраживања

Више десетина истраживања показује да пажљиво дефинисан редослед излагања новог градива, праћење напредовања и стални увид у ток поучавања значајно повећавају брзину савладавања градива. Провера постојећег знања пре преласка на ново градиво помаже да се тачно дефинише шта треба предавати. На овај начин наставник може избећи да задаје за домаћи задатак већ савладано градиво, или пак оно за које не постоје одговарајући предуслови. Омогућавањем да ученици на почетку постепено овладају новим градивом и његовим добро планираним утврђивањем, постиже се задовољавајући успех у свим каснијим фазама учења. Чешћим контролама савладаног и ученици и наставници стичу бољи увид кад и шта треба поправити или допунити. Утврђивање градива даје најбоље резултате кад је подучавање одређеног предмета добро организовано.

У пракси

Утврђивање градива помаже ученицима да скрате процес учења зато што се ослања на проверу већ наученог и праћење тока учења. На тај начин се добија и време за неопходне исправке и допуне. Ученицима који брже напредују добро организовано утврђивање градива помаже да прескоче делове које су добро савладали. Планирање утврђивања градива према индивидуалним потребама ученика или према потребама неколико мањих група у разреду даје боље резултате, него ако се један исти задатак даје у исто време целом разреду. Добро дефинисано утврђивање градива захтева специфично планирање, специјално прилагођене материјале и процедуре. Наставници морају знати како да припреме процедуру утврђивања градива, као и начине провере метода исправки и допуна, како би сваки ученик на најбољи могући начин нашао место у процесу учења.

4. 2. 7. Настава у којој се примењује кооперативно учење

Ученици подељени у мале групе, у оквиру којих заједно уче и помажу једни другима, доприносе сопственом и заједничком успеху. Ако се у одељењу организује групни рад то не значи да се аутоматски одвија кооперативно учење.

Резултати истраживања

Резултати истраживања показују да је процес учења много ефикаснији кад ученици и наставници чешће размењују мишљења и кад су наставници заинтересовани за проблеме и интересовања ученика. У ситуацијама кад се наставник обраћа разреду као целини и има у

виду само колективне потребе целог разреда, нешто спорији ученици се обично повлаче и њихово мишљење се уопште не чује. Ако ученици раде у групама од три до четири ученика, свака група има довољно времена да продискутује шта им није јасно, осмисли и саопшти своје мишљење и постави питања. На тај начин и појединачни проблеми са којима се неки ученици срећу током учења могу бити изложени и решени уз помоћ наставника, а самим тим се убрзава и сам процес учења.

У пракси

Уопште није чудо што је тзв. кооперативно учење постало тако широко распрострањено у свету. Кооперативно учење не само да позитивно утиче на успех у школи, него има и низ других предности. Када уче у малим групама, ученици развијају вештине које су потребне за тимски рад, уче како да на прави начин изразе мишљење и како да приме критику, како да планирају, прате и оцењују/процењују заједничке активности. У свету за који се деца и млади људи припремају тражи се да владају способностима делимичног „делегирања“ надлежности и учествују у групном раду. Наставници у неким ситуацијама треба да буду водитељи („фацилитатори“) одређених активности, саветници и процењивачи више него да сами управљају целим процесом. Истраживачи такође указују на то да овај приступ у раду не може бити прихваћен као универзално правило за све ситуације и све предмете. Најбоље резултате даје комбиновање различитих метода. Осим тога, не треба сметнути с ума да кооперативно учење захтева више од пуне поделе разреда на мање групе ученика. У том процесу се морају тачно дефинисати како појединачна тако и групна одговорност, односно, шта се тачно очекује од појединачних чланова групе, а колико од целе групе. Мора се водити рачуна и о комбиновању задатака за брже и спорије ученике и о томе да су њихове потребе равноправно заступљене. Кад су сви ови елементи добро дефинисани, значајно се повећава учинак кооперативног учења.

4. 2. 8. Настава као прилагођено поучавање

Разноврсност начина поучавања прилагођеног према појединачним потребама ученика, или мањих група, доприноси повећању успешности учења.

Резултати истраживања

Прилагођено поучавање је интегрисани метод дијагностике и препорука за рад који комбинује: индивидуализовано поучавање и поучавање мањих група, кооперативно учење, као и поучавање како се учи. Циљ прилагођеног поучавања је да се развије систем поучавања који одговара индивидуалним потребама ученика и потребама мањих група. До сада су доказани непосредни позитивни резултати прилагођеног поучавања. Изгледа да је мало потцењена корист овог приступа с обзиром на то да се њиме обухвата низ аспеката које је тешко измерити као што су: аутономија ученика, унутрашња мотивација, избори које при том праве ученици и наставници, као и учешће родитеља.

У пракси

Прилагођено поучавање као приступ у раду захтева искусног наставника који влада вештинама доброг планирања времена и активности, знањима и вештинама делегирања неких надлежности на помоћнике и ученике. Поред тога, прилагођено поучавање је свеобухватни програм наставе на основу којег се дефинише врста школског програма образовне институције. Дакле, то није један метод наставе који се једноставно може интегрисати у наставу одређеног предмета или појединачног „репертоара“ наставника. Фокусираност на појединачне потребе ученика захтева да се евентуални проблеми у учењу прво идентификују и на основу тог сазнања да се направи план решавања уочених проблема. На тај начин, потребама ученика са посебним потребама у образовању, или ученика са одређеним проблемима у учењу, бави се цео тим наставника и специјалиста из одређене области. Овакав приступ захтева широко

образовање наставника, познавање разноврсних метода, знање да изаберу прави метод у сваком појединачном случају, као и вештине да свој рад координирају са стручњацима који пружају помоћ одређеном ученику. Интеграција свих аспеката прилагођеног поучавања захтева висок ниво професионалности. На пример, координација наставног градива не завршава се само на планирању појединих предмета према узрасту, односно разреду, уз претпоставку да се односи на све ученике те школе. Програм прилагођеног поучавања захтева додатно усклађивање наставног плана са појединачним потребама ученика који похађају ту школу. Због тога запослени у једној образовној институцији, од директора школе па до наставника, морају проћи специјалну обуку да би могли да усвоје и спроводе програм прилагођеног поучавања. Како се временом буду јасније дефинисали и брже усаглашавали циљеви образовања, постајаће све лакше развијати и примењивати свеобухватне системске приступе као што је програм прилагођеног поучавања.

4. 2. 9. Настава са јасним редоследом наставних активности

Одређивање редоследа наставних активности је неопходно како би се обезбедио општи оквир за учење новог садржаја. Наредни списак обухвата девет наставних активности према Гањеу (Gagne, 1987).

1. Задобити пажњу – Започните предавање задобијањем пажње ученика помоћу неке аналогije, анегдоте, парадокса, фотографије, новинског чланка, демонстрације итд. Прикажите главне тезе свог плана излагања у визуелној форми (нпр. илустрације, резимеа, дијаграма, мапе или цртежа). Ово ученицима пружа општи оквир у који могу организовати садржај који следи.
2. Информисати ученике о циљевима – Опишите шта планирате да постигнете, шта ће ученици радити и шта ће користити. Истакните: „На крају лекције моћи ћете да...“ Формулишите очекиване резултате помоћу дефинисаних циљева и описа структуре лекције.
3. Стимулисати понављање ранијег учења – Ставите нову лекцију у однос према ситуацијама или знању са којима су ученици већ упознати, на пример са претходном лекцијом.
4. Истаћи концепте који се издвајају – Објасните кључне концепте у лекцији наглашавајући карактеристичне особине и користећи разне технике уколико је то могуће. На пример, користите схеме, фотографије, цртеже, итд. Мењајте формат да бисте задржали пажњу и да бисте побољшали схватање материје.
5. Усмеравати учење – Одржите предавање у малим корацима који воде од једноставног до сложеног.
6. Створити активну атмосферу – Укључите ученике кроз питања, дискусију и демонстрацију да бисте видели да ли су разумели предавање, да бисте побољшали схватање материје и да бисте одржали пажњу кроз активно учешће.
7. Пружити повратну информацију – Када ученици одговарају на питања, објасните зашто је одговор адекватан или не, исправите ученике уколико је потребно.
8. Оценити успешност – Користите кратка петоминутна проверавања како бисте проверили да ли сте остварили циљеве наставе.
9. Повећати време за усвајање и трансфер знања – Пружите ученицима прилику да оно што уче и примене у стварном животном окружењу, нпр. задајте реалистичан домаћи задатак. Уважите време потребно за активности учења како би ученици били охрабрени да анализирају и користе своје искуство.

Наведени редослед не би требало схватити дословно. Сваки час је нова и непоновљива ситуација за учење. За наставнике је важно да користе овај редослед да би обезбедили да ни једна активност не буде изостављена.

Литература:

1. Ausubel, D. (1968): *Educational psychology: a cognitive view*. New York
2. Beck, I., McKeown, M. (1988): *Toward meaningful accounts in history texts for young learners*. Educational researcher (Washington, DC), vol. 17, n°. 6, p. 31-39.
3. Bennett, N., Dunne, E. (1992): *Managing small groups*. New York, Simon & Schuster.
4. Bereiter, C. (1997): Situated cognition and how to overcome it. In: Kirshner, D.; Whitson, J. A., eds. *Situated cognition: social, semiotic, and psychological perspectives*, p. 281–300. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
5. *Board on Behavioral, Cognitive, and Sensory Sciences and Education (2005): How Students Learn: History, Mathematics, and Science in the Classroom* <http://www.nap.edu/openbook.php?isbn=0309074339>
6. Bransford, T. D. Brown, A. L.; Cocking, R. R., eds. (1999): *How people learn: brain, mind, experience and school*. Washington, DC, National Academy Press.
7. Brophy, J. (1983): *Classroom organization and management*. The elementary school journal (Chicago, IL), vol. 83, p. 265-85. 1998. *Motivating students to learn*. Boston, McGraw-Hill.
8. Brophy, J.; Alleman, J. (1991): *Activities as instructional tools: a framework for analysis and evaluation*. Educational researcher (Washington, DC), vol. 20, n°. 4, p. 9-23.
9. Cooper, H. (1994): *The battle over homework: an administrator's guide to setting sound and effective policies*. Thousand Oaks, CA,
10. Creemers, B., Scheerens J., guest eds. (1989): *Developments in school effectiveness research*. International journal of educational research (Oxford, UK), vol. 13, p. 685-825.
11. Dempster, F. (1991): *Synthesis of research on reviews and tests*, Educational leadership (Alexandria, VA), vol. 48, n°. 7, p. 71–76.
12. Denham, C.; Lieberman, A., eds. (1980): *Time to learn*. Washington, DC, National Institute of Education.
13. McTighe, J. & Wiggins, G. (2004): *Understanding by Design, Professional Development Workbook. Association for Supervision & Curriculum Development*.
14. Perner D, (2004): *Changing Teaching Practices: using curriculum differentiation to respond to students diversity*, UNESCO
15. Spady, W. (1994): *Choosing outcomes of significance*, Educational Leadership, 51 (6), 1—23.
16. Блек Џ., Макрејлд Д. (2007): *Изучавање историје*, Београд, Clio
17. Граховац В., Бечановић Б., (2008): *Историја 5, Приручник за наставнике, Клет*, Београд

4. 3. ПРОВЕРАВАЊЕ ОСТВАРЕНОСТИ РЕЗУЛТАТА УЧЕЊА И ОЦЕЊИВАЊЕ УЧЕНИКА

- Основни појмови проверавања и оцењивања
 - Принципи оцењивања
- Циљеви наставе и циљеви оцењивања
- Основне претпоставке доброг проверавања и оцењивања
- Шта оцењујемо и како оцењујемо процесе и резултате учења

Шта и како ученици уче највише зависи од тога како мисле да ће бити испитани и оцењени. Оцењивање је интегрални део процеса учења. Дакле, још када се припремамо за наставу добро би било да поставимо себи питања:

- Да ли су циљеви и резултати учења повезани са циљевима учења предмета?
- Да ли се циљеви и резултати учења односе на садржаје који се налазе у наставном програму?
- Колико су резултати учења повезани са методама наставе, учења и проверавања знања и вештина?

Проверавање или процењивање остварених резултата учења представља у методолошком смислу кључни део вредновања и одговара на питање: Шта и како оцењујемо?

4. 3. 1. Основни појмови проверавања и оцењивања

У савременим уџбеницима дидактике **проверавање** се одређује као скуп поступака којима наставник утврђује квалитет и количину усвојених образовних и васпитних резултата ученика: знања, вештина, ставова и вредности.

Оцењивање је поступак придавања вредности резултатима учења уз примену различитих техника процењивања на класичној бројчаној скали од један до пет. Оцењивање се не може посматрати изоловано од наставног процеса. Када планирамо наставу, планирамо и како ћемо проверавати да ли је оно што је планирано остварено. Оцењивање подразумева активност која произлази из квалитетног планирања наставе. Оцењивање је завршни део сложеног поступка који називамо вредновање. Ученици и наставници ће се сложити да у овим процесима постоји низ проблема и тешкоћа који у пракси још нису адекватно решени. Најчешће критике упућују се наставницима због нејасно постављених критеријума оцењивања, необјективности и недоследности. Иако се проверавање и оцењивање често назива специфичним и необичним мерним поступком у којем је наставник и мерни инструмент и особа која мери, постоји низ елемената који ове поступке могу знатно побољшати. Стручњаци се слажу да адекватном поступку проверавања и оцењивања претходе јасни принципи на којима се заснива ваљано проверавање и оцењивање.

Табела 31. Принципи оцењивања

Принципи оцењивања	Како се принципи реализују у пракси
Примарни циљ оцењивања јесте да унапреди и побољша учење.	Зато је оцењивање континуирано. Оцењивање даје информацију која је потребна ученику са намером да побољша његово учење. Пример: Док обрађује тему о... , наставник тражи од ученика да направи концепт мапу или листу појмова и термина у вези са... У току обраде, више пута се од ученика тражи да ревидирају мапу, да додају или одузму нешто из ње, да дискутују или објасне зашто су неки појам ставили на одређено место.
Оцењивање омогућава ученицима да развију капацитете како би показали шта знају и могу да ураде.	Због тога се често за ученике дају задаци отвореног типа, како бисмо обезбедили да ученици покажу обим и квалитет знања. Пре него што се почне са излагањем, од ученика се тражи да напишу, нацртају мапу, да кажу шта знају о томе. Тако наставник може да процени шта и колико ученици знају о нпр. некој држави, њеној величини и месту у историји и свету. Након наставе и учења, од ученика се поново тражи да напишу најважније појмове или нацртају мапу са свим важним местима. Поређењем те две мапе очигледно је и ученицима и наставнику шта су научили, виде се резултати учења.
Оцењивање се фокусира на доказе разумевања, а не на сакупљање и репродукцију информација.	Процена разумевања претпоставља да се ученицима омогући да покажу шта знају на различите начине и на примерима.

Адаптирано према Essential Learnings Assessing Guide (2005)
<http://www.ltag.education.tas.gov.au/assessment/default.htm>.

4. 3. 2. Циљеви наставе и циљеви оцењивања

Циљеви наставе представљају очекивања и намере о ономе шта ученици треба да знају, разумеју или могу да ураде након одређеног периода учења. Наставни циљеви деле се у три главне категорије:

- материјални (образовни, когнитивни) – шта ученик треба да научи, која знања, у којем облику и интензитету, које вештине ученик усваја у процесу наставе;
- функционални (формативни) – које сазнајне способности и форме мисаоних процеса се развијају у конкретним условима наставног процеса;
- васпитни – које особине личности ученика се формирају у процесима наставе.

Наставници често одређују циљеве тако што користе глаголе „знати“, „научити“, „разумети“... што није сасвим правилно, јер очекивање резултата учења није довољно јасно одређено. Различити типови учења захтевају различита понашања или вештине, различите типове поучавања и различите облике проверавања резултата учења. Ако активни глаголи нису довољно прецизни, тешко је одредити начин проверавања резултата учења. Код одређивања наставних циљева важно је водити рачуна и о нивоу образовног постигнућа. Данас се у већини образовних система у Европи користи ревидирана Блумова таксономија образовних циљева⁴².

⁴² Anderson W. L. & Krathwohl D. R. (2001). Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing, A: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives, Abridged Edition. Allyn & Bacon.

Глаголи који се користе при дефинисању циљева и процеса који се користе за учење и оцењивање

1. Памтити: препознати, дефинисати, описати, идентификовати, означити, набројати, именовати, репродуковати, изабрати, изнети, присетити се.
2. Разумети: разликовати, израчунати, објаснити, навести пример, рећи својим речима, разјаснити, протумачити, извести закључак, парафразирати, предвидети, преиначити, резимирати, преуредити, представити, превести, адаптирати.
3. Применити: израчунати, показати, развити, открити, употребити, искористити, управљати, модификовати, организовати, предвидети, припремити, произвести, повезати, реструктурирати, показати, демонстрирати, решити, пренети, употребити.
4. Анализирати: упоредити, рашчланити, резимирати, открити, разликовати, препознати, приказати у кратким цртама, указати на важност, повезати, изабрати, одвојити, преиспитати, супротставити, препознати неизречене претпоставке, разликовати чињенице од закључака, разликовати узрок од последице, одредити релевантност података, категоризовати, комбиновати, саставити, модификовати, преуредити, реконструисати, реорганизовати.
5. Евалуирати: проценити, аргументовати, вредновати, упоредити, закључити, критиковати, објаснити, интерпретирати, просудити, повезати, резимирати.
6. Креирати: конструисати, планирати, осмислити, поставити хипотезе, развити, створити, продуковати, реорганизовати.

4.3.3. Основне претпоставке доброг проверавања и оцењивања

- Проверавање почиње јасно дефинисаним резултатима учења: ученици треба да знају шта се од њих очекује да знају и ураде.
- Проверавање мора бити саставни део наставног програма: процеси наставе морају бити у функцији припреме за оно што ће се проверавати.
- Користити различите методе проверавања: различити резултати учења испитују се различитим методама.
- Проверавање мора бити потпуно: важно је проценити да ли су ученици остварили све основне резултате.
- Проверавање мора усмеравати учење ученика: познавање метода проверавања усмерава начин на који ће се ученици припремати.
- Методе проверавања одређују резултате учења: на пример усменим испитивањем чињеница награђујемо памћење, задавањем есеја награђујемо истраживање и читање; групним пројектима награђујемо ефикасну сарадњу и сл.
- Проверавање мора бити објективно: непримерено је толерисати и субјективне, пристрасне одлуке.

Грешке које се догађају наставницима приликом проверавања и оцењивања

- „Лична једначина“ – Тенденција да наставник стандардно узима у обзир исте компоненте предмета оцењивања и исте критеријуме за оцењивање у различитим областима. Тако су неки оцењивачи доследно строги, неки умерени а неки благи.

- „Хало-ефект“ – Тенденција у оцењивању према којој се појединац оцењује у складу са општим утиском и под утицајем претходних информација и резултата. На основу тако створеног мишљења о појединцу процењују се и сви следећи резултати, позитивно или негативно.
- Логичка грешка – Ужи облик хало-ефекта и јавља се онда када наставник мисли како је знање, а тиме и успех у неким предметима нужно повезано, па оцену у свом предмету даје у складу са оценом у сродном предмету. Таква грешка јавља се и ако очекује да ће ученик који је једном нешто добро учинио, и други пут бити успешан.
- Грешка средине – упросечавања – Тенденција да се наставник најчешће приклања оценама из средине скале оцењивања, независно од тога што постоје јасне и велике разлике у резултатима ученика. Грешка диференцијације – Претерано настојање наставника да разликује образовна постигнућа ученика што доводи до претераног и непотребног рашчлањивања оцена (3, 3+, 3-,). Грешка контраста – Тенденција која се јавља приликом узастопног проверавања групе успешнијих ученика након којих се потцењују резултати мање успешних и обратно.
- Прилагођавање критеријума групи ученика – Тенденција да се наставник у доношењу оцено оријентише на одељење, односно групу у којој ради, па тако у „слабијим одељењима“ има један, а у „бољим“ други критеријум. У том случају оцена није резултат образовног постигнућа, већ припадности одређеној групи.
- Разлике у оцењивању „главних“ и „споредних“ предмета. – Тенденција да наставник према „личној једначини“ сврстава предмете на „важне“ и „неважне“, „теже“ и „лакше“. Такво сврставање често не одговара ни приближно сложености структуре наставног предмета.
- Разлика у оцењивању на крају класификационог периода и на крају године – Тенденција да се став према оцени мења на крају различитих периода у образовном процесу: нпр. наставници често постају „блажи“ на крају године.

Грешке при оцењивању наставници ће смањити ако:

- што јасније искажу и оперативно рашчлане наставне циљеве,
- процењују сваки одговор и резултат одвојено, независно од других резултата,
- сачине анализу расподеле оцена које дају, уоче могуће крајности,
- усклађују циљеве и критеријуме с другим оцењивачима,
- проверавање и оцењивање спроводе јавно и добро се за то припреме,
- користе различите типове питања која покривају различите нивоа знања,
- комбинују различите начине испитивања и оцењивања,
- оцењивање постане саставни део наставног рада: у том случају ученици ће схватити оцену као важну повратну информацију о свом раду и напредовању.

4. 3. 4. Шта оцењујемо и како оцењујемо процесе и резултате учења

Табела 32. Шта оцењујемо и како оцењујемо резултате учења

Задатак	Опис	Предности
Групни пројекти	Одређени број ученика ради на задатку заједно. То може захтевати планирање, истраживање, дискусију и групну презентацију.	Можете оценити вештине ученика да раде као део тима и да успешно заврше задатак. Овај облик рада олакшава сарадњу међу ученицима.
Усмена презентација	Ученици усмено разреду представљају рад који су истраживали.	Даје могућност ученицима да покажу шта знају. У исто време се оцењује завршени рад као и способност да се представи оно што је научено.
Писани задаци	Могу бити у форми есеја или реферата. Ови задаци укључују описе, анализе, објашњења и резимирање.	Може се користити да би се оценило како ученици разумеју тему. Наставник може да процени како ученици користе чињенице, и да ли умеју да користе чињенице као аргументе. Такође, може показати какве су способности ученика да размишљају, пишу и комуницирају.
Вршњачко оцењивање	Ученици дају своје мишљење о тачности и квалитету одговора у односу на задати критеријум или дају коментаре о успешности рада групе у поређењу са резултатима које је требало да постигну.	Ученици су укључени у процес оцењивања и нису уплашени. Ученици могу учити из овог процеса.
Практични задаци	Прављење схема, временских линија, цртање мапа, истраживање у архиву, итд.	Јасно показује колико добро ученици разумеју одређене специфичне концепте и како их практично примењују.
Оцењивање портфолија	Порфолио је врста фасцикле која садржи материјал на којем је ученик радио у одређеном временском периоду. Треба да укључи учеников најбољи рад, као и почетне планове, нацрте, самопроцену, па и мишљење наставника и вршњака.	Омогућава оцењивање у дужем периоду. Ученици нису оцењени на основу само једног елемента или једне изведбе. Укључује самооцењивање.
Самооцењивање	Од ученика се тражи да оцене сами себе а према задатим критеријумима и резултатима учења, нпр. „Мој одговор или састав је био добар зато што...“	Ученици почињу да препознају слабости и снаге свог рада. Укључени су у процес, разумеју га и почињу да уче из њега.

Оцењивање рада у групама

Ученици треба да буду обучени да раде у групама. Пре него што започну са групним радом, ученици треба да добију инструкције о томе како да се понашају у групи као и да ће начин на који раде у групама бити оцењен. На крају крајева, један од критичних резултата школовања јесте да ученици могу ефикасно да раде са другима у тиму и групи. Групни рад се може користити како би се оценила цела група и/или појединац унутар групе. Критеријуми за оцењивање групног рада треба да буду јавно саопштени и јасни ученицима. То подразумева прецизно објашњење шта очекујете од њих док их посматрате како раде у групама. Од наставника се очекује да: организује ученике у групе од три до пет ученика (према критеријумима у зависности од циља учења) и припреми за сваку групу задатак (исти или различит). Од ученика се очекује да: сарађују, помажу једни другима, да се максимално залажу да реше задатак и да сви имају могућност да допринесу решењу задатка.

Табела 33. Критеријуми за оцењивање групног рада

Шта се оцењује/ критеријуми	Ситуација када је потребна помоћ	Прихватљива ситуација	Пожељна ситуација
1. Учешће чланова тима	један или два ученика доминирају у активности	неки чланови тима учествују	сви чланови тима учествују
2. Како се слажу чланови тима	свађа, неуважавање	неки чланови тима добро се слажу	сви чланови тима добро се слажу
3. Слушају када други говоре	не слушају једни друге, група се исцрпљује у надгласавању	неки чланови тима су били кооперативни и радили са жељом да постигну циљ	сви чланови тима пажљиво су слушали и били активно укључени
4. Успешно завршавају задатак	мање од 50 % успешно урађеног задатака	51 - 84 % успешно урађеног задатка	преко 85 % успешно урађеног задатка

Табела 34. Оцењивање појединца унутар групе

Шта се оцењује/критеријуми	Да/Не	Коментар
Усмерен на задатак		
Разуме инструкције		
Може да организује податке		
Предлаже добре идеје		
Разговара по редоследу		
Слуша остале		
Користи одговарајући речник		
Објашњава или дели идеје са другима		
Подстиче остале		
Активно учествује		

Табела 35. Оцењивање презентације

Шта се оцењује/ критеријуми	Неодговарајуће	Делимично	Добро	Веома добро
Садржај: - да ли су информације важне и тачне - да ли су логично повезане, да ли су организоване у смислену целину - да ли презентација укључује визуелна или друга средства				
Глас и говор: - да ли је говор довољно гласан, да ли говори са самопоуздањем - да ли је говор граматички правилан, без поштапалица				
Реакција публике: - да ли презентација мотивише публику - да ли је интересантна				

Литература:

1. Allen, D. (ed.) (1998): *Assessing Student Learning: From Grading to Understanding*, New York, London Teachers College Press
2. Bransford D., Brown, A., L., and Cocking, R. (1999): *How People Learning: Brain, Mind, Experience, and School*. Committee on Developments in the Science of Learning, National Research Council,
<http://www.nap.edu/html/howpeople1>
3. Child, D. (1986): *Application of Psychology for the Teacher*. London: Holt
4. Department of Education, Tasmania (2005): *Essential Learnings Assessing Guide* retrieved 17. aug 2006, <http://www.ltag.education.tas.gov.au/assessment/default.htm>
5. Gagne, R. (1987): *Instructional Technology Foundations*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Assoc.
6. Jarvis, P. (2002): *The Theory & Practice of Teaching*. London: Kogan Page
7. Learner Centered Principles Work Group of the American Psychological Association, Board of Educational Affairs (1997): *Learner - Centered Psychological Principles: A Framework for School Reform and Redesign* <http://www.apa.org/ed/cpse/LCPP.pdf>
8. Pešikan A. (1997): *Treba li deci istorija? Psihološki problemi nastave istorije u osnovnoj školi*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
9. Pešikan A. (2000): *Psihološki pristup aktivnom učenju istorije na osnovnoškolskom nivou*, Beograd, Filozofski fakultet
10. Spady, W. (1988): *Organizing for results: The basis of authentic restructuring and reform*. Educational Leadership, 46.
11. Wiggins, G. & McTighe, J. (2005): *Understanding by Design*, Expanded 2nd Edition. Association for Supervision & Curriculum Development. fe
12. *The fundamentals of effective assessment: Twelve principles*.
<http://www.cshe.unimelb.edu.au/assessinglearning/07/index.htm>

4. 4. РЕЗУЛТАТИ УЧЕЊА И ОБРАЗОВНИ СТАНДАРДИ ЗА НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ ИСТОРИЈА ЗА КРАЈ ОБАВЕЗНОГ ОБРАЗОВАЊА

Резултати учења предмета Свет око нас и Природа и друштво и кључна знања представљају основу за проверу резултата учења у првом циклусу обавезног основног образовања и основу за учење друштвених наука у другом циклусу. Кључна знања из прошлости у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво су основа за учење Историје у петом разреду основне школе. Такође, резултати учења и кључна знања треба да буду у вези са образовним стандардима да би се обезбедило кумулирано интегрисано учење.

С обзиром на то да су дефинисани резултати/исходи учења предмета и кључна знања нужан услов за остварење образовних стандарда, важно је да учинимо видљивом везу између резултата учења предмета Свет око нас и Природа и друштво и образовних стандарда за наставни предмет Историја за крај обавезног образовања. Посебно желимо да укажемо на то колико је важно да ученици овладају знањима и вештинама која су основа за наставак учења у наредном циклусу.

4. 4. 1. Образовни стандарди за наставни предмет Историја⁴³

Описи знања и вештина из наставног предмета Историја, које ученик/ученица треба да поседује на крају обавезног основног образовања и васпитања, изведени су из циљева образовања и васпитања, циљева наставе Историје и наставног програма Историје за основну школу. На основу процене стручњака за предмет, стручњака за научну дисциплину, консултација са наставницима и резултата емпиријског истраживања, дефинисани су образовни стандарди за предмет Историја за крај обавезног образовања и васпитања. У листи стандарда наведени су **искази који описују захтевана знања и вештине ученика** за предмет Историја на крају основног образовања и васпитања. Стандарди/описи захтеваних знања и вештина груписани су у две велике области које одржавају структуру компетенција које би требало да се изграде учењем наставног предмета Историја. Те области су Историјско знање/ знање о историји и Истраживање и тумачење историје.

Историјско знање / знање о историји чини скуп организованих информација и појмова из историјске науке које поседује ученик/ученица на крају основног образовања: знања о времену и простору, разумевање хронологије, познавање важних чињеница, појмова, личности и процеса из националне и опште историје, разумевање узрочно-последичних веза, као и вертикална и хоризонтална перспектива у историји. Историјско знање служи као основ за сагледавање савременог света који узима у обзир временску димензију, у којем је садржано разумевање да садашњи догађаји и збивања имају своје корене у прошлости (често у далекој прошлости), а нису само резултат нечега што се недавно догодило.

Вертикална перспектива у Историји односи се на проучавање промене и континуитета током времена. Хоризонтална перспектива у Историји односи се на одређивање појединачних догађаја, дешавања или токова у ширем европском контексту у истом временском оквиру.

Истраживање и тумачење историје чине вештине, ставови и вредности који су засновани на употреби историјских извора, коришћењу различитих средстава у функцији историјског истраживања и стицања знања, и мултиперспективности и пристрасности у тумачењу историје. Истраживање и тумачење историје служи као основа за аналитичке вештине и умеће тумачења, које ће ученици моћи да употребе у будућности да би разумели свет у коме живе и промене које се дешавају и које ће им помоћи да процене податке који до њих долазе преко медија и из других извора.

⁴³ Образовни стандарди за наставни предмет Историја усвојени су на седници Националног просветног савета 19. 05. 2009.

Публикације *Кључна знања из прошлости у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво као основа за учење Историје, Кључни појмови за крај обавезног образовања Историја и Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Историја* и у концептуалном и методолошком смислу чине целину.

У Табели 36 приказани су резултати учења о прошлости у предметима Свет око нас и Природа и друштво који су у директној вези са Образовним стандардима за наставни предмет Историја за крај обавезног образовања.

Табела 36. Резултати учења о прошлости у предметима Свет око нас и Природа и друштво и Образовни стандарди за наставни предмет Историја за крај обавезног образовања⁴⁴

Резултати учења Историјски извори	Образовни стандарди за наставни предмет Историја за крај обавезног образовања
1. Зна да се прошлост људског друштва проучава на основу историјских извора	ИС. 1. 2. 1. препознаје на основу карактеристичних историјских извора (текстуалних, сликовних, материјалних) о којој историјској појави, догађају и личности је реч
2. Именује и разликује историјске изворе	ИС. 1. 2. 2. препознаје разлику између текстуалног историјског извора и других текстова познатих ученику, који говоре о истим историјским појавама
3. Уме на примеру из окружења да препознаје и именује материјалне, писане и усмене изворе	ИС. 1. 2. 3. препознаје једноставне и карактеристичне историјске информације дате у форми слике
4. Зна где се чувају историјски извори (архив, музеј)	ИС. 1. 2. 4. уме да прочита једноставне и карактеристичне историјске информације дате у форми историјске карте у којој је наведена легенда
5. Уме да опише трагове прошлости своје породице	ИС. 1. 2. 5. уме да прочита једноставне и карактеристичне историјске информације дате у форми табеле

Резултати учења Хронологија	Образовни стандарди за наставни предмет Историја за крај обавезног образовања
6. Зна основне временске одреднице и како се људи оријентишу у времену	ИС. 1. 1. 1. именује и разликује основне временске одреднице ИС. 1. 1. 2. именује историјске периоде и зна редослед историјских периода
7. Уме да одреди редослед догађаја:шта је било пре а шта после	ИС. 1. 1. 4. уме да одреди којем веку припадају важне године из прошлости
8. Зна редослед најважнијих догађаја из прошлости	ИС. 3. 1. 1. уме да примени знање из историјске хронологије (уме прецизно да одреди којој деценији и веку, историјском периоду припада одређена година, личност и историјски феномен)
9. На временској линији уме да одреди и обележи век и годину догађаја	

44 Легенда:

- ИС- ознака за предмет Историја
- први број је ознака за ниво: 1. основни ниво; 2. средњи ниво; 3. напредни ниво;
- други број је ознака за област: 1. Историјско знање 2. Истраживање и тумачење историје
- трећи број је редни број стандарда у одређеној области на одређеном нивоу

Резултати учења Историјски простор	Образовни стандарди за наставни предмет Историја за крај обавезног образовања
10. Зна основне типове насеља (село, град) 11. Зна назив насеља и државе у којој живи 12. Зна географски положај и основне одреднице државе Србије (територија, границе, главни град, симболи, становништво) 13. Уме да пронађе тражене информације на географској карти Србије 14. Уме на географској карти Европе да покаже Србију 15. Разуме повезаност природно – географских фактора (рељеф, вода, клима) и делатности људи 16. Разуме да су се територије и границе држава мењале кроз време	ИС. 1. 1. 9. зна на којем простору су се одиграле најважније појаве и догађаји из националне и опште историје ИС. 3. 2. 5. уме да прочита историјске информације у различитим симболичким модалитетима и повеже их са претходним историјским знањем (закључује на основу историјске карте без понуђене легенде, упоређује два графика и закључује о појави) ИС. 3. 2. 4. уме да одреди на основу анализе историјског извора контекст у којем је настао извор и контекст о којем говори извор (идеолошки, културолошки, социјални, политички, географски контекст извора) ИС. 2. 1. 4. препознаје да постоји повезаност појава из прошлости са појавама из садашњости ИС. 3. 1. 4. разуме на који начин су повезане појаве из националне, регионалне, опште историје ИС. 3. 1. 5. разуме како су повезане појаве из прошлости и садашњости

Резултати учења Људи и догађаји	Образовни стандарди за наставни предмет Историја за крај обавезног образовања
17. Зна које друштвене групе постоје (породица, школа, насеље) њихове карактеристике 18. Зна зашто се људи удружују у различите групе, као и права и обавезе чланова групе 19. Разуме повезаност и међузависност различитих врста људских делатности 20. Зна основне карактеристике друштва у прошлости (територија, становништво, делатности, насеља, култура) 21. Зна значајне личности из националне прошлости 22. Зна значајне догађаје из прошлости	ИС. 1. 1. 6. препознаје значење основних појмова из историје цивилизације ИС. 3. 1. 2. уме да објасни специфичности важних историјских појмова и да их примени у одговарајућем историјском контексту ИС. 2. 1. 4. препознаје да постоји повезаност појава из прошлости са појавама из садашњости ИС. 2. 1. 6. зна и разуме узроке и последице важних историјских прекретница из опште историје ИС. 2. 2. 1. уме да закључи о којем догађају, феномену и личности је реч на основу садржаја карактеристичних писаних историјских извора ИС. 1. 1. 10. уме да наведе узроке и последице најважнијих појава из прошлости ИС. 1. 2. 1. препознаје на основу карактеристичних историјских извора (текстуалних, сликовних, материјалних) о којој историјској појави, догађају и личности је реч ИС. 1. 1. 7. именује најважније појаве из националне историје ИС. 1. 1. 8. именује најважније појаве из опште историје ИС. 3. 1. 3. зна специфичне детаље из националне и опште историје

**5. МАЛА И АКЦИОНА ИСТРАЖИВАЊА
У НАСТАВИ ИСТОРИЈЕ**

5. МАЛА И АКЦИОНА ИСТРАЖИВАЊА У НАСТАВИ ИСТОРИЈЕ

Нема ни потребе ни могућности да учитељи, када је реч о иновирању и унапређивању наставе појединих наставних предмета, планирају (пројектују) и спроводе све врсте методичких истраживања. У *настави историје у млађим разредима основне школе* неопходна су и могућа, пре свега, следећа истраживања: примењена, акциона, експериментална, *ex-post facto* истраживања, компаративна, социометријска и мала или микро истраживања. Овде ће речи бити о малим и акционим методичким истраживањима – истраживањима која су ефикасна и које учитељи могу успешно припремити и спровести у настави историје као интегралном делу наставе природе и друштва.

Методичка истраживања која се у оквиру наставе историје у млађим разредима основне школе рационално организују и спроводе имају карактер *малих* или *микро истраживања*. Њихов основни смисао јесте, као уосталом и других примењених истраживања, да унапреде, побољшају наставу историје. Проблеми који се желе решити малим истраживањима, дакле, произилазе из непосредне наставне праксе. Она најчешће обрађују *проблеме малих димензија* (ужу тему) али не и мање значајне и вредне проблеме. Не може се зато тврдити да су „велика“ истраживања вреднија од „малих“. Истина, код малих истраживања је посебно наглашен *практични значај*, што је разумљиво када се зна да су првенствено усмерена на решавање практичних наставних проблема. Према томе, не сме се испустити из вида да ова истраживања могу имати и научну вредност, иако најчешће немају претензију на универзална решења. Предмет малих истраживања у настави историје могу бити, на пример, проблеми (теме) типа: ефикасност примене групног облика рада у обради историјских садржаја, индивидуализација наставе историје путем наставних листића, ефикасност програмираног учења у настави историје, извори и структура садржаја историје у трећем разреду, заступљеност метода наставног рада у обради садржаја историје, израда и могућност примене полупрограмираног материјала у настави историје, заступљеност садржаја историје у настави природе и друштва, улога и конструкција микротестова знања у настави историје у млађим разредима основне школе, садржаји наставе историје у функцији развоја друштвене свести ученика, евалуација методичке ефикасности часа обраде историјских садржаја у млађим разредима основне школе, могућност реализације наставног садржаја историје у природи, мишљење наставника о ефикасности метода рада у настави историје, улога уџбеника у формирању појмова у настави историје, дидактичко-естетске вредности илустрација у уџбеницима природе и друштва и слично.

Циљ малог, као и сваког другог методичког истраживања (примењеног, експерименталног, акционог, компаративног, социометријског и сл.) јесте да се утврде објективне везе у појави и између појава које су предмет проучавања (сазнавања). То су најчешће „*једноставне*“ и „*најближе*“ каузалне, развојне и функционалне везе и односи, ређе структурално-системне, полифакторске и друге сложеније педагошке законитости. Циљ се, дакле, састоји у проналажењу начина да се педагошка сазнања (педагошке законитости, пре свега), која су резултат фундаменталних истраживања, ставе у функцију унапређивања наставне праксе у настави историје. По томе ова истраживања имају карактер примењених методичких истраживања.

Рационализација малих методичких истраживања нарочито се огледа у *смањивању броја релевантних варијабли, истраживачких метода, поступака и инструмената и смањивању јединица (испитаника) у узорку истраживања*. Мала истраживања се претежно реализују применом дескриптивне (емпиријско-неексперименталне) методе и *ex-post-facto* експеримента (поступка). Остале истраживачке методе (теоријска, историјска, експериментална) се ређе користе. Од истраживачких инструмената, инструмената за прикупљање података, првенствено

се користе упитници (анкетни, инвентарни, социометријски и други), скале процене (дескриптивне, графичке, контролна листа, „одреди ко“ скала, скала производа, скала рангова, поступак упоређивања парова и сл.), протоколи снимања и други. Уместо „раскошног“ истраживачког апарата, који се у принципу примењује у „великим“ истраживањима, у малим истраживањима се користи знатно мање истраживачких инструмената, најчешће један, два. То су пре свега *постојећи* или од неког другог истраживача преузети инструменти. Ако их истраживач (директор, стручни сарадник, наставник) сам конструише, обично их не валоризује (не врши прелиминарну примену на мањем узорку), него их тако *ad hoc* припремљене употребљава. Мала истраживања се, по правилу, обављају на *малом* и *намерно*, чак и *пригодно* изабраном узорку (рецимо једно одељење, чланови наставничког већа у једној школи, стручни актив и сл.). То, разуме се, смањује „далекосежност“ закључака и генерализација (уопштавања) који произилазе из ових истраживања.

Прикупљени подаци у малим истраживањима обрађују се применом *елементарних статистичких поступака*. Најчешће се израчунавају различите врсте релативних бројева (индекси структуре, тј. процентни показатељи структуре проучаване појаве, релативни бројеви координације, рецимо број ученика на једног наставника, индекси временских и географских низова), мере просека и варијабилности и неки коефицијенти корелације (Пирсонов, Спирманов и фи коефицијент корелације и коефицијент контингенције). Из области статистике закључивања у обради и анализи прикупљених података употребљавају се најчешће *t* тест и хи квадрат тест.

Мала истраживања планира и реализује углавном *један* истраживач, ређе више њих. Отуда и назив индивидуална истраживања. Остварује се у *краћим* временским периодима и уз минимална материјална улагања. Мала методичка истраживања понекад имају и карактер поновљених истраживања. Учитељ најчешће понавља делове већег (целовитијег) истраживања на мањем узорку, са смањеним бројем истраживачких инструмената и у новим условима. На тај начин он утврђује сличности и разлике између раније проведеног и „малог“ истраживања и добијене резултате ставља у функцију непосредног унапређивања наставне праксе у настави историје као интегралног дела наставе природе и друштва. Поновљеним истраживањем се исказује и резервисаност према резултатима раније обављених (већих) истраживања (то није изражавање неповерења према истраживачу), која, по правилу, нису директно примењива, јер нису „блиска“ и довољно апликативна као истраживања проведена, нпр. у сопственој школи и одељењу.

Данас се више не поставља питање да ли треба припремити (планирати, пројектовати, осмислити) методичка истраживања, укључујући, разуме се, и мала истраживања у настави историје, већ како и на који начин најефикасније и најцелисходније, имајући у виду проблем (предмет) и постављени циљ истраживања, обавити тај посао. Веома је значајно да се у току припремања тачно предвиди и одреди *шта* ће се (предмет истраживања), *зашто* (циљ истраживања), *како* (истраживачке методе, поступци и инструменти), *када* (време истраживања) и *где* ће се (место, школа, разред, одељење и сл.) истраживати.

Пре свега, када је реч о малом истраживању у настави историје, мада то важи и за друге врсте истраживања и у другим наставним предметима, потребно је *изабрати* и веома јасно, прецизно и језички коректно *формулисати проблем истраживања*. Да би се одабрао „прави“ проблем (најчешће је то проблем који је окренут ка решавању неког практичног наставног питања и усавршавању постојеће наставне праксе у настави историје) малих истраживања, затим и добро формулисао (необходно је дефинисати све основне појмове које садржи та формулација – тема истраживачког рада), неопходно је пажљиво *анализовати* конкретну праксу наставе историје и *проучити* релевантну литературу која о тој теми (проблему) постоји.

Пројектујући мала методичка истраживања неопходно је, с обзиром на природу и димензије проблема и карактер садржаја наставе историје (реч је о проблемима „малих“ димензија и интердисциплинарном садржају), образложити практични значај и потребу предузетог истраживања. Када наставник утврди значајност неког проблема, потребно је да

се запита: Да ли сам сличан проблем решавао? Постоји ли у литератури или у извештају о већ обављеном проучавању модел који могу применити у сопственом истраживању? Какви су изгледи за успех истраживачког пројекта с обзиром на расположиве инструменте (могу ли користити постојеће или морам конструисати нове)? Како ће реаговати у школи на предузето истраживање? итд. Припремање малих истраживања подразумева, логично, *постављање циља, задатака и хипотеза* истраживања. При томе се мора имати на уму следеће: проблем, циљ и задаци и хипотезе и посебне хипотезе су једна целина (идејног) истраживачког пројекта; циљ (најчешће се даје у виду једне опште формулације) произилази из проблема истраживања; циљем се тачно утврђује шта ће се истраживати; задаци истраживања (обично их има више у једном истраживању) се изводе из постављеног циља и представљају његову конкретизацију; пожељно је да сваки задатак садржи један и то веома прецизан захтев који у току истраживања треба решавати; задаци истраживања „покривају“ истраживачки циљ; мењање и побољшавање постојеће наставне праксе у школи јесте примарни циљ и задатак малих истраживања; хипотезе (основна и посебне) исказују (претпостављају) очекивана решења (одговоре) предузетог истраживања; основна хипотеза је хипотетички постављени циљ, а посебне хипотезе су најчешће хипотетички постављени задаци (претпостављена решења тих задатака), односно основна хипотеза „покрива“ циљ, а посебне хипотезе „покривају“ задатке истраживања. Нарочиту пажњу у току пројектовања (припремања) малих истраживања потребно је посветити *избору истраживачких метода, поступака и инструмената*. Овде се износе и аргументовано образлажу разлози њиховог избора. Потанко се описују изабране методе, поступци и инструменти за прикупљање података. Да би се могли правилно одабрати и, у вези с тим, припремити, на пример, одговарајући истраживачки инструменти, пре свега, морају се узети у обзир: природа проблема истраживања, циљ, задаци и хипотезе истраживања, методе и узорак истраживања, услови у којима ће се истраживање обавити (просторни, технички, организациони, финансијски, кадровски и сл.) итд. У остваривању малих истраживања могу се примењивати раније коришћени инструменти, у неизмењеном или ревидираном виду, и инструменти које конструишу сами наставници. Ове би било пожељно пре употребе емпиријски проверити (валоризовати), мада се могу, када су у питању мала истраживања, користити и из „прве руке“, тј. непроверени. Уколико поједини учитељи припремају и реализују мала истраживања, што и јесте најчешћи случај, они ће их обично провести у једном и то „свом“ одељењу. То је разумљиво када се зна да се ова истраживања обављају на *намерно или пригодно изабраном малом узорку*. Иако се прикупљени подаци у малим истраживањима углавном обрађују помоћу основних поступака из дескриптивне статистике (ређе из статистике закључивања) потребно их је предвидети и припремити. Неизоставни део укупног припремања малих истраживања јесте и планирање *временских оквира истраживања* (прецизно се одређује почетак, ток и завршетак појединих етапа и истраживања у целини), *услова* у којима ће се спровести истраживање (просторија, намештаја, техничких, финансијских и других средстава и сл.), неопходних *материјала* (на пример, инструмената истраживања, слајдова, филмова, видео касета, графофолија итд.), *кадрова* који ће учествовати у реализацији истраживања, потребне *литературе* и другог.

Реализација пројекта малих истраживања започиње *прикупљањем података* о проблему који је предмет истраживања; следи њихово *сређивање* и *квантитативна и квалитативна обрада*; табеларно, графичко и текстуално *изношење* (презентовање, приказивање) и *интерпретација* (анализа и оцена) добијених резултата истраживања, а завршава се *писањем извештаја* о обављеном истраживању и *саопштавањем* и *применом* резултата у пракси наставе историје, због чега се ова истраживања и предузимају.

Иако неки методолози елементе **акционих методичких истраживања** налазе у прошлости, ипак остаје чињеница, бар када је реч о овој врсти емпиријских истраживања, да се она користе тек у неколико последњих деценија. Назив је преузет из енглеског језика – action research – акционо истраживање. Код нас неки то преводе и као „делатно“ истраживање. Кроз неколико

разлика између акционих и осталих емпиријских („класичних“) истраживања (на пример, примењених, експерименталних и др.) најбоље ће се сагледати основне карактеристике акционих истраживања наставе.

Код примењених истраживања основни је циљ да се истражи (испита, утврди) како се одређена општа, начелна, законита, фундаментална и сл. сазнања у педагогији, дидактици и методици могу практично (ефикасно, успешно, квалитетно) користити у наставном раду, како могу та општа знања да се примене у пракси наставног рада. Код акционих истраживања трага се и за *новим сазнањима*, али се то чини првенствено *путем мењања* (развијања) постојеће наставне праксе. Акционим истраживањима се настоји не само сазнати нешто о оном што је одабрано као предмет ових истраживања већ се истовремено жели кроз истраживачку делатност променити, развити, унапредити, другачије организовати, а тиме и дубље истражити оно што је предмет акционог истраживања. Предмет „акције“ („деловања“) служи и једном и другом. Задатак ових истраживања, једном речи, јесте да се истовремено и истражује и мења. *То је процес сазнавања мењањем и мењање сазнавањем.*

Акциона истраживања од осталих врста методичких истраживања разликују се и по томе што су веома *еластична и флексибилно организована*. Пројекат оваквих истраживања представља, у ствари, само назначен оквир истраживања. Пројекат се стално, током истраживања („акције“) поправља, допуњује, коригује, а, ако је потребно, и мења из етапе у етапу акционог истраживања. У процесу акционог истраживања настоје се сакупити квантитативне чињенице, као и код осталих емпиријских истраживања. То, међутим, није основни и примарни циљ акционих истраживања. Акциона истраживања се у великој мери ослањају и на *квалитативне чињенице*. Парадигма акционих истраживања мање је научно објашњење, а више педагошко и методичко разумевање појаве која је предмет истраживања. То никако не значи да акциона истраживања не теже и за квантитативним чињеницама. Она теже ослањању и на квантитативне и на квалитативне чињенице истовремено.

Акционо истраживање разликује се од осталих врста методичких истраживања и по томе што се *истраживачима сматрају сви учесници делатности* („акције“) која је предмет истраживања. Сви они заједно (са организаторима, иницијаторима, професионалним истраживачима и сл.) представљају истраживачки тим. Непосредни извођачи „акције“ (истраживања) имају чак главну улогу у оцени пређене етапе истраживања, у предлозима нових праваца истраживања, као и у закључивању и оцени целог истраживања.

У оквиру наставе појединих наставних предмета, рачунајући и наставу историје као интегрални део наставе природе и друштва (света око нас), успешно се могу припремати и спроводити акциона (делатна) истраживања, или, како их неки, због активне укључености наставника у све етапе истраживачке делатности, фигуративно називају „наставникова истраживања“. Спровођење ових истраживања, у односу на „класична“, флексибилније је (еластичније), а пројекат истраживања је више оквиран, отворен и недовршен. Акциона истраживања су тако организована да омогућују, осим професионалном истраживачу, и сваком наставнику и сараднику, да се активно ангажује у истраживачком процесу, почев од избора (идентификације) и формулације проблема (предмета) истраживања, израде пројекта, прикупљања и обраде података, па до интерпретације (анализе и оцене) добијених резултата истраживања и њихове примене у непосредном наставном раду. Истовремено, акциона (делатна) истраживања подразумевају и поспешују, ако за то има разлога, мењање тока истраживања у „процесу самог истраживања“. Тако, на пример, професионални истраживачи и наставници (наставници непосредно организују и реализују наставни рад и врше одређене истраживачке послове: конструишу неформалне мерне инструменте, примењују их у истраживању, прикупљају податке од својих ученика и сл.) заједно анализују сваку истраживачку етапу у акционом истраживању и у току дискусије процењују методолошку коректност пута истраживања те, у вези с тим, настављају истим путем или га мењају. Промене се могу вршити и по неколико пута у току истраживања.

Сматра се да су акциона истраживања најефикаснији, најнепосреднији и најприроднији начин истовременог мењања и унапређивања (побољшања) наставне праксе. У њима се на природан начин проверавају или анализирају методе, облици, средства наставничког рада (у томе, разуме се, учествује и сам наставник) или нека друга практично усмерена наставна питања. Откривање одређених педагошких законитости у акционим истраживањима није примаран задатак. Дакле, акциона истраживања у настави историје у млађим разредима основне школе су, пре свега, усмерена на проверу педагошке, дидактичке и методичке вредности различитих (нових) наставних (наставничких) поступака. Истина, то је могуће постићи и реализацијом експерименталних и других методичких истраживања. Међутим, због деловања паразитарних (интервенишућих) варијабли у експерименталним истраживањима и настојања истраживача да по сваку цену те варијабле контролише (елиминише, неутрализује) долази до нарушавања природности наставне ситуације, што није случај у акционим методичким истраживањима.

Акциона истраживања се крећу у оквиру *парадигме разумевања* методичких појава уместо у оквиру парадигме тумачења (тежње ка што већој објективности, егзактности и прецизности у сазнавању појава и њихових интеракцијских веза). Акценат је, значи, уместо на математичкој егзактности добијених резултата и њиховој позитивистичкој објективности (парадигма тумачења) на стваралачкој игри идеја, нарочито у оквиру тзв. „олује идеја“ и умовању – херменеутичком разумевању појава и критичком проверавању практичних наставних проблема.

Код акционих истраживања више је наглашен *квалитативни* него квантитативни приступ. Статистичка анализа, у оквиру квантитативног приступа, своди се на основне дескриптивне статистичке показатеље (најчешће проценте и мере просека). Поступци из области статистике закључивања (конклузивне статистике) готово да се у овим истраживањима не употребљавају.

Акциона истраживања нарочито су афирмисана у оквирима критичке епистемолошко-методолошке оријентације у дидактици и методици. У овим истраживањима апострофира се примена *неоптрузивних* истраживачких поступака и инструмената у прикупљању података. Неоптрузивним се сматрају они поступци и инструменти чија примена не врши, или врши сасвим мали притисак (присилу) на испитанике. У акционим истраживањима се обилато примењују систематско посматрање, нарочито партиципирајуће (посматрање саучешћем), затим интервјуисање и проучавање документације (дневника, записника, ученичких и наставничких радова, писмених припрема наставника и сл.), јер су они, посебно рад на документацији, обично мање оптрузивни педагошки поступци него тестирање, скалирање и анкетирање. Кратко речено: акциона истраживања се најчешће остварују помоћу неоптрузивних педагошких поступака и инструмената у оквиру парадигме разумевања са наглашеном квалитативном и структуралном анализом.

У акционим истраживањима, која се у себи разумеју као критичка, делимично се „зазире“ од појма образовања, али не тако да се он одстрањује без икакве замене, него тако што се уместо њега, али у аналогној функцији јављају други централни појмови: појмови попут *еманципације* или способности за самоодређење и суодређење у смислу највиших циљева наставе (учења). Акциона истраживања полазе од критички усмерених теорија наставе у којима се однос учења и поучавања схвата као процес интеракције у коме ученици, уз подршку наставника, треба све више да самостално усвајају одређене облике сазнања, могућности расуђивања, вредновања и делања, ради активног суочавања са наставном стварношћу; то укључује и стицање способности за даље учење посредством овога процеса. Овако схваћено учење мора у својој суштини бити учење које открива и учење са смислом и разумевањем. Репродуктивно преузимање знања, вештина и навика која се стичу, иако је нужно, педагошки је образложиво једино са становишта откривајућег и/или разумевајућег учења. Истраживачи који остварују акционо истраживање настоје да доведу у *интеракцијски однос* и *разумеју* што више фактора који учествују у настави, уместо да их „дидактички анализирају“ и опишу. У акционим истраживањима у настави историје

акценат се ставља на модел „методичког деловања“ – у коме су и наставник и ученик делатни субјекти – уместо на модел „методичког одлучивања“, где то они нису. Смисао „методичког деловања“ састоји се у споразумевању онога који поучава и истражује (наставник) с оним који примарно учи (ученик).

Готово сваки методички проблем у настави историје у млађим разредима основне школе (на пример, међусобно оцењивање и самооцењивање ученика, утврђивање критеријума оцењивања, изостајање ученика са наставе, однос ученика и наставника, социјална клима у одељењу на наставном часу, оптерећеност ученика у настави, флексибилни распоред наставних часова и др.), чије решење подразумева *истовремено познавање, мењање и побољшавање* (поправљање) наставне праксе „у ходу“, може бити предмет акционих истраживања. Истина, исти проблеми могу бити и предмет других истраживања. Разлика је у томе што се у акционим методичким истраживањима не чека завршетак (крај) истраживања да би се добијени резултати применили (користили), као што је то случај са другим истраживањима него се примењују већ у току самог истраживања. Дакле, утврђивање (истраживачки део) и примена (апликативни део) резултата у акционим истраживањима се истовремено остварују, представљају једно те исто. Тим се мењају и побољшавају и предмет истраживања и сама истраживачка ситуација и учесници истраживања, а акциона истраживања постају интегрални део наставног процеса.

Акциона истраживања која се спроводе у настави природе и друштва и настави историје су специфична, не само у односу на друга истраживања него у односу на акциона истраживања која се обављају у оквиру других наставних предмета. Када су у питању акциона истраживања у настави природе и друштва (њих планирају, реализују и евалуирају непосредни реализатори наставе – наставници заједно са ученицима), потребно је бирати, пре свега „*горуће*“ наставне проблеме (неки су већ раније наведени), који морају бити довољно *уски* (отуда и назив мала истраживања), *апликативни* (зато и назив примењена истраживања) и *усмерени* на континуирано (стално) иновирање (то су и иновативна истраживања) наставе историје у млађим разредима основне школе.

Проблем или проблемски оквир акционих истраживања могу предложити учитељи, ученици, родитељи, директор, школски инспектор и други, што је у складу с основним карактеристикама ових истраживања – ученици су активни (субјекти) у свим фазама акционих истраживања: у избору и формулацији проблема, постављању и обликовању циља и хипотеза истраживања, изради плана (нацрта) акције (деловања), изради и припремању истраживачких инструмената, тражењу решења и писању извештаја (осмишљавању резултата и сопствених искустава) о спроведеном истраживању. Веома често се проблем акционих истраживања „*групно*“ *идентификује* и бира. Реч је, заправо, о варијанти поступка „*буре мозга*“ или „*олује идеја*“ (brain storming), која „*долази*“, на пример, од групе наставника (неформална група, стручни актив и сл.), а односи се, обично, на неко актуелно питање у настави историје. Потом следи евалуација изнесених идеја и, коначно, „*групно*“ утврђивање проблема који ће се проучавати.

Припремање акционих истраживања је само *оквирно, опште и оријентационо*. Због „спиралног тока“ оно никада није до краја завршено. Полазећи од чињеница да је *циљ* акционих истраживања симултано сазнавање (иако акценат није на сазнавању) и унапређивање наставне праксе, постављају се *хипотезе* и одређују *инструменти* истраживања. Међутим, они се не постављају и не одређују дефинитивно, него се „*граде*“, мењају и обликују према закључцима учесника у току самог истраживања. Следи *увођење* договорених поступака (акције) и *праћење* њихових ефеката. Ефекте прате и наставници и ученици (и други учесници) различитим, првенствено квалитативним поступцима који се, такође, могу *мењати* у току истраживања. Потом истраживачи, наставници који су истраживачи и учесници, *анализирају претходни период* (етапу, циклус) истраживачког рада, *воде расправу* (дијалог, дискурс) о резултатима, и

у току заједничке дискусије критички *процењују* (доносе закључак) да ли ће наставити истим путем или је потребно нешто променити (кориговати, поправити). Промене се могу вршити и *по неколико пута* зависно од природе проблема, времена, ставова учесника и сл.

Инструменти који се користе у акционим истраживањима обично су већ раније примењивани у неком другом емпиријском истраживању. Ако их учесници истраживања, ипак, израђују за конкретно истраживање, то су претежно „ad hoc“ припремљени инструменти – инструменти који се прелиминарно не проверавају. Међутим, пре њихове примене потребно је *провести заједничку расправу* (дискурс) и *добити пристанак* свих учесника (ученика и наставника) да се они користе у истраживању. У акционим истраживањима најчешће се користе поступци *анализе садржаја документације* (то су, на пример, ученички радови, припреме наставника, записници и белешке, магнетофонски, филмски, видео и други снимци наставних часова, протоколи писменог снимања, наставникови и ученикови дневници и друго), потом поступци *партиципирајућег посматрања* (поступак када је истраживач укључен у групе, догађаје, процесе и сл. , које прати, проучава) и *интервјуисања и анкетања* (нарочито упитници у којима преовлађују питања отвореног типа) и, сасвим ретко, други истраживачки поступци (скалирање, тестирање итд.) *Обрада прикупљених података* је претежно *квалитативна*. Квантитативна анализа се своди, најчешће, на израчунавање и одређивање процената и рангова. Због нетипичног и углавном малог узорка резултате акционих истраживања је тешко уопштавати, али их је могуће и потребно *документовати*. То се постиже тако што се у извештај уносе и делови анализованих докумената, типичније изјаве учесника, описи конкретних наставних ситуација и друго.

Када учесници акционог истраживања заједнички утврде (то су и кооперативна истраживања) да су постављени проблем успешно решили, приступају *писању извештаја* о спроведеном истраживању. При томе се описује истраживачки процес у целини – од утврђивања проблема до његовог задовољавајућег решења. За разлику од извештаја о другим истраживањима (нпр. експерименталним) у којима се инсистира на егзактности, објективности и сл. , у извештају о акционом истраживању могу се описивати и доживљаји, искуства, намере, очекивања итд. Извештај пишу, на начин разумљив свим учесницима, учитељи уз помоћ ученика.

Литература

1. Банђур, В. : *Разумевање наставе у контексту различитих истраживачких традиција*, Настава и васпитање, бр. 1-2, Београд, 1993.
2. Банђур, В. : *Отворена методолошка питања хуманистички ангажоване дидактике*, Иновације у настави, бр. 3, Београд, 1995.
3. Банђур, В. и Поткоњак, Н. : *Педагошка истраживања у школи*, Учитељски факултет, Београд, 1997.
4. Банђур, В. и Поткоњак, Н. : *Методологија педагогије*, Савез педагошких друштава Југославије, Београд, 1999.
5. Вилотијевић, М. : *Дидактика 1* (предмет дидактике), Научна књига – Учитељски факултет, Београд, 1999.
6. Кнежевић, В. : *Делатна истраживања у васпитању и образовању*, Зборник Института за педагошка истраживања, бр. 23, Београд, 1991.
7. Лазаревић, Ж. и Банђур, В. : *Методика наставе природе и друштва*, Учитељски факултет, Београд, 2001.
8. Марентић-Пожарник, Б. : *Акциона истраживања у педагогији и образовању*, Иновације у настави, бр. 3, Београд, 1988.
9. Пешић, М. и др. : *Педагогија у акцији* (методолошки приручник) Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета, Београд, 1998.
10. Ристић, Ж. : *О истраживању, методу и знању*, Просвета – ИПИ, Београд, 1995.

Списак табела:

Табела 1.	Одговори учитеља на питање <i>Да ли постојећи наставни програм даје довољно инструкција учитељу како да га реализује?</i>
Табела 2.	Одговори учитеља на питање <i>Да ли постојећи наставни програм даје довољно инструкција учитељу о томе шта дете треба да зна, разуме и уме да уради?</i>
Табела 3.	Кључна знања из прошлости у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво: заједничка табела кључних знања око којих постоји сагласност учитеља
Табела 4.	Одговори наставника историје о томе која знања и вештине су основа за учење Историје, изражени у процентима
Табела 5.	Историјски извори и садржаји наставног програма Свет око нас и Природа и друштво по разредима
Табела 6.	Хронологија и садржаји наставног програма Свет око нас и Природа и друштво по разредима
Табела 7.	Историјски простор и садржаји наставног програма Свет око нас и Природа и друштво по разредима
Табела 8.	Људи и догађаји и садржаји наставног програма Свет око нас и Природа и друштво по разредима
Табела 9.	Историјски извори - први разред
Табела 10.	Историјски извори - други разред
Табела 11.	Историјски извори - трећи разред
Табела 12.	Историјски извори - четврти разред
Табела 13.	Хронологија - први разред
Табела 14.	Хронологија – други разред
Табела 15.	Хронологија - трећи разред
Табела 16.	Хронологија - четврти разред
Табела 17.	Историјски простор - први разред
Табела 18.	Историјски простор - други разред
Табела 19.	Историјски простор - трећи разред
Табела 20.	Историјски простор - четврти разред
Табела 21.	Људи и догађаји - први разред
Табела 22.	Људи и догађаји - други разред
Табела 23.	Људи и догађаји - трећи разред
Табела 24.	Људи и догађаји - четврти разред
Табела 25.	Србија у временлову
Табела 26.	Године, догађаји и личности
Табела 27.	Повезивање личности, година и простора
Табела 28.	Повезивање година, догађаја и личности
Табела 29.	Српска револуција
Табела 30.	Настава на узрасту од 7 до 11 година
Табела 31.	Принципи оцењивања
Табела 32.	Шта оцењујемо и како оцењујемо резултате учења
Табела 33.	Критеријуми за оцењивање групног рада
Табела 34.	Оцењивање појединца унутар групе
Табела 35.	Оцењивање презентације
Табела 36.	Резултати учења о прошлости у предметима Свет око нас и Природа и друштво и Образовни стандарди за наставни предмет Историја за крај обавезног образовања

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

371.3::3/5(035)(0.034.2)

КЉУЧНА знања из прошлости у наставним предметима Свет око нас и Природа и друштво као основа за учење Историје [Електронски извор] : приручник за учитеље и учитељице / [ауторски тим Видосава Граховац ... [и др.]]. - Београд : Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2010 (Београд : Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања). - 1 електронски оптички диск (CD-ROM) ; 12 cm

Системски захтеви : нису наведени. - Насл. са насловног екрана. - Тираж 1.500. - Библиографија уз све радове.

ISBN 978-86-86715-19-7

1. Граховац, Видосава, 1955- [аутор]

а) Свет око нас - Настава - Методика - Приручници б) Природа и друштво - Настава - Методика - Приручници
COBISS.SR-ID 179510284